
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

पारपल अंक	शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
M-2534	धर्मसिंधु सार	काशिनाथ उपाध्याय	धार्मिक	अपूर्ण	–	3/6	135	संस्कृत	कागद	13	44		

श्राद्धं प्रातः संगवयोः कार्यं मध्याह्नो गौणः अपराह्णसायाह्नरात्रयो निषिद्धाः रात्रौ विवाहे प्रातर्वृ
द्धिश्राद्धं नक्षत्रं यदि तदा रात्रावपि कार्यमिति क्वचित् ग्रहणनिमित्तकं पार्वणश्राद्धं पुत्रजन्मनिमित्तकं
जातकर्मांगं वृद्धिश्राद्धं च रात्रावपि कार्यं इति कालनिर्णयः पुत्रादिभिः पितृमात्राद्युद्देशेन श्राद्धे क्रि
यमाणे नामगोत्रमंत्राश्च तत्तद्द्रव्यं तान् पितॄन् प्रापयंति तत्र पित्रादीनां देवरूपत्वे तदन्नममृतं भूत्वात
त्रोपतिष्ठते गंधर्वत्वे भोग्यरूपेण पशुत्वे तृणरूपेण सर्पत्वे वायुरूपेण यक्षत्वे पानरूपेण दानवादित्वे
६न मांसत्वे प्रेतत्वे रुधिरत्वेन मनुष्यत्वे अन्नादिरूपेणेति ग्रंथांतरे तस्यते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थि
तं अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा संपतंति मनोजवाः तैर्ब्राह्मणैः सहाश्नंति पितरो वायुरूपिणः अत एव
श्रीरामेण श्राद्धे क्रियमाणे सीता विप्रेषु दशरथादीन् ददर्शेति कथा श्रूयते प्रावृष्येते यमः प्रेतान् पितॄं ३
श्चापि यमालयात् विसर्जयंति भूलोकं कृत्वा शून्यं स्वकं पुरं ते पुत्रादेः प्रकांक्षंति पायसं मधुसंयुतं क
न्यागते सवितरि पितरो यांति वै सुतान् अमावास्यादिने प्राप्ते गृहद्वारं समाश्रिताः श्राद्धाभावे स्वभ
वनं शापं दत्वा व्रजंति ते अतो मूलैः फलैर्वापि तथाप्युदकतर्पणैः पितृतृप्तिं प्रकुर्वीत नैव श्राद्धं विवर्ज
येत् किंच ब्रह्मादिस्तंबपर्यंत सकलभूततृप्तिः श्रूयते तत्र पिशाचादिरूपाणां विकिरादिभिस्तृप्तिर्वृ
क्षादिरूपाणां स्नानवस्त्रोदकादिना केषांचिदुच्छिष्टपिंडादिनेति अतो ब्रवीभूत पितृकेणापि श्राद्धं कार्यं त

११ तत्र पितृपितामहप्रपितामहादिरूपमेकैकं पार्वणं वसुरुद्रादित्याभेदेन ध्येयं एकोद्दिष्टं वसुरूपेणे
ति सर्वत्र केचित्तु पितृपितामहप्रपितामहाः प्रद्युम्नसंकर्षणवासुदेवात्मना ध्येयाः कर्ता निरुद्धा
त्मेत्याहुः एवं वरुणप्रजापत्यग्निरूपेण केचित् केचिन्मासऋतुसंवत्सररूपेणेति तत्र यथाचारं स
मुच्चयेन विकल्पेन वा ध्यानमिति व्यवस्था पित्रादिपार्वणं यत्र तत्र मातामहादयः सर्वत्रैव हि क
र्तव्या नाब्दिके मासिकेषु न मासिकेषु त्वाब्दिके च त्रिदैवत्यं प्रकीर्तितं वृद्धौ तीर्थे न्वष्टकासु गयायां
च महालये त्रिपार्वणकुमन्त्रेष्टं शेषं षाट्पौरुषं विदुः सपत्नीकं पित्रादित्रयं सपत्नीकं मातामहा
दित्रयमिति षाट्पौरुषं क्षयाहं वर्जयित्वैकं स्त्रीणां नास्ति पृथक् क्रिया अन्वष्टकासु वृद्धौ च गया
यां च क्षयेऽहनि अत्र मातुः पृथक् श्राद्धमन्यत्र पतिना सह अथ विश्वे देवाः यत्र विशेषो नोच्यते तत्र
सर्वत्र पार्वणे श्राद्धे पुरूरवार्द्रवसंज्ञका विश्वेदेवाः काम्ये श्राद्धे महालये च धूरिलोचनसंज्ञकाः
नैमित्तिके अष्टकाख्याष्टमीश्राद्धे च कामकालसंज्ञकाः एकोद्दिष्टं सपिंडीकरणं वा नैमित्तिकसंज्ञं
नांदीश्राद्धे सत्यवसुसंज्ञकाः तत्रापि गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नेति संस्कारत्रयांगमग्न्याधानसोम त्रय
यागांगं च नांदीश्राद्धमिष्टिश्राद्धसंज्ञकं कर्मांगश्राद्धसंज्ञकं च तत्र क्रतुदक्षसंज्ञका विश्वेदेवाः पा
र्वणद्वयाययोजनं विनान्मातृपार्वणकमेव क्रियमाणं नांदीश्राद्धे चरहितं कार्यं एवं पार्वणत्रयस्य भिन्नत्वे १

नानुष्ठीयमाने नांदीश्राद्धेपि मातृपार्वणं देवहीनं नांदीश्राद्धे हि दिनत्रये क्रमेण पार्वणत्रयं कार्यं एक
स्मिन्दिने पृथक् पृथक् पार्वणत्रयं सहतंत्रेण वा पार्वणत्रयमिति त्रयः पक्षाः नित्यश्राद्धं देवरहितं का
र्यं एवं सपिंडीकरणात्प्राक् तन्नान्येकोद्दिष्टश्राद्धान्यपि देवहीनानि इति श्राद्धदेवतानिर्णयः अ
थ श्राद्धे ब्राह्मणाः तत्र जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कृतः सत्यवाक् शुचिः वेदाध्ययनसंपन्नः षट्कर्म
स्वयस्थितः पुरुषत्रयविख्यातः स वै ब्राह्मण उच्यते इति ब्राह्मणसामान्यलक्षणं तत्रोत्तममध्यमा
धमभेदेन त्रिविधा ब्राह्मणाः तत्रोत्तमाः वेदाध्ययसंपन्नाः १ वेदांगध्यायिनोपि च २ ये वैयाकरणा ३
ये च मीमांसाध्ययनेरताः ४ पौराणिकश्च वेदांती ६ धर्मशास्त्ररतोपि च ७ एतेषामपि ये पुत्रा ८ ब्रह्म
वेत्ता तथैव च ९ वेदार्थज्ञः १० कर्मनिष्ठः ११ तपोनिष्ठश्च १२ योगिनः १३ पितृमातृपरश्चैव १४ स्वधर्म
निरतस्तथा १५ श्रोत्रियश्चाग्निहोत्री च १६ सोमादिश्रौतकर्मवित् १७ शिवभक्तो १८ विष्णुभक्तो १९ भार्यायां
ऋतुकालगः २० गुरुभक्तो २१ ज्ञाननिष्ठः २२ सोमयाजी २३ च सत्यवाक् २४ सुशील स्नातक २५ यति २६
ब्रह्मचारिण उत्तमाः २७ एते सर्वे सपत्नीका युक्ताश्च गुणान्विताः सापिंड्ययोनिशिष्यादिसंबंधैश्च विव
र्जिताः कुष्ठापस्मारादिदोषैर्हीनाश्चैवोत्तमाः स्मृताः तत्र दशाहादिसूतकादिप्रयोजकसापिंड्य सगोत्र सोद
कत्वरूपसंबंधः सापिंड्यपदेनाभिधेयः योनिसंबंधो मातुलत्वश्वशुरत्वश्यालकत्वादिः आदिना गुरुत्वसहा

१२ ध्यायित्वमित्रस्यादयः तथाच सपत्नीकत्वादिगुणयुक्ता उक्तसंबंधरहिता अपस्मारांधत्वादिदोषहीना वे
दाध्यायित्वादिसप्तविंशतिप्रकारा विप्रा उत्तमा इति सिद्धं तत्र विशेषः यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छंदोगं तत्र प
जयेत् ऋचो यजूंषि सामानि त्रितयं तत्र विद्यते ऋग्वेदिनं च पित्रर्थं यजुषं तु पितामहे प्रपितामहे सा
मगं भोजयेच्छ्राद्धकर्मणि अथर्ववेदिनं वैश्वदेवे पित्र्ये च भोजयेत् एतेन स्वशाखीयद्विजाभावे द्विजानन्या
न्निमंत्रयेदिति निरस्तं केचित्तु यथा कन्या तथाह विरिति नियमात् यैः सह योनिसंबंधस्त एव शाखीयाः
श्राद्धार्हा इत्याहुस्तन्निर्मूलं केचिच्छ्राद्धकर्त्तृसगोत्रसप्रवरा वर्ज्याः पितृपुत्रौ भ्रातरौ द्वौ भिरग्निं गुर्विणी
पतिं सगोत्रप्रवरं चैव वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि इतिवचनादित्याहुः विना मांसेन मधुना विना दक्षिणया द्वि
षा परिपूर्णं भवेच्छ्राद्धं यतिषु श्राद्धभोजिषु इति यतिप्रशंसा अथ मध्यमा विप्राः मातामहो मातुलो
भागिनेयो दौहित्रो जामाता गुरुः शिष्यो याज्यः श्वशुर ऋत्विक् श्यालकः पितृष्वसृपुत्रो मातृष्वसृपुत्रो
मातुलपुत्रोतिथिः सगोत्रो मित्र इत्येते मध्यमाः दौहित्रजामातृस्वस्रीयादीनां विद्यादिगुणवत्तां
श्राद्धे निमंत्रणाभावे दोषः गुणहीनत्वे तु न दोषः षड्भ्यस्तु पुरुषेभ्योर्वाक् श्राद्धार्हो नैव गोत्रिणः षड्भ्यस्तु
परतो भोज्या अलाभे गोत्रजा अपि अत्र विशेषः ऋत्विजः सपिंडाः संबंधिनः शिष्याश्च विश्वेदेव
स्थाने नियोज्या न तु पित्र्ये एवमन्येपि विगुणा विप्रा देवस्थाने नियोज्याः पिता पितामहो भ्राता पुत्रो वा १२

षसपिंडकाः नपरस्परमर्घ्याः स्युर्नश्राद्धेऋत्विजस्तथा वैश्वदेवेनियोक्तव्यायद्येतेगुणवत्तराः॥
अथवर्ज्याविप्राः क्षयश्वासमूत्रकृच्छ्रभगंदरादिमहारोगीहीनांगोऽधिकांगः काणोबधिरोमूकःशत्रुः
चित्तवोभृतकाध्यापकोमित्रद्रोहीपिशुनःकुनखीकृष्णदंतः क्लीबोमातापितृगुरुत्यागीचोरो
नास्तिकःपापकर्माविहितकर्मत्यागीनक्षत्रोपजीवीवैद्योराजभृत्योगाथकोल्लेखकःकुसीद
जीवीवेदविक्रयीकवित्वजीवीदेवार्चनजीवीनटोगृहदाहीसमुद्रगामीशस्त्रकर्त्तासोमविक्रयीप
क्षिपोषकःपरिवेत्तादिधिषूपतिःकुमाराध्यापकःपुत्राचार्यावृत्तविद्योद्रव्यप्राप्त्यर्थवेदघोषकारीग्राम
८ श्री याजकेशपशुविक्रयीशिल्पीपित्राविवादकारीशूद्रयाजकोजथेश्मश्रुहीनोनिर्दयोरजस्वलापतिः।
गर्भिणीपतिःकुब्जोवामनोरक्तनेत्रोवाणिज्योपजीवीछिन्नोष्टछिन्नलिंगोगंडमान्ज्वरितोदेवल
कोविधुरोनिरग्निःशूद्रगुरुःशूद्रशिष्योदांभिकोगोविक्रयीरसविक्रयीवेदनिंदकोवृक्षारोपकःसदा
याचकःकदर्यःकृषिजीवी साधुनिंदितोमेषमहिषपोषकःकपिलकेशोविस्मृतवेदोनिष्ठुरवागित्यादयो
विप्राहव्यकव्ययोर्वर्ज्याः धर्मार्थमुद्धरार्थं वैषधकारीविगर्हितः देवार्चनपरोनित्यं वित्तार्थीवत्सरत्रयं।
असौदेवलकोनामदेवस्वग्राहकोपिचावर्जनीयःसविज्ञेयःसर्वकर्मसुसर्वदा।इदंमनुष्यस्यापितदेव
ताविषयमितिभाति।दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते।परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुअग्रजः।

५ अग्रजानुज्ञातो न दोष इत्युक्तं ज्येष्ठायां यद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेनुजा सा चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेया पूर्वा
तु दिधिषूर्मता प्रतिमाविक्रयं यो वै करोति पतितस्तु सः जीवनार्थं परास्त्री निनीयते पतितः स च । गान
नत्यादिकं तु दरार्थं निषिद्धं न तु भगवदर्थं अत्र विप्राणां ग्राह्यत्वोक्तेर्यवतद्भिन्नानां वर्ज्यत्वे सिद्धे पुनर्वर्ज्य
परिगणनं वर्ज्यभिन्नानां निर्गुणानामपि ग्राह्यत्वार्थं विद्याशीलादिगुणवत्त्वे कुष्ठित्वकाणत्वादि शारी
रदोषाणां न दूषकत्वं गयायां तु निर्गुणा अपि त एव भोज्याः न विचार्यं कुलं शीलं विद्या च तप एव च पूजि
तैस्तैस्तु संतुष्टा देवाः सपितृगुह्यकाः इत्युक्तेः ब्राह्मणान्न परीक्षेत तीर्थक्षेत्रनिवासिनः यत्तु न ब्राह्म
णं परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् पित्र्ये कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः एतत् संभवपरं गायत्री
सारमात्रोपि वरं विप्रः सुयंत्रितः नायंत्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी इति हेमाद्रौ व्यासः श्राद्धका
ण्डाद्यो भोज्या मिश्रिता वेदपारगैः विप्रा निमंत्रणात्पूर्वमेव परीक्षणीया न तु निमंत्रणोत्तरं इति
ब्राह्मणविचारः अथ श्राद्धग्राह्यद्रव्याणि तत्र दर्भाः दर्भग्रहणे कालो मंत्रभेदाश्च द्वितीयपरिच्छेदे
उक्ताः विशेषस्तूच्यते कुशामुख्याः कुशाभावे काशा दूर्वा शीरतृणादयः तत्र काशैर्दूर्वाभिर्वा द्विन
पवित्रहस्तो नाचामेत् ताभ्यामनामिकाभ्यां तु धार्ये दर्भपवित्रके एकानामिकया चापि द्वयोर्मध्ये
तु पर्वणोः साग्रौ विगर्भौ तु कुशौ कार्यं ताभ्यां पवित्रकं ताभ्यां तस्याश्चतुर्भिर्वाग्रं ग्रंथियुक्तं न वा भवेत्

स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पितृकर्मणि सपवित्रौ सदर्भौ वा करौ कुर्वीत नान्यथा ब्रह्मग्रंथिप
वित्रात्क्योनाचामेच्चबुधः सदा केचित्ग्रंथितपवित्राभावे साग्रदर्भौ दक्षिणे करे वामे तु त्रीन्‌ होवा
बिभृयादित्याहुः आसने द्वौ दर्भौ पितृकर्मणि समूला द्विगुणा दर्भाः देवे साग्रा ऋजवः पित्र्येपि
सपिंडीकरणपर्यंतमृजुदर्भा स्तदूर्ध्वं द्विगुणा भुग्ना इति येच पिंडाश्रिता दर्भाः येः कृतं पितृत
र्पणं मलमूत्रोत्सर्गधृता मलमूत्राद्यमध्यगाः मार्गे चितौ यज्ञभूमौ गृहीता ये स्तरणासने ब्रह्मय
ज्ञे च ये दर्भास्त्याज्या गर्हाः सर्व एव ते अन्यानि च पवित्राणि कुशादूर्वात्मकानि च हेमात्मकपवित्रस्य
कलां नार्हंति षोडशीं पंचगुंजमाषमानेन षोडशमाषं हेममयं पवित्रकमित्याहुः अथ हविः व्रीहि
यव तिल माष गोधूम श्यामाक प्रियंगु मुद्ग सर्षपाः श्राद्धे प्रशस्ताः चणको पि विकल्पितः यावनालोपि
विकल्पितः रष्टाभूर्तेमृतां हे च दर्शाद्यु ध्यष्टकासु च पात्रेभ्यस्तेषु कालेषु देयं नैक भोजनं अगोधूमं च य
वाढ्यं माषमुद्गविवर्जितं तैलपक्वेन रहितं हृतमप्यहृतं भवेत्‌ राजमाषाश्च निष्पावा अपि शस्ताः
सतीनकाः राजमाषा महाराष्ट्रभाषया चवळी ति प्रसिद्धाः निष्पावाः पावटे इति सतीनका वाटाणे इति॥
कदलीफलमाम्रफलं द्राक्षा लवंगैलापत्रकाणि जीरकं हिंगु दाडिमफलमिक्षुः शर्करा गुडः कर्पूरः ×
स्मरणः पनसः विविधं कर्कटिफलं कोशातकी कुस्तुंबरु वैकल्पिक पटोलं बदरमामलकं खर्जूरीफलं
चाईकं शुंठी मूलकं ×

१८ सैंधवसामुद्रेलवणेपूगीफलंतांबूलपत्रमितिश्राद्धेप्रशस्तानिहवींषि गव्येदधिदुग्धे घृतंगव्यंमाहि
षंच केचित्तुमाहिषंतक्रंसद्यःकृतमनुद्धृतनवनीतंग्राह्यंमाहुः केचिन्महिषीक्षीरंशर्करादियुतंग्रा
ह्यमाहुः मथितंनिर्जलंदधिसर्वंनिषिद्धं जंबीरफलंविहितंप्रतिषिद्धंद्राक्षादिकल्पितं अक्षोट
अक्रोडइतिप्रसिद्धः शृंगाटकः शिंगाडाइतिप्रसिद्धः चिर्भटं खर्बूजंइतिप्रसिद्धं शीतकंदलीरात्ता
ळेंइतिप्रसिद्धं एतेश्राद्धेविहिताः आम्रातकः आंबाडाइतिप्रसिद्धः तंदुलीयोमाठइतिप्रसिद्धः ए
तौद्वौविहितप्रतिषिद्धौ केचिद्राजमाषंस्थूलंसूक्ष्मोत्तरमुद्गंस्थूलनिष्पावंचनिषिद्धमाहुः कथंचिद्यदि
विप्रेभ्योनदत्तंभोजनेमधु पिंडास्तुनैवदातव्याः कदाचिन्मधुनाविना अक्षतागोपशुश्चैवश्रा
द्धेमांसंतथामधु देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपंचविवर्जयेदितिवचनद्वयान्मधुनिऐच्छिकविकल्पः
केचिद्यथाचारंप्रदेयंतुमधुमांसादिकंतथेतिवचनाद्देशाचारानुसारेणव्यवस्थितविकल्पमाहुः
मांसंश्राद्धेषुनैवदेयं कलिवर्ज्यत्वात् नद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् इत्यादिश्रीभाग
वतवचनाच्च अन्यानिमुंजातचव्यकसेरुकालेयादिकद्रव्याणिबहूनिमहानिबंधेषूक्तानितान्यप्र
सिद्धत्वाच्छ्राद्धेवश्यापेक्षोपयोगयोरभावाच्चनोच्यंते अथवर्ज्यानि यद्यपिविहितोक्तैरेवतद्भिन्ना
नामग्राह्यत्वंप्राप्तंतथापिविशेषदोषप्रदर्शनायाभासनिषेधज्ञापनायचतानिसंगृह्यंते गुंजाचादि १८

रैंक्रमूँलकें॰ कैरेंजी॰

दिनाप्राप्तंपतितांत्यजादेः प्राप्तमन्यायार्जितं कन्याविक्रयादिलब्धं धनं निंद्यं पित्रर्थमेदेहीतियाचना
र्जितमपिनिषिद्धं आढकीनूरकुलित्थमसूरकोद्रवराजसर्षपानिषिद्धाः लोकेतिप्रसिद्धामर्कटकाश्च
वर्ज्याः शिग्रुकूश्मांडोभयविधालाबुकरमकाखर्द्रीद्रमरीचपिंडमूलकैकुसुंभेशणवंशांकुराः द
शविधालशुनादिपलांडुभेदाः कृत्रिमलवणानिरक्तबिल्वंश्वेतंकसंरुंताकंगाजरापरपर्यायंगं
जनं भोकरसंज्ञः श्लेष्मातकः रक्तनिर्यासाश्चवर्ज्याः सामुद्रसैंधवेभक्ष्येप्रत्यक्षंलवणंबुधैः विडा
लोच्छिष्टमाघ्रातंश्राद्धेद्रव्यंविवर्जयेत् करीरफलपुष्पाणिविडंगमरिचानिच बीजपूरंपटोलंचश्राद्धे
दत्वापतत्यधः हस्तधान्यानिसर्वाणिवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि नवर्जयेत्तिलांश्चैवमुद्गमाषांस्तथैवच दा
तुर्यद्यप्रियंतत्तद्देयंनिंद्यंनचेद्भवेत् अजाविमहिषीक्षीरंतद्विकारांश्चवर्जयेत् वालुकाकीटपाषा
णैःकेशैर्यच्चाप्युपद्रुतं वस्त्रेणवीजितंचान्नंवर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि अमेध्यैर्जंगमैःस्पृष्टंशुष्कंपर्युषितंच
यत् द्विःपक्वंपरिदग्धंचसिद्धभक्ष्यांश्चवर्जयेत् सद्यःपाकेनभक्ष्यार्हमपिहिंगुजीरकादिसंस्कारार्थंपुनः
पच्यतेतद्विःपक्वंवर्ज्यं यत्तुद्विपाकेनैवभक्षणार्हंतंननिषिद्धमितिसिंधुः यदन्नेकदेशाःकेनचित्पूर्वमा
स्वादितंतदन्नंश्राद्धेवर्ज्यं मारीषंराजगिरेतिप्रसिद्धंशाकंधान्यंचवर्ज्यं वटप्लक्षोदुंबरकपित्थनिंब
मातुलिंगफलानिनभक्षयेत् क्षीरंचलवणैर्मिश्रंलाम्रंगव्यंसुरासमं अस्यापवादः पयोनुद्धृतसारंच

१५ पयसासंयुतं दधि घृतं चैतानि गव्यानि नैव दुष्टानि ताम्रके पिप्पलीवर्तुलमरीचादेः प्रत्यक्षस्य निषेधोन
त्वन्यद्रव्यमिश्रितस्य नारिकेलफलं विहितमतिषिद्धं यच्चपौंतिकं शाकादिकं कीर्णतक्रं संधिन्यादिक्षी शैं पं
रमनिर्दशायाः क्षीरं मृग्यादिक्षीरं फेनिलतक्रादिकं हस्तदत्तस्नेहलवणादिकं च नित्यभोजने निषिद्धं
तत्सर्वं श्राद्धेपि वर्जयेत् माधवीये मतैर्मक्षिकाकृमिजंतुभिः केशरोमनखादिभिश्च दूषितं सति सं
भवे वर्जयेत् असंभवे तु केशादिकमुद्धृत्य संप्रोक्ष्य हिरण्यस्पर्शं कृत्वा भुंजीत श्वमार्जारमूषकादिभि
रालीढादिकं त्वापद्यपि वर्ज्यमित्युक्तं यत्तु मंडकवटकं सक्तुपायसापूपह्लसरादिनां स्नेहसिद्धानां च प
र्युषितत्वदोषो नास्तीति वचनं तन्नित्यभोजनपरं न तु श्राद्धपरमिति शिष्टाः यदग्निपक्वं सदेकरात्रं धि
राश्रायं तत्परं तत्पर्युषितमुच्यते कदर्यादीनामन्नं नित्यभोजने श्राद्धकर्मणि च न ग्राह्यं ते चैव कदर्यश्चोरोन
टो वीणोपजीवी वार्धुषिको भिशस्तो गणकश्चिकित्सकः क्रुद्धः पुंश्चलीपतिः क्रूरः शत्रुः पतितो दांभिकः
पतिपुत्ररहिता स्त्री स्वर्णकारः स्त्रीजितो ग्रामयाजको घातुकः कर्मारस्तंतुवायः द्यूतधौतवस्त्रक्षालनोपजी
वी सोमविक्रयी चित्रकर्मगायकर्मा गाथक इत्यादयस्तैवणिकाअपि अग्राह्यान्नाः आत्मानं धर्मकृत्यं
च पुत्रदारांश्च पीडयेत् लोभाद्यः पितरौ भ्रात्वन् सकदर्य इति स्मृतः द्वावेवाश्रमिणौ भोज्यौ ब्रह्मचारी गृही
तथा यानप्रस्थो यती लिंगी नभोज्याः प्रकीर्तिताः षण्मासं यो द्विजो भुंक्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितं सतु जी १५

वन्भवेद्द्रोमतःश्चाचाभिधीयते अन्यानिचद्रव्याणिनिबंधेषुबहूनिनिषिद्धानितानिविहितोक्तार्थंसिद्ध
त्वादत्रसिद्धत्वान्नोक्तानि दुर्गंधिफेनिलंक्षारंपंकिलंपल्वलोदकं नभवेद्यत्रगोतृप्तिर्नक्रियच्चाप्युपाहृ
तं नश्राधंतज्जलं श्राद्धेयच्चाभोज्यनिपानजं स्नानमाचमनंदानंदेवतापितृतर्पणं शूद्रोदकै
र्नकुर्वीततथामेघाद्विनिःसृतैः नाहरेदुदकंरात्रौ तुलसीगोमयंमृदं तुलसीबल्वजाह्नवीजलभि
न्नंपर्युषितंजलंपुष्पंचसृजेत् दौहित्रः कुतुपः कालश्छागःखस्माजिनंतथा रौप्यंदर्भास्तिला
गावःखड्गपात्रंपितृप्रियं आरण्याःखस्मतिलाःमुख्याः तदभावेग्राम्याः गौराःखस्माश्च छागसा
८ म न्निध्यंश्राद्धेतिप्रशस्तं कुक्कुटविड्वराहकाक मार्जारमत्तद्रपंढर जस्वलासान्निध्यमतिनिंद्यं चांडा
लरजस्वलाखंजश्वित्रीन्यूनांगातिरिक्तांगादिभिर्वीक्षितमन्नमभोज्यं आपदिभस्महिरण्या
दकस्पर्शाद्भोज्यं आपदिभस्महिरण्योदकस्पर्शाद्भोज्यं पावमानीतरत्समंदीमंत्रैर्गायत्र्यादिभिश्च
दर्भजलप्रोक्षणेदुष्टान्नशुद्धिः पादुकोपानहौछत्रंरक्तचित्रांबरंतथा रक्तपुष्पंचमार्जारंश्राद्धभू
मौविवर्जयेत् घंटानादःश्वधत्तूरं शंखशुक्तिसान्निध्यंचवर्ज्यं अथश्राद्धदिनकृत्यं गोमयादिभि
र्भूमिभांडशुद्धिः देवताब्रह्मचारिपतिशिष्यानां पिंडदानपर्यंतमन्नंनदेयं अतिश्लिष्टवस्तुगृहांतरेभो
जनीयाः तिलानवकीरेत्तत्र सर्वतोबंधयेद्रजान् पाकःश्राद्धकर्त्रा स्वयमेवकार्यः तदभावेशुद्धप।

१६ स्यात्तदभावेतुबांधवैः सगोत्रैर्वासपिंडैर्वा भिन्नैर्वासुगुणान्वितैः पुंश्चलिंचतथावंध्यांविधवांचा
न्यगोत्रजां वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थममातृपितृवंशजां नपाकंकारयेत्पुत्रीं गर्भिणींचापिदुर्मुखीं पाकभां
डानिसौवर्णरौप्यताम्रोद्भवानिच कांस्यानिमृन्मयंतत्क्रमेणव्यमेवमनीषिभिः पैत्तलंरंगजातंनोवि
हितंचनिंदितं नकदाचित्पचेदन्नमयस्थालीषुपैत्रकं फलशाकादिछेदनार्थभिन्नानामायसानां
शस्त्राणांभांडानांचदर्शनमपिश्राद्धदिनेपाकादिस्थानेनिषिद्धं पक्वान्नस्थापनार्थंतुशस्यंतेदारुजान्य
पि गृह्याग्नौतुपचेदन्नंश्राद्धीयंलौकिकेऽपिवा यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते तत्रगृ
ह्याग्नौपाकेविशेषः प्रातर्होमंहुत्वातदेकदेशंमहानसेहुत्वापाकंकुर्यात् पाकांतेपाकाग्न्येकदेशंगृ
ह्याग्नौसंयोजनं । आश्वलायनानांतुनैत्यकंपचनाग्नौ अग्नौकरणंतुअश्वलायनानांव्यतिषंगे
पाश्राद्धेगृह्याग्निपक्वचरुणागृह्यएव व्यतिषंगाभावे पाणिहोमः अन्यशाखीयस्यगृह्याग्नावग्नौकर
णं विधुरस्याधिश्राग्निकस्यचपृष्ठोदिविविधानादिनाग्निसंपादनं तच्चपूर्वार्धेउक्तं भोजनपात्राणि
तुहेमरौप्यकांस्यजानिवापलाशकमलकदलीमधूकपत्रनिर्मितानिवा अथनिमंत्रणादिश्राद्धाहर्भुक्ता
न्नपरिणामपर्यंतंकर्तुर्विप्राणांचनियमाः स्त्रीसंगपुनर्भोजनानृतभाषणाध्यापनयुतायासभारोद्वहन
हिंसादानप्रतिग्रहचौर्याध्वगमनदिवास्वापकलहादिवर्जनंकर्तुर्भोक्तृभयधर्माः स्त्रीसंगश्राश्रा
द्धदिनेनस्पर्शयदिमेचऋतुकालेपिवर्ज्यः तांबूलक्षुरकर्माभ्यंगदंतधावनवर्जनंकर्तुर्धर्माः भोक्तुवि १

प्राणांते त्वाभ्यंगे उद्वर्तने क्षौरे च विकल्पः कर्तुर्भोक्तुश्च सुखव्यवाकपास्नानेनैवाधिकारो न तु गौण
स्नानेन श्राद्धकृच्छुक्लवासास्यान्मौनी च विजितेंद्रियः उपवासं परान्नंच औषधंच विवर्जयेत् अ
वस्त्रत्वं मलवद्वस्त्रत्वं कौपीनवत्वं कच्छहीनत्वमनुत्तरीयत्वं काषायवस्त्रत्वमार्द्रवस्त्रत्वं द्विगुणवस्त्रत्वं
रक्तवस्त्रत्वं दग्धवस्त्रत्वं स्यूतवस्त्रत्वमित्येकादशविधनग्नत्वं कर्तृभोक्तृभ्यां वर्ज्यं कर्तुर्ललाटे ऊर्ध्वपुं
ड्रादौ विकल्पः भोक्तुस्तु भवत्येव चंदनतिलकस्तु पिंडदातुः श्राद्धकर्तुर्वर्ज्यः॥ भोक्तुस्तु भोजनकाले
श्राद्धवर्ज्यः सदर्भहस्तेन तिलकोन कार्यः करणे आचमनं दर्भत्यागश्च कर्त्रा निमंत्रितविप्रत्यागो
न कार्यः प्रमादेन त्यागे यत्नेन विप्रः प्रसादनीयः बुद्धिपूर्वकत्यागे यतिचांद्रायणं प्रायश्चित्तं आ
मंत्रितस्तु यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वभिजायते आमंत्रितस्तु यः
श्राद्धे विलंबं कुरुते द्विजः देवद्रोही पितृद्रोही पच्यते नरकेषु सः स्त्रीसंगः पुनर्भोजनं च श्राद्धस्तु पूर्व
रात्रावपि कर्तृभोक्तृभ्यां वर्ज्यं दशाह्नः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धभुग्द्विजः सायं संध्यामुपासीत ज
पेच्च जुहुयादपि सूतके च प्रवासे च अशक्तौ श्राद्धभोजने औपासनादिकं होमं न कुर्यात् किंतु कारयेत्
निमंत्रितस्तु न श्राद्धे कुर्यात् ज्ञायादिताडनं अपराह्णस्य मुहूर्तत्रये वनस्पतिच्छेदं दधिमथनं च सर्वैर्न का
र्यं परार्थकर्तुरत्राभावात्तस्तु शिष्यादिप्रतिनिधिः श्राद्धं करोति तदा यजमानप्रतिनिधिभ्यां पूर्वोक्ताः स

७ वैकर्त्तेनियमाः कार्याः मुक्तकच्छा तु या नारी मुक्तकेशी तथैव च हसते वदते सा तं निराशाः पितरो ग
ताः सवर्णं प्रेषयेदात्मं द्विजातु निमंत्रणे अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितं तथैव वृषलस्या
न्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितं वृषलः शूद्रः अथ श्राद्धे ब्राह्मणसंख्या वैश्वदेवे समाः पित्र्ये विषमाः तेन द्वौ
वैश्वदेवे त्रयः पितृपार्वणे इति पंच विप्राः अथवा चत्वारो दैवे पार्वणे तु पित्रादीनामेकैकस्य त्रयस्त्र
य इति त्रयोदश विप्राः यद्वा पित्रादेरेकैकस्य पंच पंचेत्येकोनविंशतिः किंवा एकैकस्य सप्तेति पंच
विंशतिः एवं दर्शादौ पार्वणाधिक्ये विप्राधिक्यमूह्यं तथा च वैश्वदेवे द्वौ चतुरो वा पवेश्या पित्रादि
ष्वेकैकस्य स्थाने एकं त्रीन् पंच सप्त नव वा पवेशयेदिति निष्कर्षः सत्क्रियां देशकालौ च द्रव्यं ब्राह्मण
संपदं शौचं च विस्तरो नैको वा दैवे एकः पितृपार्वणे चैक इति द्वौ विप्रौ तदुक्तं श्रीभागवते द्वौ दैवे पितृ
कार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा भोजयेत्सुसमृद्धोपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरं देशकालोचितश्राद्धा द्र
व्यपात्रार्हणानि च सम्यग्भवंति नैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणादिति एतेन द्वौ दैवे एकः पित्र्ये
इति विप्रत्रयपक्षो निर्मूलो वेदितव्यः द्वौ दैवे [illegible] विप्रौ प्राङ्मुखावुपवेशयेत् पित्र्ये त्रीनुदङ्मु
खान् त्रीन् ऋग्यजुःसामवेदिनः अशक्तौ पार्वणद्वये एको विप्रः यद्येक एव विप्रस्तदा विश्वेदे
वे शिवलिंगं शालग्रामं वा संस्थाप्य सर्वं श्राद्धं समाचरेत् देवान्नं तत्क्षिपेदग्नौ दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ७

स्थानत्रयेएकोविप्रइतिपक्षः सपिंडीकरणादन्यत्र सपिंडीकरणेतुपार्वणेत्रयएवविप्राः वृद्धि
श्राद्धेतुदैवेद्वौप्रतिपार्वणंद्वौद्वौएवमष्टौनिकृष्टपक्षे संपदिदैवेचत्वारः प्रतिपार्वणंचत्वारइति
षोडशैस्यैवंदैवेपित्र्येचसमाविप्राइतिविशेषः सर्वथाब्राह्मणालाभेकृत्वादर्भमयान्बहून्
प्रैषानुप्रैष्यसंयुक्तंसर्वंश्राद्धंप्रकल्पयेत् अत्रविप्रानुकल्परूपदृष्टप्रयोजनाभावेपिअदृष्टार्थं
दक्षिणादेया एवंयतेःश्राद्धोपवेशनेपि साचदक्षिणाकालांतरेन्यस्मैप्रतिपादनीया अथवाभ्य
र्चितंलिंगंशालग्राममथापिवा संस्थाप्यदेवपित्र्यर्थंपीठेश्राद्धंचरेन्नरः पितरस्तस्यतिष्ठंतिक
ल्पकोटिशतंदिवि निमंत्रणंतुविप्राणांपूर्वेद्युः सद्यएववा कुर्याद्विप्राश्चनियमान्श्रावयेत्पै
तृकान्बुधः अक्रोधनैःशौचपरैः सततंब्रह्मचारिभिः भवितव्यंभवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारि
णाइति अथसामान्यतःश्राद्धपरिभाषा निपात्यदक्षिणंजानुंदेवान्परिचरेत्सदा पितृणांप
रिचर्यातुवामजानुनिपातनात् प्रदक्षिणंतुदेवानांपितृणामप्रदक्षिणं पितॄणांद्विगुणाभुग्ना
दर्भादैवेऋजुलवाः दैवेतूदङ्मुखः कर्तापित्र्येस्याद्दक्षिणामुखः संकल्पेक्षणदानेपाद्येआस
नेआवाहनेअर्घ्यदानेगंधाच्छादनांतोपचारे अन्नदानेपिंडदानेंजनाभ्यंजनयोरक्षय्यस्व

१८ धायाचनेचसंबंधगोत्रनामोच्चारणमावश्यकमन्यत्रकृत्ताक्षतं संबंधगोत्रनामरूपाणीतिसंबं
धनामगोत्ररूपाणीतिवोच्चारणेक्रमः तत्रसकारेणतुवक्तव्यं गोत्रंसर्वत्रधीमतेतिवाक्याका
श्यपसगोत्रस्यकाश्यपगोत्रस्येतिवोच्चारः केचिच्छाखाभेदाद्व्यवस्थामाहुः गोत्रस्यत्वपरि
ज्ञानेकाश्यपंगोत्रमुच्यते शर्मांतंविप्रनाम्नोक्तंवर्मांतंक्षत्रियस्यतु गुप्तांतंचैववैश्यस्यदा
सांतंशूद्रजन्मनः पित्रादिनामाज्ञानेतुतातपितामहप्रपितामहेत्येवब्रूयात् ननामोच्चारस्ये
दिसाश्वलायनः शाखांतरेतुपितुर्नाम्नःस्थानेपृथिवीषदितिपितामहस्यांतरिक्षस
दितिप्रपितामहस्यदिविषदितिनामोच्चार्यं स्त्रीणांदानंनामगोत्राविशीदेत्येवमुच्चार्यंके
चिद्देवीशब्दांतमाहुः अन्येदेवीदाययोः समुच्चयमूचुः विभक्तिस्तुयस्मिंश्चिद्दीयतेपित्रक
र्मणि तत्सर्वंसफलंज्ञेयंविपरीतंनिरर्थकं षष्ठीविभक्त्यासंकल्पःक्षणश्चाक्षय्यकर्म
च षष्ठ्यावास्याच्चतुर्थ्यावासनदानंद्विजातये द्वितीययावाहनंस्याद्विभक्तिस्तुचतुर्थिका॥
अन्नदानेपिंडपूजास्वधास्त्वस्त्वितिवाचने पिंडदानेतुसंबुद्धिर्येचत्वेत्यादितःपुरा ततःपरंच
तुर्थीचेत्सुभयंसर्वसंमतं॥ शेषाणिसर्वकर्माणिसंबुध्यंतेयथायथं रदंतेषांरदंवोवामयु १८

ज्यैवसमाचरेत् सव्येन दैवकर्म स्यादपसव्येन पैतृकं विप्रप्रदक्षिणाग्निरस्यागतं चार्घ्यदान
कं स्रक्तस्तोत्रजपोन्नस्य पात्रेषु परिवेषणं आक्कानमन्नस्याघ्राणं तथा च स्वस्तिवाचनं तांबूलासन
मारभ्यासमाप्तेरिति पैतृकं अप्रदक्षिणाद्येतदुक्तं सव्येनैव समाचरेत्। देवार्चादक्षिणादिस्यात्सा
दजान्वं समूर्धसु। शिरोंसजानुपादेषु वामांगादिषु पैतृके। अक्षय्यासनार्घ्यवर्ज्यं स्वधाकारेणपि
तृभ्यः सर्वदानं॥ देवेभ्यः स्वाहापदेन। दैवतीर्थेन दैवं तत् पितृतीर्थेन पैतृकं॥ ॥अथाचमनानि॥
श्राद्धारंभे द्विराचमनं विप्रपादक्षालनांते स्वपादक्षालनपूर्वकं द्विराचमनं देवार्चनांते चैकमाच
मनं आघ्राणांते एवं विकिरदानांते द्विरेवं वा श्राद्धांते स्वपादक्षालनपूर्वकं द्विराचमनमिति। अन्ये
भस्ममर्यादांते करशुद्ध्यंते उच्छिष्टचालनांते चाप्येकैकमाहुः॥ अथ भोक्तुः पादशौचांते द्विराचम
नं पाणिहोमांते एकं भोजनांते द्विरिति॥ ॥अथ दर्भाः॥ आचांतः प्राक्कुशां स्वहस्तापाणावन्यांश्च
धारयेत्। तथा च श्राद्धारंभे धृतान् दर्भान् पाद्यांते च विसर्जयेत्। ततो देवार्चनांते पित्रर्चनांते
पिंडशेषघ्राणांते विकिरदानांते श्राद्धांते च पूर्वधृतदर्भान् त्यजेत्। श्राद्धसागरादिप्रयोगे तु पितृ
र्चनांते दर्भत्यागो न दृश्यते। तेन द्विराचमने पि दर्भत्यागो नेति भाति॥ ॥अथ बोहविचारः। यत्र

१९ बहुवचनांतः पितृशब्दस्तत्र पितृशब्दस्य सर्वपितृवाचित्वादूहो न। यथा ध्येयपात्रे पितॄन्निमान्
प्रीणयेस्तत्र मात्रादिश्राद्धे मातॄरिति न वदेत्। तत्रापि शुंधंतां पितरः शुंधंतां पिता
महाः इत्यादि शुंधंतां मातरः इत्यादिर्वा ऊहः एव। बहुवचनं तु नोह्यते। अथ मंत्र एव प्रत्यक्षत्वार्थकत्वात्।
ऋचं नोहेदिति निषेधात् ऋक्षु मंत्रेषु नोहः। पिंडदाने ये च त्वामंत्रानु तेभ्यश्च स्तत्र मातृश्राद्धे याश्च
त्वामंत्रानु ताभ्यश्च इति न वदेत्। स्त्रीणां स्त्रियः पुरुषाश्चानुगा इति पुमान् स्त्रिये इति पुंल्लिंगे शेषादि
ति हेतु। अन्ये तु याश्चेत्याद्यूहमाहुः। मात्रादित्वे पिंडदाने एतद्वामस्मन्मातरौ यज्ञदे श्रीदेये च युवाम
त्रानु। इत्येकपिंडं दत्वा ऽस्मन्मातृभ्यां। अयं पिंड इत्यादि अभ्यंजने स्मन्मातरौ अभ्यंजाथां। अंज
ने अंजाथां। एवं पितामही प्रपितामह्यौ द्वित्वे ऊहः। अथ बहुत्वे। एतद्वोस्मन्मातरः यज्ञदे श्रीदे रुद्रदे
यथानामगोत्राये च युष्मान त्रानु इत्येकपिंडदानादि। अभ्यंजने अभ्यङ्ध्वं। अंजने अङ्ध्वमि
त्यादि। एकनामत्वे एकमेव नाम द्विवचनांतं बहुवचनांतं वा वदेत्। एवमर्घ्यदानकालेपि। अस्मन्मा
तरौ इत्यादि ऊहेन संबोध्य इदं वामर्घ्यं इदं वो अर्घ्यमित्यादि ऊहा बोध्यः। तथाचार्यं तुनःतिलोसि
उशंतस्त्वा पिंडानुमंत्रणदशादानोपस्थानप्रवाहणप्राशनादिमंत्रेषु बहुवचनांतपितृपदयुक्तेष्वादि १९

हेत्तो नौंह इति सिद्धं। नाप्रोक्षितं स्पृशेद्वस्तु न वदेन्मानुषीं गिरं। न चोद्वीक्षेत भुंजानं न चैवाश्रूणि पात
येत्। दैवे पित्र्ये च सर्वत्र जपहोमादिकर्मसु। मौनं कुर्यात्प्रयत्नेन सफलं फलमाप्नुयात्। यदि मौनस्य
लोपः स्याज्जपहोमार्चनादिषु। व्याहरेद्वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययं। यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो
यज्ञक्रियादिषु। न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतं। आदिमध्यावसानेषु श्राद्धस्येदमुदाहरेत्॥
॥अथ संक्षेपत आश्वलायनादीनां प्रयोगक्रमः॥ सव्येन [illegible] दे शक्लोसंकीर्यापसव्येन तत्त श्राद्ध
हे पितृणां षष्ठीविभक्त्या एतेषाममुकश्राद्धं सदैवं सपिंडं पार्वणविधिनैकोद्दिष्टेन वान्नेन आमेन वा
हिरण्येन वा श्वः सद्यो वा करिष्ये इति संकल्पो यथासंभवं कार्यः। सर्वत्र कुरुक्षेत्र्यादि यथोचितं ब्रा
ह्मणैः प्रतिवचनं देयमेव। ततो दैवधर्मेण विप्रस्य दक्षिणजानुं स्पृष्ट्वामुकपितृणाममुकश्राद्धे
विश्वेदेवार्थं त्वया क्षणः क्रियतामिति क्षणं दद्यात्। ॐ तथेति विप्रो वदेत्। कर्ता प्राप्नोतु भवा
निति। विप्रः प्राप्नवानीति। एवं पेतधर्मेण वामजानुस्पर्शेन अमुकश्राद्धे अमुकस्य स्थाने त्वया
क्षण इत्यादि पूर्ववत्। त्रयस्थाने एकविप्रश्चेत् पितृपितामहप्रपितामहानां स्थाने इत्यादि। अ
क्षोधनैरित्यादि प्रार्थना। अत्र सर्वत्र देवपूर्वत्वं। क्वचित्पितृपूर्वकत्वं वक्ष्यते। इदं संकल्प क्षण

२० दानादि पूर्वेद्युः सद्यो वा कार्यं। ततः कुतुपे स्नातः स्नातान् धौतपादान् विप्रान् सन्निधापयेत्।
ततः सव्येन शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तार्थं सूक्तजपः। प्रदक्षिणा च। अपसव्येनाचाराधिकारवाचनं।
ततः आचमनप्राणायामौ सव्येन कृत्वापसव्येन द्वितीयः संकल्पः केचित्सद्यः करणपक्षे द्विती
यसंकल्पं नेच्छंति। ततस्तिष्ठन् सव्येनैव दैव्ये पैत्र्ये च भवतां स्वागतमिति प्रतिविप्रं प्रश्नः। पूर्ववत्
द्वितीयं क्षणदानं। अत्र बह्वृचानां गृह्याग्निमतां दर्शश्राद्धान्वष्टका पूर्वेद्युः श्राद्धेषु पिंडपितृयज्ञव्य
तिषंगेण श्राद्धप्रयोगो नान्येषां नापि श्राद्धांतरेषु। स च द्वितीयक्षणदानांते श्राद्धतंत्रं हुत्वा परिस
मूहनादीध्माधानांते पिंडपितृयज्ञतंत्रं तेपाद्क्षालनादि भस्ममर्यादांतं। अत्राग्नौकरणं कृत्वा
परिवेषणादि संपन्नवचनांते पिंडदानादि पात्रोत्सर्गपर्यंतं कृत्वा विकिरादि श्राद्धशेषं समापनी
यमित्येवंरूपः। एवं हिरण्यकेशीयादीनामपि प्रथमसंकल्पोत्तरमग्न्युपसमाधानान्वाधानादि
आज्यसंस्कारांते पाद्यादि पूजां ते तत्तन्मंत्रोहयुतः सविस्तरोग्नौकरणहोमो ज्ञेयः।। अथ पाद्यं।
अंगणे श्राद्धदेशद्वारे वा चतुरस्रं द्विहस्तं प्रादेशमात्रं वा दर्भयुतं देवमंडलं कृत्वा ततो दक्षिणे षडंगु
लं त्यक्त्वा दक्षिणाप्लवं चतुर्हस्तं वितस्तिमात्रं वा पितृमंडलं वर्तुलं सव्यापसव्य प्रादक्षिण्यात्रा २

दक्षिणपादिवे दैवे पैत्रे धर्मेणगोमूत्रगोमयाभ्यां कार्यं। यथायथं दर्भयवतिलगंधपुष्पैस्तदर्चनं। मंडलस
समीपे पीठे उपविष्टस्यैव प्राङ्मुखस्य विप्रस्य पादयोरुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा कर्त्ता पुरूरवसंज्ञका विश्वे
देवा इदंवः पाद्यं स्वाहा न मम इति गंधपुष्पयुतजलमंजलिना प्रक्षिप्य शन्नोदेवीरिति शुद्धोदकेन
पादौ उपर्येव प्रक्षालयेत्। नाधोभागे नापि सग्रंथिकपवित्रहस्तेन॥ पित्र्यमंडले उदङ्मुखस्योपवि
ष्टस्य पादयोर्दक्षिणामुखस्तिलगंधादिजलमंजलिना पित्र्यतीर्थेन पितरमुकनामगोत्ररूपं इदं ते पा
द्यं स्वधा नम इति त्रयस्थाने एक विप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहा इदं वः पाद्यमिति बहुवचनांतेन प्र
क्षिप्य शन्नोदेवीरित्यादि पूर्ववत्। एवं मातृपक्षे पिपित्र्यादित्रये ब्राह्मणत्रयपक्षे इदं ते इति एकविप्रपक्षे इ
दं व इति वचनोहो ज्ञेयः। एवं मातामहादि पार्वणेपि बोध्यं। अत्र पाद्यादि पूर्वं पाद्यार्घ्यः पाद्योत्तरं च गं
धपुष्पाक्षतैः पादादिमूर्धांतमर्चनं पूर्वकं दैवे एष वः पाद्यार्घ्य इति दत्वा पित्र्ये पिति तैर्मूर्धांत्यर्चनपूर्व
कं पाद्यार्घ्यदानं सुत्रं तत्कात्यायनादिनामेवाचारात् तेषामेव। बह्वृचानां तु नैष आचारः ततः पाद्यशेषं
गंधयवतिलादि सव्यापसव्याभ्यां मंडलयोस्त्यक्त्वा स्वपादक्षालनं पवित्रत्यागं च हस्त्वा न्यपवित्रे ध
त्वा देवमंडलोत्तरे स्वयं विप्राश्च द्विराचम्य श्राद्धदेशं गच्छेयुः। पादक्षालनोदकाचमनोदकयोः संसर्गो
नकार्यः

२१ अपसव्येनामुकश्राद्धसिद्धिरस्त्विति वदेत्तैः प्रत्युक्तः निरंगुष्ठं विप्रदक्षिणहस्तं धृत्वा सव्यापसव्याभ्यां भू
र्भुवः स्वः समाध्वमितिसदर्भेषु पीठेषु विलंबेनोपवेशयेत्। तत्र दैवे प्राङ्मुखो विप्रः पित्र्ये तु उदङ्मुखः अ
संभवे दक्षिणान्यदिङ्मुखः॥ अथ आसनानि। हैमं राजतं ताम्रं बादुकूलं कंबलं वा दारुजं तृणम
यं पर्णमयं वासनं प्रशस्तं। दारुजेषु श्रीपर्णीजंबुकदंबाम्रबकुलशमीश्लेष्मातकशालवृक्षजन्यान्या
सनानि शस्तानि। अयः शंकुमयं पीठं प्रदेयं नोपवेशने। अग्निदग्धान्यासनानि भग्नानि च विवर्जयेत्।
प्राक्संस्था दक्षिणसंस्था भोक्तृपंक्तिस्तु पैतृके। तत्र दैवासने प्रागग्रौ द्वौ दर्भौ पित्र्ये दक्षिणाग्रैकैकं
दर्भं स्थापयेत्। घृतेन तिलादितैलैर्वा स्थापयेच्च प्रति द्विजं। दीपं सव्यापसव्याभ्यां दीपमेकं तु सर्वतः।
ब्राह्मणाश्चैतः प्रभृत्या श्राद्धसमाप्तेर्मौनिनः पवित्रहस्ता उच्छिष्टोच्छिष्टस्पर्शं वर्जयंतो वर्तेरन्। अथ य
थालक्षण अतिथिरागतश्चेत्सव्येन विप्रपंक्तौ विष्णुदेशेन पूजयेत्। सव्येनापवित्रो वेति मंत्रं पठित्वा
वैष्णवेभ्यो नमः। काश्यप्यै क्षमायै इति भूमिं नत्वा मेदिनी लोकमाता त्वमित्यादिश्लोकैः स्तुत्वा चश्रा
द्धभूमिं गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरं। प्राचीनावीती तद्विष्णोः परमं पदं तद्विप्रासो गायत्रीं च जपि
त्वा सव्येन प्राणायाम तिथ्यादि कीर्तनांते पसव्येनामुकपितॄणामुपक्रांतममुकश्राद्धं करिष्ये इति संक
ल्प्य। आदौ मध्ये अंते च देवताभ्यः पितृभ्यश्च अमुर्तानां च चतुर्भिश्च पश्यस्मत्येति च त्रिः पठेत्॥

अथ दक्षिणे वामे वा कुक्षौ तिलैः सह कुशत्रयं परिहितवस्त्रांचलबद्धं सहाकटिसंलग्नवस्त्रबहिर्भा
गेन संवेष्ट्य रक्षणार्थ्यं नीवीबंधो निहन्मि सर्वं यदमेध्यवद्भवेदिति श्लोकमंत्रेण कार्यः। सर्वत्र श्या
पसव्येनापहतेत्यस्य दक्षिणं। तिलान् क्षिप्त्वा दीरते तिसव्येन प्रोक्षणं स्मृतं। तिलारक्षं तु मंत्रेण पा
रेकुश तिलान्क्षिपेत्। तरत्समंदीसूक्तेन पावमानीभिरेव च। अभिमंत्र्य जलं तेन पाकादि प्रोक्षयेत्सु
धीः। यद्वात्तद्विष्णोर्मंत्रेण गायत्र्या वाभिमंत्रितं। येदेवा इति मंत्राणां त्रयेणैवान्यशाखिनः। वाच
येत्पाकपूतत्वं पुष्पाद्यं सर्वमुक्षयेत्। नाप्रोक्षितं स्पृशेच्छ्राद्धकाले स्येतज्जपेत्ततः॥ पद्मार्थयो
ग्यतां वाचयित्वा देवार्चनं चरेत्। तत्र प्रत्युपचारं दैवे पित्र्ये चार्घ्यं तयोरपोद्द्यात्। देवद्विज
सन्निधौ उदङ्मुख उपविश्य तद्दक्षिणे करसुत्तानं वामकरेण धृत्वा दक्षिणेन सयवं दर्भद्वयम
मुकेषां देवानां विश्वेषां इदमासनं। स्वाहेति हस्ते जलमासिच्य दक्षिणभागे आसने क्षिपेन्नह
स्ते दर्भदानं। आसने वासनं दद्यान्न तु पाणौ कदाचन। पितृकर्मणि वामे च दैवे दद्यात्तु दक्षिणे।
विप्रो धर्मोसि विशिराजा प्रतिष्ठित इति मंत्रेण गृहीत्वास्यासनमिति वदेत्। कर्तासने स्पृश
न्नपो रहास्यतामिति विप्रो धर्मोसीति वदेत्। आपोद्वारे वेक्षणः क्रियतामिति निरंगृह्णीयात् सं तथेत्या

२२ दिशामवतु । इदं तृतीयनिमंत्रणं ॥ अथार्घ्यकल्पना ॥ तत्र पात्राणि ॥ हैमं रौप्यं ताम्रमयं वा दारुजं
वा पलाशादिपर्णमयं वा कांस्यं वाश्मं खड्गशृंगं शुक्तिजं वा खड्गपात्रं वार्घ्यपात्रं प्रशस्तं ॥ अत्र विश्वेदेवद्वि २२
त्वचतुष्कारावपि दैवेर्घ्यपात्रद्वयमेव । यत्तु दैवे अर्घ्यपात्रे पित्र्ये त्रीणि उभयत्रैकैकं वेत्येकपात्रत्वपक्षां
तरं तच्छक्तिपरं । एवं पात्रद्वयं प्रोक्षितायां भुवि प्रागग्रकुशेषु न्युब्जमुत्तानं वा साद्य प्रोक्ष्य न्युब्जपक्षे
उत्तानीकृत्य तयोर्द्विकुशे द्वे द्वे पवित्रे निधाय शन्नोदेवीरितिमंत्रावृत्त्या अपआसिच्य यवोसीतिमं
त्रावृत्त्या यवानोप्य तूष्णीं गंधपुष्पाणि क्षिपेत् । केचिद्गंधद्वारां ओषधयः प्रतिमोदध्वमित्यृग्भ्यां गं
धपुष्पाणि क्षिपंति । दैवार्घ्यपात्रे संपन्ने इत्युक्ते सुसंपन्ने इति प्रत्युक्ते वामकरं विप्रदक्षिणजानु
नि न्यस्य अमुकविश्वान्देवानावाहयिष्ये इति पृष्ट्वा आवाहयेत्यनुज्ञातो विश्वे देवास आग
तेत्यृचा प्रति विप्रं पादादियुग्मक्रमेण जान्वंसमूर्धांतं यवान्विकिरेत् । विश्वेदेवाः शृणुतेति
ऋचोपस्थाय भूमौ शिष्टान्यवान्विकिरेत् । हिरण्यकेशीयादयस्तु अर्घ्यदानगंधादिपूजोत्त
रमग्नौकरणकाले ये देवास इति आयांतु पितर इति मंत्राभ्यामग्नेर्दक्षिणतो देवपित्रावाहनं कु
र्वंति । कातीये तु अर्घ्यपात्रासादनात्प्रागेव देवपित्रावाहनं कार्यं । तथैव कात्यायनसूत्रात् । ततोर्घ्य

पात्रसंपत्तिं वाचयित्वा द्विजोत्त मान्। तत्रैव चार्घ्यपात्रे तु स्वाहार्घ्या इति विन्यसेत्। आपोह्स्था
विप्रहस्ते दद्यार्घ्यं पवित्रके। यादि व्याहृति मंत्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत्। विश्वेदेवा इदं वोर्घ्यं स्वा
हा नम इतीरयन्। प्रतिविप्रं यादिव्याहृत्या वृत्तिः केचित्तु यादिव्या इत्येनेन दत्तार्घ्यानुमंत्रणमा
हुः मयस्वेकालीयप्रयोगे विप्रहस्ते अर्घ्यपवित्रदानांते आवाहनं वंदेगोर्च्चनं दत्त्वार्घ्यदानमि
त्युक्तं। एकविप्रे हि एकस्यैव हस्ते द्विरर्घ्यदानं विप्रचतुष्टयपक्षे एकैकपात्रं विभज्य द्वयोर्द्वयोर्देयं
कूर्चं तु तत्तत्पात्रस्थं एवं। कचित्क्षीरदधिघृततंडुलसर्षपकुशाग्रपुष्पतिलैर्व्याष्टकमर्घ्यपात्रप्रक्षेप्य २९
मित्युक्तं। अर्घ्यं तयोरपोयछन् गंधाद्यैरर्चनं चरेत्। अमुकविश्वेदेवा अयं वो गंधः स्वाहा नम इति क
रेणैव विप्रहस्ते षेषद्विर्द्विर्दानं। एवं सर्वत्र देवस्वाहा नम इत्यंतं तु उच्चार्योपचारदानं। चंदनागरुक
र्पूरकुंकुमानि प्रदापयेत्। गंधद्वारेति वै गंधमायनेनेच पुष्पकं। धूरसीत्यमुना धूपं समुद्दीप्यस्वेति
दीपकं। युवं वस्त्राणि मंत्रेण वस्त्रं दद्यात्सपत्नम। आसने स्वासनं ब्रूयादर्घ्यं स्वर्घ्यं द्विजोत्तमः
सुगंधं च सुपुष्पाणि सुमाल्यानि स्वधूपकः। सुज्योतिश्चैव दीपे च स्वाच्छादनमिति क्रमः। क
र्त्ता स्कंधधृतोत्तरीयो विगतपवित्रकरो विप्रहस्ते दत्तगंधे विप्रभालादयंगेषु क्षिपेत्। विप्रभा
ले वर्तुलपुंड्रं त्रिपुंड्रं या न कुर्यात्। अत्र विप्राणां कस्तूरी विकल्पिता आयने ते इति या ओषधीः प्र

तिमोर ध्वमिति वागंधदानवद्व स्तेषेवेदं वः पुष्पमिति पुष्पदानं कार्यं ॥ तत्र विहितपुष्पाणि ।
अगस्त्य भृंगराजं च तुलसी कमलं तथा । चंपकं तिलपुष्पं च दूर्वा श्च पितृवल्लभाः । विहिता
प्रतिषिद्धा च तुलसी पिंड पूजने । सुकुमारैः किसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि । जलोद्भवेश्च कुसु
मैर्मल्लिकाचूतपुष्पकैः । अतिमुक्तेश्च तगरैः संपूज्या तगरैः सदा । जातीपुष्पे विप्रपूजां कु
र्यात्सिंआर्चनं तु न ॥ अथ वर्ज्यपुष्पाणि ॥ करवीरं च धत्तूरं बिल्वपत्रं च केतकी बकुलं कुंदपुष्पं च
किंशुकं च कुरंटिकां । सर्वाणि रक्तपुष्पाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि । जलोद्भवानि देयानि रक्तान्यपि
विशेषतः ॥ अथ धूपः ॥ धूपस्तु गुग्गुलुर्देयस्तथा चंदनसारजः । अगरुश्च सकर्पूरो घृतमध्वा
दिसंयुतः । ये तु प्राण्यंगजा धूपा हस्तवाताहताश्च ये । न ते श्राद्धे नियोक्तव्या ये च केचोग्रगंधयः ।
घृतं न केवलं दद्याद्दुष्टं वा तृणगुग्गुलं । पादे देशेयं वो धूप इति दानं । अथ दीपः । घृतेन दीपो दा
तव्यस्तिलतैलेन वा पुनः । वसामेदादि दीपो वर्ज्यः इदं वो ज्योतिरिति वायं वो दीपप्रकाश इति
वा मुखसमीपे देयः । कौशेयं कार्पासं वस्त्रं विहितं । दशां मलिनमुपभुक्तं छिद्रितं निर्दशं रजकधौ
तं च निषिद्धं ॥ यज्ञोपवीतं दातव्यं वस्त्राभावे विजानता । निष्क्रयो वा यथाशक्ति वस्त्रालाभे प्रदी
यते । पितृ स्तल्लस्य वासो भिर्द । याद्यज्ञोपवीतकं । यज्ञोपवीतदाने । न विना श्राद्धं तु निष्फलं । य

ज्ञोपवीतं यतिस्त्रीशूद्रश्राद्धेष्वपि देयं। अथान्यान्यपि देयानि। धातुमयानि धूपदीपपात्राणि। कर्मंडलु
ताम्रमयं काष्ठजं वापि मृन्मयं। नारिकेलमयं वापि श्राद्धे देयं ततः। छत्रोपानहासनशयनदर्पणचा
मरव्यजनपादुकाकेशप्रसाधनीपटवासादि सुगंधचूर्णागारधानिका यष्टिकं वस्त्रांजनशलाका
श्च देयाः। अलंकाराश्च दातव्या यथाशक्ति हिरण्मयाः। केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः। स्त्रीभ्यो
योषिदलंकारा देयाः श्राद्धेषु योषितां। मंजीरमेखलादामकर्णिकाकंकणादयः। सौवर्णं राजतं कांस्यं द
द्याद्भोजनभाजनं। कर्पूरादेश्च भांडानि तांबूलायतनं तथा। स्वयमन्येन वा बंदीकृतानां केनाप्युपायेन
मोचने पितॄणां ब्रह्मपदं। रथ्यं चोक्तं वचनाद्याच्छादनदानांते पृथग्यज्ञोपवीतं दत्वा शक्तितः सत्ये यथाशक्त्या
लंकारादिकं दत्वा तत्कालेस्पर्शायोग्यानां संकल्पं कुर्यात् पूजनं पूर्णमस्तु संकल्पसिद्धिरस्तु रस्तु का श्रस्तु
कौ मंत्रहीनं क्रियाहीनं संपद्धीनं द्विजोत्तमाः। श्राद्धं संपूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम। यस्य स्मृत्या च॥
देवताभ्यः॥ इति जपेत्। एवमासनादि सर्वपूजाकांडं देवे समाप्य पैतृकमासनप्रभृति पूजा
कांडमारभेदिति कांडानुसमयक्रम एव माधवसंमतः। कातीयास्तु आसनक्षणावाहनार्घ्य
पर्यंतपाद्यांतप्रयोगात् पदार्थानुसमयक्रमेणैवं दैवे पित्र्ये च कृत्वा गंधादि पूजामेव कांडानुस
मयेन कुर्वीति। एकं पदार्थं दैवपित्र्यादिषु सर्वत्रानुष्ठाय ततैनैव क्रमेण द्वितीयादिपदार्था अनुष्ठेया इ
त्येवं पदा

२८ थानुसमयः।एकत्रैवसर्वपदार्थान्समाप्यान्यत्रसर्वपदार्थानुष्ठानमितिकांडानुसमयः।अथान्य
पवित्रेधृत्वापित्रर्चनंसंकल्प्यासनाद्यर्घ्याद्यंतंपूजावैश्वदेवोक्तरीत्यैवपितृधर्मेणकार्या॥विशे
षस्तूच्यते।द्विगुणभुग्नंकुशत्रयंविप्रवामेक्षिपेत्।पार्वणस्थानेविप्रत्रयपक्षेपितुर्यथानामगोत्रस्ये
दमासनमित्यासादिपृथगुच्चारः।एकविप्रत्वेपितृपितामहप्रपितामहानामिदमासनमित्युच्चारः॥ए
वमन्यभ्योपचारेष्वप्यूह्यं।शेषंप्राग्वत्।ततस्तृतीयनिमंत्रणमपिप्राग्वत्हस्तधारणपूर्वकंकार्यं॥अ
थार्घ्यासादनं।द्विजाग्रेदक्षिणाग्रांस्त्रीस्त्रीन्दर्भानास्तीर्यतेषुआग्नेयीसंस्थानिप्रतिपार्वणंपात्रा
णित्रीणि।त्रीण्येवासाद्यपितृपात्रपश्चिमेमातामहादिपार्वणस्य।प्रतिपार्वणमेकविप्रत्वेनवविप्र
त्वादिपक्षेपित्रीण्येवपात्राणि।एकविप्रत्वेतद्धस्तएवार्घ्यत्रयं।नवविप्रत्वादिपक्षेएकैकंपात्रंविभ
ज्यत्रिषुत्रिषुदेयं।प्रतिपात्रोपरिदक्षिणाग्राद्विगुणाःसाग्रानिरग्रावात्रयस्त्रयःकुशाः।पितृती
र्थेनपात्रेषुजलमापूर्यशन्नोदेवीसर्वपात्रेषुसकृदेवमंत्रणमाश्वलायनानां।तैत्तिरीयैःकात्ती
यादिभिःशंन्नोदेवीतिमंत्रेणप्रतिपात्रंमंत्रावृत्त्याजलमापूर्य।हिरण्यकेशीयास्तुशन्नोदेवीति
मंत्रंनेच्छंति।सर्वमतेतिलोसीतिमंत्रावृत्त्याप्रतिपात्रंतिलावापः।अत्रपितृशब्दस्या[illegible]ऊहस्तूक्तः।गं
धादिप्रक्षेपःप्राग्वत्।ततःपित्रर्घ्यपात्रंसंपवित्रमित्यादियथालिंगंसंपत्तिंवाचयित्वापोरत्वादक्षिणा

मुखस्तिष्ठन् सव्यं करं कुशतिलयुतं विप्रवामजानुनि न्यस्य पितृपितामहादीन् द्वितीयांतानुच्चार्य
भवत्सु आवाहयिष्ये इति पंक्तिमूर्धन्यमेकं विप्रं पृच्छेत्। सर्वत्र पंक्तिमूर्धन्यं प्रत्येव प्रश्नः। आवाहयेत्य
नुज्ञातो उशंतस्त्वेति मंत्रावृत्त्यामुकममुकनामगोत्ररूपमावाहयामीति प्रतिविप्रं मूर्धादि पादांत
मंसादियुग्मांगेषु तिलविकिरणेनावाह्य सर्वविप्रावाहनांते आयंतु नः पितरः सद्यदुत्तिष्ठेत्। अत्र च
कातीयैर्नमोवः पितर इत्यादि इह संतः स्यामेत्यंतेनाप्यावाहनमुक्तं॥ आवाहने सव्यापसव्ययोर्विकल्पः।
हस्तशिष्टतिलान् विप्राग्रभूमौ विकीर्य पित्र्यर्घ्यपात्रसंपत्तिरस्त्वित्युक्ते अस्त्वित्युक्तः सव्यं कृत्वापोदत्वाद्वेते
स्त्र दर्भैः सहार्घ्यपात्रमेकैकं पाणिभ्यामुद्धृत्य विप्राग्रे स्वधार्घ्या इति संस्थापयेत्। एकविप्रत्वे एकाग्रे ए
वपात्रत्रयं मंत्रावृत्त्या। नवविप्रत्वे पितृविप्रत्रयमुख्याग्रे पात्रन्यासो मंत्रेण। एवं पितामहादिषु मुख्या
ग्र एव। एवं च त्रिरेव स्वधार्घ्या इति मंत्रोच्चारः प्रतिपार्वणे। अथ वैश्वदेविनां प्रपितामहादि पित्रंतं
प्रतिलोम्येन सर्वः प्रयोगः। ततः संकल्पार्घ्या इति प्रत्युक्ते अपो दत्वा पात्रस्थं पवित्रं विप्रहस्तेषु दत्वा प्रथम
पात्रोदकं सशेषं स्वहस्तपात्रे पात्रान्तरेणाग्रहीत्वा पितरिदं ते अर्घ्यं पितामह इदं ते अर्घ्यमित्यादि यथालि
गं प्रत्येकमर्घ्यं देयं। पित्रादित्रयाणामेकविप्रत्वे त्रिभिः पात्रैरेकस्यैव हस्तेर्घ्यं देयं। षण्णामेकविप्रत्वे
षट्पात्राण्येकहस्ते। पितुः स्थाने विप्रत्रयादिपक्षे एकार्घ्यं विभज्य तेषु देयं। अर्घ्यांते जलदानं पि
तरिदं ते अर्घ्यं मंत्रश्च प्रति विप्रमावर्तते। एवं पितामहादिविप्रेष्वपि। एवमर्घ्यं दत्वा विप्रहस्तात् स्रवंती

२५ रपोया दिव्या इति मंत्रेण प्रति विप्रमनुमंत्रयेदिति बह्वृचः। अन्यशाखिनां तु या दिव्या इति मंत्रेणा
र्घ्यदानं। अर्घ्यदानांते प्रति विप्रमापोशनं। तथा चैकविप्रत्वेनुमंत्रणमापोशनं चांते सकृदेव। वि २६
प्रभेदे त्वावर्तते। अर्घ्यदाने नामगोत्राद्युच्चारो न क्रियते। श्राद्धसागरकारैस्तु कार्यमिति युक्तं भा
तीत्युक्तं। अथ शेषजलयुत प्रथमार्घ्यपात्रे पात्रद्वयस्थशेषोदकमेकीकृत्य तेन जलेन मुखांजनं
कार्यं। आयुष्कामेन नेत्रसेचनं कार्यं। संस्रवांत्समवनीयेत्याद्याश्वलायनसूत्रात्। केचिद्द्विप्र
हस्तगलितांबुसंस्रावस्यैकीकरणमाहुः। दर्शादौ मातामहपात्रोदकेन सात्रद्वयोदकं सम
वनीयं मातामहपात्रोदकं पितृपात्रस्थसंस्रावे संनयेत्। मातृपार्वणभेदे मातामहपात्रसम
वनीतोदकं मातृपात्रस्थसमवनीतोदके तदुदकं पितृपात्रस्यैकीकृतोदकमिति तत्संस्रावपा
त्रे दैविकविप्रादुत्तरतो रत्निमात्रे प्रोक्षिते दर्भेषु न्युब्जं सकूर्चं पितृभ्यः स्थानमसीत्यासादयेत्।
यद्वा प्रथमपात्रमुत्तानं संस्रवोदकसहितं मंत्रेणासादयेत् तीयपात्रेण कूर्चपवित्रं तदाच्छाद
येत्। पक्षद्वयेपि गंधादिनाभ्यर्च्यासमाप्तेर्न चालयेत्। न च स्पृशेत्। कात्यायनास्तु शुंधंतामि
ति भूमिं प्रोक्ष्य पितृषदनमसीति कुशानास्तीर्य पितृभ्यः स्थानमसीति प्रथमं न्युब्जं कांस्ये
गंधादि दीपांते रर्चयंति। अपसव्य प्राचीनावीती आद्यंतयोरपोय बहुगंधाद्यैः पूजनं चरेत्। अ
मुकशर्मन् यथानामगोत्र अयं ते गंधः स्वधा नम इति एकविप्रत्वे अमुकशर्माणः अयं वो गंध इत्या

दिनात्रिस्त्रिर्गंधदानं शेषं प्राग्वत्। केचिदमी ते गंधा इति बहुत्वं गंधे आहुः। अर्घ्यहान भिन्ने सर्वत्र त्व
धानमिदं तेन दानं। अत्र पित्र्यविप्रपूजने गंधादेः पदार्थानुसमयः कांडानुसमयो वा। संपूर्णे वा
वनादि प्राग्वत्। लहा चतुष्कोणं वर्तुलं च यथाक्रमं चारिणा गोमयभस्मादिना धामं उल्लानि सव्या
पसव्याभ्यां कुर्यात्। तत्र नैर्ऋतिमारभ्येशानीपर्यंतं दैवे। ईशानीतो नैर्ऋतिपर्यंतं पित्र्ये च प्रादक्षि
ण्याप्रादक्षिण्याभ्यां कार्याणि। तत्र पूर्वोक्तपात्राण्यासादयेत्। नायसान्यपि पात्राणि पैत्तलानि नतु
केचित्। न च सीसमयानीह शस्यंते त्रपुजान्यपि। कांस्यपात्रं विकल्पितं। पर्णपात्रेषु पलाशमधू
कोदुंबरकुटकप्लक्षजानि शस्तानि। कदली चूतपनसजं बूचं पाकानि मध्यमानि। एवं पात्राण्या
साद्य पितृपूर्वकं परितो भस्ममर्यादां पितृपूर्वकं विप्राणां करशुद्धिं च सव्यापसव्याभ्यां कुर्यात्। न
त्रपिशंग इति रक्षाण इति मंत्रद्वयं केचिदाहुः। आचम्य करशुद्धिजलं पादक्षालनमंडले क्षिपेत्। अ
थाग्नौकरणं। तच्चाश्वलायनानां गृह्याग्निमतां व्यतिषंगेण श्राद्धप्रयोगे गृह्याग्निपक्वचरुणा गृह्या
ग्नावेव कार्यं। व्यतिषंगाभावे पाणिहोमः। श्रौताग्निमतां दर्शव्यतिषंगाभावात्पाणिहोम एव। पूर्वे
द्युरन्वष्टक्ययोर्दक्षिणाग्नौ श्रपणं होमश्च। निरग्निकानां तु सर्वत्र पाणिहोम एव। आपस्तंबादीनां श्रौ
ताग्निमतां सर्वाधानिनां दक्षिणाग्नौ। अर्धाधानिनां गृह्याग्निमात्रवतां च गृह्याग्नावेव। प्रवासस्थानां साग्नि

२६ कानांच अयाश्चाग्नेश्च मनोज्योतिरुद्बुध्यस्वा इति होमेनोत्सादितत्वे लौकिकाग्नौ हुत्वाग्नेरुत्सर्गः ॥ तेषां कापि
पाणिहोमः पाकस्तु सर्वत्र पच्यतामग्नावेव। कात्तीयानां गृह्याग्निमतां गृह्याग्निविहृतपचनाग्नौ पाकाग्नौ २६
करणं तु गृह्याग्नावेव। श्रौताग्निमतां सर्वाधानपक्षे दक्षिणाग्नौ अर्धाधानपक्षे औपासनाग्नाविति
काशिकायामुक्तं। कात्तीयानामर्धाधानपक्ष एव युक्त इति भाति। निरग्नीनां कात्तीयानामपसव्यादिना
पित्र्यादिद्विजहस्त एवाग्नौकरणं। तत्र पक्षद्वयं। देवद्विजकर एव सव्येन होमः ॥ यद्वापसव्येन पित्र्य
द्विजपंक्तौ प्रथमद्विजकरे इति। बह्वृचानां तु पित्र्यद्विजकरेष्वेव प्रतिविप्रं होमः। वाजसनेयिनां त्वेक
होम एवेति श्राद्धकाशिकायां कात्तीयसूत्रवृत्तौ। केचित्तु पृष्ठोदिविविधाने नाग्निमुखाद्याभावे व
जुहुति। सामगादीनां साग्नीनामप्यग्नेरसन्निधाने देवकरे पित्र्यकरे वा। निरग्नीनां तु देवद्विजकरे
एव। मृतभार्यस्यापत्नीकस्य प्रथमं देवद्विजकर एव होमो न पित्र्ये इति सर्वसाधारणं ॥ अथ होमप्रकारः ॥
बह्वृचानां व्यतिषंगपक्षे अन्वाग्नौकरणं करिष्ये इति पृष्ट्वा क्रियतामित्यनुज्ञातो गृह्यपक्वचरुमुद्ध
त्य द्विधा विभज्यापसव्येनोत्तरभागादवदानं संपदामेक्षणेनावदाय सोमाय पितृमते स्वधा नम इति होमत्यागौ। द
क्षिणभागात्तु तथैवावदाय अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इति होमत्यागौ कुर्यात्। सव्येना
पसव्येन वा मेक्षणमग्नावनुप्रहरेत्। यद्वा सव्येन स्वाहांतोक्तमंत्रेणाहुतिद्वयं सोमाग्न्योर्वैश्वा २६

सेनादाय जुहुयादिति। कातीयानांतु गृह्येश्रपणमप्यस्त्वैव पचनाग्निपक्वमन्नमादाय घृताक्तं कृत्वाप्र
वेवस्प्रश्नानुज्ञानंतरं स्मार्त्ताग्निं परिस्तीर्यत्तिस्त्रः समिध आधाय सव्येनाग्नये कव्यवाहनाय स्वा
हा सोमाय पितृमते स्वाहेति मेक्षणेनाहुतिद्वयं जुहुयादपसव्येन वा पाणिहोमे पित्र्यमेवं चत्रका
रउद्यो विशेषस्तूक्तः। आपस्तंबानां तु। आज्यभागांते उध्रियतामग्नौ च क्रियतामिति प्रश्ने काममुद्
ध्रियतामित्यनुज्ञानं। हिरण्यकेशीयानामुध्दरिष्याम्यग्नौ च करिष्यामीति प्रश्नः। यन्मे मातेत्याहि
मंत्रैः सप्तान्नाहुतयः षडाज्याहुतय इति त्रयोदशाहुतयः। मंत्रास्तु विस्तरभयान्नोक्ताः। हिर
ण्यकेशीयानामाज्यभागांते सोमाय पितृमते इत्यादिषोडशमंत्रैः षोडशाज्याहुतयः षोडशान्नाहु
तयश्च प्रतिपार्वणं बोध्याः। मंत्रेषु पित्र्यादिपदोह आज्यान्नपदयोरूहश्च तत्र शेषे वर्ज्योत्ति वि
स्तरत्वान्नोच्यते॥ अथ पाणिहोमप्रकारः॥ तत्र विप्रपाणावग्नौ करणं करिष्य इति प्रश्नः। क्रियता
मित्यनुज्ञा। करिष्य इति प्रश्ने कुरुष्वेत्यनुज्ञानं भवतीति सर्वत्राश्वलायनमतं। कातीयादीनांतु प्र
वत्स्येव पित्र्यविप्रपाणिं सव्येन परिसमुह्य पर्युक्ष्य मेक्षणेन करेण वा पूर्ववदाहुतिद्वयं सोमायेत्यादिमंत्रा
भ्यां प्राचीनावीत्येव जुहुयात्। तत्र वामहस्तेन दर्भेण दक्षिणकरे उपस्तीर्य दक्षिणेन पिरवदाय वामे
नाभिघार्य चतुरवत्तसादिसंपाद्यं। बह्वृचानां सर्वपित्र्यकरेषु होमे एकोद्दिष्टे विप्रकरे होमः कृता

२८ हृतः॥ होमांते सव्येन परिसमूहनं। पाणिहोमे मेक्षणानुग्रहणं न। केचित्पाणिहोमे परिसमूहनादि
कं मेक्षणं च नेच्छंति। विप्राश्च पाणिहुतान्नं कर्त्रा देवपूर्वं सव्येन वामा सुपक्वमिति मंत्राभि
घारिते स्वस्वपात्रे संस्थाप्य भोजनस्थानादन्यत्राचम्य यथास्थानमुपविशेयुः॥ अथाग्नौक
रणशेषं पिंडार्थमवस्थाप्य पित्र्यपात्रेष्वेव सर्वान्नपरिवेषणां ते परिवेषणीयं। केचिदग्नौकर
णं च परिवेषणोत्तरं सर्वान्नपरिवेषणमाहुः॥ अग्नौकरणशेषं देवपात्रेषु न देयं। कातीयानां
तु साग्नीनामग्नौ होमे देवपूर्वं सर्वपात्रेषु शेषदानं। निरग्नेर्देवविप्रकरे होमे पितृपात्रेष्वेव पि
त्र्यकरे होमे देवादि सर्वपात्रेषु हुतशेषदानमिति काशिका॥ अन्ने पाणौ हुतं यच्च यच्चान्यत्परिवे
षितं। एकीकृत्यैव भोक्तव्यं पृथग्भक्षो न विद्यते। बौधायनानां तु पाणिहुतेऽन्ने भक्षिते न्यान्नप
रिवेषणमुक्तं॥ अथ पूर्वोक्तवद्देवपूर्वं घृताभिघारितपात्रेषु पूर्वोक्तहविष्यान्नपरिवेषणं स्वयं
पत्नी वान्यो वा कुर्यात्। नापवित्रेणैकेन हस्तेन च विना कुशं॥ नायसेनापि पात्रेण श्राद्धेषु परिवे
षयेत्। व्यंजनादिकं पर्णादियंत्रहितहस्ते देयं। दर्व्या देयं घृतं चान्नं समस्तव्यंजनानि च॥ उदकं चै
व पक्वान्नं नो दर्व्या तु कदाचन॥ हस्तदत्तं तु नाश्नीयाल्लवणव्यंजनादिकं॥ अपक्वं तैलपक्वं च हस्तेनैव
प्रदीयते॥ घृतादिपात्राणि भूमौ स्थापयेन्न भोजनपात्रे। ओदने परमान्ने च पात्रमासाद्य तत्र घृतप्र २८

रणे॥धिरस्तुल्यता।पंक्तौ विषमदानं तु श्वनिष्कृतिर्नैव विद्यते।सर्वदा च तिला ग्राह्याः पितॄणां से विशे
षतः।भोज्यपात्रे तिलान्दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः।हिंगु शुंठी पिप्पली मरीचकानि शाकादिसंस्का
रार्थान्येव न तु साक्षात् भक्षेत्।परिवेषणकाले एवं तत्सर्वं प्रकारमन्नं पिंडार्थं पिंडपात्रे परिवेषणी
यमिति सागरे।अथोपवीती दैवे पात्रे परितः कुशयवान् विकीर्य पित्र्ये तु तिलान्विकीर्यान्नं गाय
त्र्या प्रोक्ष्य तत्स्त्री परिषिच्य दक्षिणहस्त उपरि वामोऽधो दैवे पित्र्ये तु विपरीत इत्येवं स्वस्तिकाकारक
राभ्यां पात्रमालभेत्।तत्र मंत्रः।पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृतं जुहोमि ब्रा
ह्मणानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मैषां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोके इति।अयं मं
त्रः आपस्तंबकात्यायनादिभिर्नानाविधः पठितो यथासंप्रदायं वाच्यः।इत्यभिमंत्र्य अतो दे
वेति वा इदं विष्णुरिति वाऽन्नं च मुक्त्वा विष्णो हव्यं रक्षस्वेति पित्र्ये तु कव्यं रक्षस्वेति न्युब्जेन करे
ण न्युब्जं द्विजांगुष्ठमन्नमन्ने निवेश्य प्रदक्षिणं भ्रामयेत्।पित्र्ये त्वप्रदक्षिणं।अत्र कातीया
२५ ना मंहृता इति यवानां दैवे तिलानां पित्र्ये पात्रपरितो विकिरणमुक्तं ततो वामकरेण पात्रं स्पृ
शन् अमुके विश्वेदेवा देवता इदमन्नं हव्यमयं ब्राह्मण आहवनीयार्थे इयं भूर्गया अयं भोक्ता गदाधरः।
इदमन्नं ब्रह्म इदं सौवर्णपात्रं अक्षय्यवटच्छायेयं अमुक॰ देवेभ्यः इदमन्नं सोपस्कारममृतरूपं परिविष्टं

परिवेष्यमाणं चात्तसेः स्वाहा हव्यं न मो न मम। ॐ तत्सदिति सयवदर्भजलं दक्षिणकरेण पात्रवाम
भागे भूमौ क्षिपेत्। एवं दैविकविप्रांतरे ऽपि। ततो ये देवास इत्युपस्थानं। ततः पितृधर्मेण पितृपात्रा
लंभा रुष्ट निवेशनाद्यं ते वामेन पात्रमालभ्य पितादेवत्ता एकप्रहे पित्रादयो यथानामगोत्रा देवता
इदमन्नं कव्यमित्यादि॰ इदं राजतं पात्रं अस्पृश्य वटच्छाये ये अस्मत्पित्रे अमुकनामगोत्ररूपाय त्रयस्था
ने विप्रैक्ये अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो ऽमुकगोत्रनामरूपेभ्यः इदमन्नं सोपस्कारममृ
तरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चात्तृप्तेः स्वधा कव्यं न मो न मम ॐ तत्सदिति तिलकुशजलं पितृती
र्थेन वामकराधोनीतेन दक्षिणपात्रे दक्षिणो भुवि क्षिपेत्। एवमन्यत्रापि यथादैवत मूहः। पितृस्था
ने नैकविप्रत्वे त्रिषु विप्रेषु पित्रे इत्यादि नैकवचनांते न त्यागः। एवमग्रे पित्रिषु ह्यं। ततो ये चेह तिसद्दु
परस्थानं। अतिथि श्रेष्ठे च धर्मेण स्विष्टदेवतायेइदमन्नमित्यादि ये देवास इत्यादि। अपसव्ये देवताभ्यः
पितृभ्य॰ सस्वधा धार॰ अमृत्तं॰ ब्रह्मार्पणं॰ हरिर्दाता॰ चतुर्भि॰ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु। यषा
मुद्दिष्टं तेषामक्षय्या प्रीतिरस्तु। इति तिलोदकमुत्सृजेत्। सव्यं। एको विष्णु॰ अन्नहीनं क्रियाहीनं मं
त्रहीनं च यद्भवेत्। तत्सर्वमच्छिद्रं जायतामित्युक्त्वा विप्रैर्जायतां सर्वमच्छिद्रमित्युक्ते। अनेन पितृयज्ञे
न पितृरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतामिति तिलकुशजलमुत्सृजेदित्याचारः। केचिद्ब्रह्मार्पणमि

स्या दि संकल्पोत्सर्गे सव्यमेको विश्वेदेवस्थानीयः अपसव्यं कुर्वंति। तत्र ब्रह्मार्पणेति एको विश्वेदेवस्थानीयः सं
कल्पयो र्विभागे सव्यापसव्य विभागे च प्रत्यक्षवचनानुपलंभात्तु यथाचारं कार्यं॥ अन्नहुते संकल्पि
तं विप्रान्नस्पर्शयेयुः। ईशान विष्णुः॰ गयायै॰ गदाधराय॰ पुंडरीकाक्षाय॰ इति नत्वा पित्रपूर्वं विप्रक
रेषु जलं दत्ते विप्रास्तेनान्नं प्रोक्ष्य त्रिर्गायत्र्याभिमंत्रयेयुः। कर्त्ता सव्येन पित्रपूर्वं मापोशनार्थं उदकं
दत्वा सव्याहृतिकां गायत्रीं त्रिः पठित्वा मधुवाता इत्यृचमुक्त्वा मधु मधु इति त्रिरुक्त्वा ॐ तत्सद्य
थासुखं जुषध्वमिति वदेत्। विप्राश्च बलिदानं वर्ज्यं नित्यवदापोशनं कृत्वा कनिष्ठांगुष्ठाभ्यां प्राणेति चिष्ठा
मत्ते जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाय प्राणाय स्वाहेत्यादि पंच मंत्रेषूच्यमानेषु पंच प्राणाहुतीः कृत्वा
ब्रह्मणि म आत्मामृतत्वायेत्युच्यमानेषु तृष्टीं कुर्युः। ततो मौनिनो मुखशब्दं चापत्यं च वर्जयंतः सशे
षं भुंजीरन्। दधिक्षीरघृतपायसानि तु निःशेषं। आपोशनकर विप्रे संकल्पच्छिद्रभाषणात्तु नि
राशाः पितरो यांति। आपोशनं दक्षिणभागे कार्यं न तु वामभागे। पुनरापूर्यापोशानं सुरापान स
मं भवेत्। आपोशानमकृत्वान्नं मर्दन्नेव कर्हिचित्॥ विप्रैर्बलिदानं न कार्यं। केचिदाज्येन कु
र्वंति। तन्न। पायसाज्यमाषान्नैर्बलिदाननिषेधात्। विप्राश्च वामकरेणान्नं न स्पर्शेयुर्न पदा
भाजनं स्पर्शेयुः। संपादितमेव वस्तु कनादिना याचेयुर्नासंपादितं। अत्र गुणदोषान्न कीर्तयेयुः। क

२९ र्तांश्चानि षिद्धान्नं भोक्तुः पितुश्चात्मनश्च प्रियं प्रयच्छन् तत्तद्दन्नमाधुर्यादिगुणकीर्तनेन प्ररोच
यन् ददामीत्य वदन् याचितं यच्छन् भुंजानान् पश्यन् हविर्गुणान् पृच्छन् दैन्याश्रुपातक्रोधा
दिकमकुर्वन् जलं पाययन् शनैर्भोजयेत्। उच्छिष्टाः पितरो यांति पृच्छेल्लोलवणादिकं॥ अ
थ सव्येनैव सव्याहृतिगायत्रीं त्रिरुक्त्वा पौरुषसूक्तं कृणुष्व पाजः रक्षोहणमित्याद्याः रक्षोघ्नीः
पितृल्लिंगकान् इंद्रेशसोमसूक्तं पावमानीसूक्तानि अप्रतिरथसंज्ञमाशुः शिशानसूक्तं वि
ष्णु ब्रह्मरुद्रार्कस्तोत्रादिकं भोक्तृविप्रान् श्रावयेत्। असंभवे गायत्रीजपं कुर्यात्। वीणावं
शध्वनिं चापि विप्रेभ्यः संनिवेदयेत्। मंडलब्राह्मणं पाद्यं नाचिकेतत्रयं तथा। त्रिमधु त्रिसु
पर्णीच पावमानयजुंषि च। आशुः शिशानसूक्तं च अप्रयेक व्यवाहनं। प्रौढपादो बहिः कक्षो
बहिर्जानुकरोपि वा। अंगुष्ठेन विना श्नाति मुखशब्देन वा पुनः। पीतावशिष्टतोयानि पुनरुद्ध
त्य वा पिबेत्। खादितार्धं पुनः स्वादेत् मोदकादि फलादिकं। सुखेन वा धमेदन्नं निष्ठीवेद्वा
चनेपि च। इत्थमश्नन् द्विजः श्राद्धं हत्वा गच्छत्यधोगतिं श्राद्धपंक्तौ तु भुंजानो ब्राह्मणो ब्राह्म
णं स्पृशेत्। तदन्नमत्यजन् भुक्त्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत्। पात्रे विप्रांतरोच्छिष्टसंसर्गे तन्निरस्य
हस्तं प्रक्षाल्य भुक्त्वा स्नात्वा द्विशतं जपेत्। उच्छिष्टभोजने सहस्रं जपेत्। भुंजानेषु तु विप्रेषु २

प्रमादात्स्रवते रुदं। पादक्षेत्रं ततः कृत्वा अन्य विप्रं नियोजयेत्॥ अथ विप्रवमने॥ तत्र पित्रा
दि विप्रवमने त्वौपासनाग्नि स्थापनं चरु निर्वापाज्यभागांते नाम गोत्र पूर्वकमग्नौ पितॄनावाह्य वैश्व
देविक वमने देवानावाह्य संपूज्यान्नत्यागं कृत्वा प्राणाय स्वाहेत्यादि मंत्रैर्द्वात्रिंशदाहुतीर्जुहुया
त् पुनः श्राद्धं वा कुर्यादिति पक्षद्वयं पक्षद्वयेपि द्राप्सामेति सूक्तं अपो निरसः अनयो
र्मेवस्तोच्यते वैश्वदेविक विप्रवमने होम एव न पुनः श्राद्धं पित्र्य विप्रे पिंडदानोत्तरं
वांतौ होम एव न पुनः श्राद्धं पिंडदानात्प्राक् पित्र्य विप्रवांतौ द्दिने उपवासं कृत्वा परेद्युः पुनः
श्राद्धं कार्यं इदं सपिंडीकरण महैकोद्दिष्ट मासिकाब्दिक श्राद्धेष्वेव दर्शादौ तु वमने तद्दिने
वामेने श्राद्धं कार्यं एवमष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युः श्राद्धेष्वपि श्राद्धान्यामेन कार्याणि तत्त[illegible]ोपप्राय
श्चित्तं वा निबंधोक्तं कर्तव्यमिति भाति वृद्धि श्राद्धे पिंडरहित संक्रांत्यादि श्राद्धे च वमने आवृत्ति
रेव तीर्थश्राद्धे दर्शश्राद्धे मेनैव महालयश्राद्धे पार्वणस्थानीय विप्रवमने पुनरावृत्तिः एकोद्दिष्ट
स्थानीय विप्रवमने होम एवेति भाति वैश्वदेविक विप्रवमने सर्वश्राद्धेषु होम एवेत्युक्तमेव हो
मपक्षे आवृत्तिपक्षे च सर्वत्र सूक्तजपो निरसइत्युक्तं भोजनांते प्राचीनावीती तत्सार्थे तिवि
प्रान् पृष्ट्वा तत्सात्स्मर इति प्रयुक्तो गायत्रीं मधुवाइति तच्चं अशक्षं मीति च श्रावयित्वा अथ वास्ते

२७ न्नमीसे तदंते तृप्तिप्रश्नं कृत्वा श्राद्धसंपन्नमिति पृष्ट्वा सुसंपन्नमित्युक्तः परिवेषणकालेनुद्धरणे
धुना पिंडार्थं सर्वान्नादुद्धृत्य विकिरार्थं चोद्धृत्य अन्नशेषेश्च किं कार्यमिति पृष्ठे तस द्विजान्
ते इष्टैः सह भोक्तव्यमिति प्रत्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युः सकलं तस्मै स्वीकुर्युर्वा यथारुचि कातीयेस्तु त
सानुज्ञां लब्ध्वा वक्ष्यमाणप्रकारेण विकिरं दैवे पित्र्ये च दत्वा चित्रेभ्यः पितृपूर्वं सकृदपो दत्वा गा
यत्रीं मधुमतीश्च श्रावयित्वा तृप्तिप्रश्नः संपन्नप्रश्नश्च कार्यः एवं शाखांतरेप्युत्तरापोश
नात्पूर्वमेव विकिरदानं बह्वृचानां तु पिंडांत एव विकिरः हिरण्यकेशीयैराचांतेषूक्ताः ततउच्छिष्ट
भागभ्योन्नं दीयतामित्युक्त्वा विप्राः पात्रस्थं भुक्तशेषं दैविकं दक्षिणे पैतृकं वामे बहिः न्युस पितृ
पूर्वं दत्तमुत्तरापोशनममृतापिधानमसीति कुर्युः पिंडदानं त्वाचांतेष्वनाचांतेषु वा विप्रेषु कार्यं
विप्राश्च मुखप्रक्षालनपूर्वकं हस्तप्रक्षालनादि शरावादौ कुर्युर्न कांस्यताम्रपात्रादौ शुद्धोद
केनाचम्य कृयान इति त चं जपेयुः ॥ अथ पिंडदानं ॥ तच्चाचैनोत्तरमग्नौकरणोत्तरं भोजनोत्त
रं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरमिति षट्पक्षाः स्मृत्युक्ताः तेषां शाखाभेदे
न व्यवस्थेति सिंधुः। तत्राश्वलायनानां भुक्तवत्सु चनाचांतेष्वाचांतेषु वा विप्रेषु पिंडदानं ततो वि
किरः ॥ आपस्तंब हिरण्यकेशीयादीनां विप्रविसर्जनांते पिंडदानं। कातीयानां विकिरोत्तरमाचांतेष्वना

चांतेषवा। तत्राग्निहोमे अग्निसमीपे पाणिहोमे विप्रसमीपे बहूचानां पिंडदानं अन्येषां प्रायो
विप्रसमीप एव तत्र द्विजोच्छिष्टादुत्तरतो व्याममात्रेऽरत्निमात्रे वा पिंडदानं संकल्प्य बहू
चानामेकः करेणान्येषां कराभ्यां धृतेन सव्येन खादिरकाष्ठेन दर्भमूलेन वा अपहता असुरा
इति मंत्रं प्रतिलेखं पठन् आग्नेय्यग्रं भस्य पवर्गं पार्वणसंख्यया रेखामेकं द्वित्र्यादि वा यथोल्लिख्य
प्रत्येकमभ्युक्षेत् पिंडसंकल्पे रेखाकरणे च सव्यापसव्ययोर्विकल्पः अत्र कातीयैर्येरूपा
णीति मंत्रेणाग्नौकरणाग्नेरुल्मुकं रेखादक्षिणतो निधेयं रेखासु सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्द
क्षिणाग्रमास्तीर्य शुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहा इत्यादिमंत्रैस्तिलोदकं बर्हिष्यासिंचेत्। अ
त्र कातीयानां पितरमुकनामगोत्रा अवनेनिक्ष्वेत्यादिमंत्राः। अन्येषां मार्जयंतां पितरः सोम्या
सइत्यादयो मंत्राः अग्नौकरणशेषयुतसर्वान्नेन मधुसर्पिःतिलमिश्रेण पिंडान् पत्न्या का
रयित्वा रेखायां पराङ्मुखीन पाणिना पितृतीर्थेन पित्रादिभ्यः पिंडान् दद्यात् एतत्ते अस्मत्पितर्यथाना
३क मगोत्ररूपाये च त्वामत्रानु पित्रेमुनामगोत्ररूपायायं पिंड स्वधानमः तेभ्यश्च गयायां श्री
रुद्रपदे दत्तमस्तु इत्यादिमंत्रैरूहेन अत्र केषांचित् पिंडपात्रावनेजनं पात्रन्युब्जीकरणं च। के
चित् पिंडेषु माषान्नं वर्जयंति ततो लेपभाक्तृप्तये हस्तलेपं पिंडदर्भमूलेषु निमृज्य अत्र पित

रोमाधीयध्वंयथाभागमावृषायध्वमितिपिंडान्सकृदनुमंत्र्यसव्यपार्श्वेनोदङ्ङावृत्यथाशक्तिप्रा य
णान्नियम्यपर्यावृत्यामीमदंतपितरइतितथैवानुमंत्र्यसव्येनपिंडशेषमाघ्रायाचम्यान्य
पवित्रेधृत्वाऽपसव्येनशुंधंतामित्यादियथासूत्रंजलनिनयनंपूर्ववत्कुर्यात् अत्रभुक्तशेषा
न्नाभावेद्रव्यांतरेणपिंडदानंकार्यं कपित्थबिल्वकुक्कुटांडामलकबदराणांमध्येशक्तितो
न्यतमप्रमाणाः पिंडाः केचित्सार्वणपिंडत्रयेयथोत्तरंप्रमाणाधिक्यमाहुः तथाहस्तलेपा
भावेपिदर्भेषुहस्तंनिमृज्यादेवेतिमेधातिथिः। एकोद्दिष्टश्राद्धेषुदर्भलेपोनेतिसुमंतुः अत्र
नीवींस्रस्याभ्यंजनादीनीतिकेचित् पिंडपूजनांतेउपस्थानात्प्राक्नीविस्रंसइतिसागरे अ
थास्मत्पितरमुकनामगोत्ररूपाभ्यंक्ष्वेतियथालिंगंमंत्रावृत्त्यापिंडेषुतैलंघृतंवांजनंदर्भैर्दत्वा
तथैवांक्ष्वेतिकज्जलंदद्यात् आपस्तंबानामाद्यावंजनंततोभ्यंजनं एतद्वः पितरोवासइतिमंत्रं
प्रतिपिंडंपठन्वासोवादशांवात्रिगुणसूत्रंवाप्रतिपिंडंदद्यादितिहेमाद्रिः सकृन्मंत्रंपठन्सकृद्दे
वद्द्यादित्यन्ये कातीयैस्तुमंत्रेणप्रतिपिंडंनामगोत्राद्युच्चार्यत्रिगुणसूत्रंदेयं ततः कशिपूपब
र्हणेनिवेद्यअस्मत्पितृभ्य इतिचतुर्थ्याक्षतगंधपुष्पधूपदीपसर्वप्रकारकनैवेद्यतांबूलदक्षि
णादिभिः पिंडपूजांसव्येनापसव्येनवाकुर्यात् यत्किंचित्पच्यतेभक्ष्यंभोज्यमन्नमगर्हितं मनि

चर्वंधनेनआघारौ। अपाकरणो। इंद्रायसरस्वतिवत्सेभागमितिप्रथमं। इंद्रायस्वाभागमिति द्वितीयं। इंद्रायसरस्वतिवत्सेभागमिति तृतीयं।
तथावत्तुर्थे। अपवर्गे इंद्रायसरस्वतिवत्सेन्नागमिति चपाणामपाकरणं। याजमानस्यपश्चात्स्याहेमकृष्णपगृहनं। आज्यादौ द्वार्थे सोमप प
कसेधमस्याधिश्रयणं। आज्याधिश्रयणं। पर्यग्निकरणं। उद्‌गंतःपात्रेष्वर्हिरुपसादयस्कचौसंस्कृपत्नी ॥ सन्नयाज्येनोदि
हीतिप्रैषः। पद्रेपत्नीचावृवजे। स्फ्योदकप्रहारः। नपाणप्रोस्वुनेजनकृतत्वात्। अतःपात्रसंस्फ्योआतिष्पवर्हिचनुष
यासाहनेवेदायनिष्पन्नैः। एकंकंभागे ॥ पाश्रुकःसंमार्जनेनांस्थापनं। आज्योद्धासनं। पत्न्याज्यावेक्षणं। उपस्थेसामक्तत्वाप
जमानस्यशाल्याद्याप्यमपरेणासनं। आज्यादाध्यमपरेणसोमक्रयणी पदं परिकिरति। यजमानस्याग्रवत्तुर्थके। आ ॥ इ
वनीयसेपपमनीछान्नौ धीयस्याहोपोजनेदा। अंतःपात्रेआज्यप्रोक्षणफलवनं। आज्यावेक्षणं। पवदान्यपोजनं। आ
ज्यग्रहणंतिसृ ॥ वहुवावजे। अआज्यानोधारणं। यजमानस्ववाससाछादनं। स्वगोत्राणामन्वारंभणं। आगत्याद्यार्यदृष्प
मभ्याधोयादूर्णा। इतिवेदाजं संस्कृतस्यसकृद्गणमग्निहोत्रवदपा। समिद्धजं आलाद्याप्येमहोः। त्वं ॥ सोमतननकृत्योदे
षेभ्योन्यकृतेभ्य ॥ रुयंतासिवरुय ॥ स्वाहा। इदं सोमायपनः सकृद्धोत्वासमिद्धजेजुषाणो। अन्तराज्यस्यवेनुस्वाहा। इदम
स्यैव। मस्ताव उन्नेराधिसंछाल्लाद्यापंवपदैवैरोत्यनहहिणातो। होमकालेउपविष्ठाति। अथयप्रद्विपमाणानुः। स्तोमा एम०

मीयेवाचस्पतिप्रैषः ॥ यजमानवाचंपृष्ठेति च आहवनीयपश्चात्लात्थायदक्षिणाग्नेनांपरिस्तरणं मुत्तात्लात्थायस्योत्तरतः
पश्चिमतो वा पात्रासादनं । तत्र वज्याग्निहोत्रहवनी विघने । द्वाभ्यां हषदुपलं पवित्रे स्तरणं । आज्यस्थाली कुशमुष्टिः । अग्नि
:हृहृदन्मेखचहननानि । योक्त्रं वा स्रुवो जुहूपभृत । अवघातनात्पत्नीघोमीपसर्क । निः आनिष्पक्षियो विघ्नसोच अ
जंपहोतृषदनं । वपाश्रपणपरिक्षिन्रूढवतः । अंतर्द्धानकग्नंते । अंतर्द्धानेतरां । ध्रुवा दक्षिणाग्नपात्रमला वभ्यय समिध
योत्साहवर्जं । रूपलमकनीयनिडूष्मः । आज्यवालप्रकोरापसन्नद्धमातिष्यवर्हिः । दष्यादिक्षिरणं पत्राकलांते निरूढवतःपु
पैकादशिनिपक्षेएकादशायपचतुष्यानि । वाग्यमनं । संस्कृता एवमोक्षणीगृहीत्वापात्र प्रोक्षणं । असंचरे प्रोक्षणी
निधानं । वाग्विसर्जः । यजमानस्य च कुक्कुटाहननं । आज्यनिर्वापे वेदवेषः । महावेदिखननं । उत्तरपरिग्रहः । अग्नेः पांसंभ
रन्यमनुमार्जनं । उराकरस्पति । प्रोक्षणीप्रैषे । प्रोक्षणीरासादेयेध्मवर्हिःकुप्सादय प्रोक्षणी निधानं । न स्प्योरकम
हारः । पात्रीप्रक्षालनं । इध्मप्राकटवर्हिश्चासादनं । अनुत्ताश्वस्य वर्हिः प्रोक्षणा वर्हिरसिस्कंभ्यानेनिष्पस्यापहेनदा
पक्षेत्राकटवर्हिरसिताजुबं प्रोक्षामि सचोपोमलावसेकः । इध्मनिधानं । अपरांकृ प्रस्तरवर्जं वर्हिस्तरणं । पदगेपव
र्ष्योत्सादनं । पयः श्रेषणा धृतप्रदानं । निःक्रमणं । द्वाः स्थाप्येदनं । मिषेत्वेत्यादि धर्विदर्भाघमुपवेषनिष्पतिः । पवि

२०

त्रेपिष्टहिमान्नेपायमानमस्ते क्त मा माहिं ४सीः।सिकताप्रकिरणं सर्वत्र प्राङ्मुखेन।पंचपदा यो स्त्रु प्राङ्मुखेनैव षट्स
दसिद्धारमप्रेरणाहोत्यधिस्मा।तस्य पुरीषनिवापः।मस्य ङ्मुखेनअवक्रि।सिहव्यवाहन।रौद्रेण।ब्दक्रि।णाश्वैवेणोडुवंरीमि
त्रावरुणस्यधिस्ना।निवापः।उदङ्ड॰पविष्पपुरीषनिवापः।स्वो त्रो सिमचेतनाः।रौद्रेणानीकेन॰।होत्रधिस्ममुत्तरेणाचु
तुरः समांतरान्त्रामणाथ४सिपोत्रनेष्टुच्छावाकानां धिष्ण्यान।उदङ्ड पविरुपुरीषनिवपनेन।यो सिस्विम्यवेहः।रौ॰पोत्र
धिस्ममुशिमसिकविः।रौ॰।नेष्टधिस्मे अवा रिष सिवंनभिः।रौ॰।अच्छावाकधिस्मे अवस्यरसि दुवस्वान।रौ॰द्रे॰।आ
ग्निध्रा दक्षिणाप्र॰संप्रति वेघंते दक्षिणा मुमार्जालीयं।तत्र दक्षिणामुखपुरीषनिवापः।यं ध्रुरसि माज्जालीये।रौद्रे॰
सदो द्वारपूर्वेणाति ष्टन्नुदिश्यात्पाहवनीया वोत्वस्माडसीत्यादि लिमं दैः प्रतिमंत्रयीकृणोउभयोर्द्वारं हविर्धानमु
लपस्त्रोद्वारं सदः।तत्र सदो द्वारपूर्वेण खिन्वाहवनीयेकृरौ।णाः संम्राडसि कृशानुः।रौद्रेणोतिसर्वत्र।१ वहिष्पवमा
न देशात्परि षद्योसि पवमानः २ चात्वाले।नमोसि प्रतक्वा।रौ॰३ शामित्रस्य च्छेसि हव्यसूदनः।रौ॰॥ उदुंबरीं स एम॰
ने धाम्नसि स्वर्ज्योतिः ५ वर॥ ब्रास्तं।समुद्रोसि विश्वव्यचाः ६ तला।हाप्यं अजोस्येकपात् रौ॰७ प्रथम गार्हपत्यं अहिरसि
बुध्न्यः रौद्रे॰ ८ कारं उत्कर ९ सप्तस्था सिविश्वदेवा उनाति रिक्तस्य प्रति स्थापरौद्रेणा नीकेन पाहि मान्ने २॥ ॥ अग्नीषो

संस्कृत्याम्संस्कैवेरणाविष्णाखेहोमः। भूमिप्रासेस्वाहाकारः। हुतेनद्यावापृथिवीपर्यन्तं स्वाहा। इदं द्यावापृथिवीभ्यां॥ अ
यसदः॥ नवकेलहृणां कुर्यात्॥ श्रीणिकुर्यात्त्रिसुवित्रिषु उत्तमानवकः पात्रः सदसोमानउच्चतेनाभिदघ्नं स सदोमस्यावा
लृप्तिर्दृश्यः अस्य धाउत्थितात्खेवसर्पनिघ्नडक्तानाः आलेवरति विरोधने। अस्य दृणा रम्भेकविंशति खनविद्यति
वी। सर्वपर्णेनवतिये का। अग्नीध्रीयामोवादैस्य सापूर्वापरप्रमाणमध्ये कुं ८ वरी। दक्षिणोत्तरमप्रमाणमध्ये पृष्ठ्या मर
य ८ त्रा ८ सदसमध्यमपृष्ठिदिरारोपणं। इन्द्रस्यपृष्ठिर् सि वि श्वजन संख्या पा। अपरं वैवाच्यदिधीमन्त्रेपूर्ववत्। त्रिवेदे
वोत्तरः षड्किंकटौ परिवारणं। पूर्वैद्वारद्विशाखामाशिपूरित्वा गिर्वणे। जुष्टालवंतजुष्टपः। हविर्धानव द्वार्प्पेपोस्य
रिर्पावणं इन्द्रस्य स्यूरसि। ग्रंथिकरणं। इन्द्रस्य ध्रुवासि निर्माणपृमभिमेडीने रन्द्रमसि। हविर्धानपर्णेनमन्त्रेणाग्नीध्रमस्म
गारकारमन्तवेघरेभयः सर्ववाहविर्धानापरान्तमनेरणाग्नीध्रंमध्येधिष्ण्या। निधायाप्यालंभः। वैष्णवं देवमसि। सिर्वेषम
अमेरवायांतत्रोहीचानिशम्पणा। तस्याः प्राङ्वदं स्तन्का ततोधिष्ण्यानिकारयेत्॥ धिष्ण्यनिर्वापः पूर्वमार्गीध्रीये मा
स्तुखोपविश्यपरिसमूहनादि पंचपरिसमूहनं। उपलेपनं उल्लेखः। उद्धरणं। अभ्युक्षणं। तदपचारे स्मार्ते रथवीयं
निवपनेहस्तेनस्कोनपुरीषमिपति सर्वत्रयजमानस्यानन्वारंभः। तत्र विभरसिप्रवाहनः। रौद्रेणानीकेनपाहिमा

दकासेकः। रक्षोहणोवोवलगहनोवनयामिवैष्णवान्। प्रसेकं। स्तरणं। रक्षोहणोवोवलगहनोवस्तृणामिवैष्णवान्। प्रोक्षणा
दिप्राहृक्षिरणेपनातनतुपरिक्रुद्धारणं। अधिषवणफलकेघ्नगुलांतेरेप्रक्षालिनेचौ। अरत्निमात्रसंतरणे। अंतः। तत्रास्मैवोप
दधाति। देवकंकनमेया। रक्षोहणोवोवलगहनाउपदधामिवैष्णवीपांशुपरणं। रक्षोहणोवोवलगहनोपर्यूहामिवैष्ण
वी। तस्मिन्द्धोहितानडुहचर्मोपधानं। देवस्यत्वमसितास्मिन्याक्रः। पंच। वैष्णवास्यभवरं पश्चात्करोसत्तुतावेदि
ते सिकतोपकीर्णी चतुरस्रं। तत्र उद्भरणेनपरीमोहरणं। अभ्युक्षणं। उपरिसिकताप्रकिरणं। अतः पात्यात्स्तु कमात्मा
ध्या। त्वाहृक्षिणासमसमंमहां तंतत्रोदुंबरीमिनोति। यजमानमात्री। यूपवद्धेते। देवस्यत्वेत्यभ्याहानं। अवटपरिलेखः। द
हमह०उं०खननं। प्राचः। पांसूनवदपतिनातवयेष्टदुंबरिस्थापनं। मांची। कुत्वामुष्टिमुपरियवोसीत्यसुयवावाः। रोकरणं
दिवेत्वेतियपवत्। अवटेद्वाषासेकः। ष्टंभनं। मिनिति। वहीं०। षिप्रांपुरंविचपितृषदनमसीति। उद्दिवमिमंफघ्नपति। उंदु
वंरी। उद्दिव०स्तभानांतरिक्षंपणाह०हस्पृथिव्यां। निखननं। घृतानत्वामारुतोमिनोतु मित्रावरुणोघ्रुवेणधर्मणा।
पांसुभिः पर्यूहणं। ब्रह्मवनिंत्वेनि। ब्रह्मदृंहेति मैत्रावरुणदंडेनसमं तंचिः पर्येषतिसमं भूमिकृत्वाभिरूपसेकः। उंदुंब राम
रीमालभस्वेति प्रैषः। आलंबनंयजमानस्याध्रुवास्मिकवेयं०भया दितिवृहि। पश्चभिरितिवा। यजमानस्यपठनं।

वोत्तरपर्वस्यास्यथवापर्वेमुत्तरापरंशतोर्दक्षिणापूर्वेर्दक्षिणापरं उत्तरपूर्वे। अथवा आग्नेयकोणादारभ्य प्रदक्षिणा
क्रमेण। सर्वपक्षे उत्तरपूर्वैकं संप्रोक्ष्य प्रादेशमात्रव्यासान् प्रादेशान्तरान्वा अङ्गुमात्रखातान् हस्तीति यथा परिलिखितं तरखनति।
दृहन्नस्ति दृहहृद्वाहृहनीमिंद्राप्यवाचवदारक्षोहणं वलगहमित्किरति यथाखातं प्रतिमंत्रं इदमहं तं वलगमुत्किरामि
यंन्मे निष्ट्यो यममात्यो निचखान। इदमहं तं पर्व समानो· इदमं· सर्वंधुर्यमे सबन्धुर्निचखान। चतुर्थे इदमहं· सजातोयमसजा
तोनिचखान· उत्कृत्सां किरामीति यथा स्वात्सर्वेभ्यः उत्कृत्सां किरामि उत्किरणं प्रदक्षिणाक्रमेण। अवकृपा संभिघार
राक्षोसम्पृक्॥ सम्पृक्कहे स्रवेयोरसंभेदनं सराडिस्रवमध्रोयति यथाखातं प्रतिमंत्रं। उपरवानवमृश्यास्वेति प्रति मन्त्र्या
ताध्वर्युप्रत्याह। अध्वर्युरभ्यवनीति स्वराडसि सपत्नहा। स्वराडस्यभिमातिहा जनराडसि रक्षोहा। सर्वराडस्यमित्रहा॥
अवेष्टाइति यजमानः। प्रेषहानमध्वर्योरिति संप्रदायः। अध्वर्युयजमानौ संस्पृशेते पूर्वेदक्षिणोध्वर्युरपरोत्तरे यजमान
उपविश्य। वटयोमध्ये हस्तौ प्रक्षिप्य परस्परं संमृशेते। अध्वर्युः पृच्छति यजमानः किमत्र भद्रं इति यजमानः। तन्नौ सह।
इत्यध्वर्युरुपांशु। पुनर्दक्षिणापरे अध्वर्युरासेते। पूर्वोत्तरे यजमानः। यजमान एव पृच्छत्यध्वर्युं किमत्राभद्रमित्यध्वर्युः। तन्मे।
स्क इति यजमानः। प्रोक्षत्येनान् रक्षोहण इति समेदं मन्त्राद्वि। रक्षोहणो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवान्। प्रत्येकम

यते।यस्यपितापितामहःसोमंनपिबेदयस्यपिपासेत्सोऐंद्राग्नंपुनरुत्सृष्टमालभेतेति।अत्रचनिमित्तवाक्यत्वात्प्रत्ये
कंवाक्यत्वात्प्रत्येकंवाक्यपरिसमाप्तिः।नयावान्पुत्तरस्यपिसोमापानेभवत्येवेंद्राग्नइति।अयंचान्वारंभणीया
दत्रआरंभेनम्यपते।नचदीक्षणीयावत्तंत्रमध्ये।अनंपुरुषसंस्कारकत्वात्त्वेनरयजनीयेहनिकर्तव्यः।पु
रुषसंस्कारतावास्ययस्यपितापितामहःसोमंनपिबेत्सदुर्ब्राह्मणपनिरामार्येचश्रुत्सविधानमस्यातःपुरुषसंस्का
रोयमितिसहक्रिया।।षोडशर्त्विजोब्रह्मोद्गातृहोत्रध्वर्युब्राह्मणाच्छंसिप्रस्तोतृमैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातृपोतृ
प्रतिहर्त्रच्छावाकनेष्टृग्नीधसुब्रह्मण्यग्रावस्तुदुन्नेतृन्हरणीनेऽपक्रमादेषनक्रिदेहः।षोडशस्तहरणानकर्तव्यांवाक
तेष्यांचमसाध्वर्युपुहोसार्थोतेषामपिहिक्रतोयजनामृत्विग्गाख्यामाभक्तिरिति।अत्विर्तिवितान।संख्यानत्वात्
ज्योतिष्टोमस्यप्रकृतेःषोडशर्त्विजइति।अतस्त्वेतेषामृत्विक्त्वनिबंधनंकार्यंनभवति।चतुरोवाधांहृत्स्फुरुषा
इतरेयथावेद।आधांश्चतुरोवर्त्विजोवृणीतेतस्मात्तत्फरुषास्तरेयपावेदंयेयेयद्वेदविहितस्यकर्तारःतेते राम० १
षामार्घर्त्विजांपुरुषाः।प्रधानपुरुषवरणेनैवतेपिवृताएवभवंतीत्यभिप्रायः।तथाचलिंगमथ्यमेधेयन्महर्त्वि

भवति। यद्ध्यायद्वसंतेवसंतेज्योतिषायजेतेत्तिनदग्निष्टोमसंस्थेन प्राथम्यान्नित्यत्वाच्च। चतुःसंस्थोपि ज्योतिष्टो
मउक्थ्यादीनामनित्यत्वंश्रूयते। पशुकामउक्थ्यंगृह्णीयात्। षोडशिनावीर्यकामस्तुवीतातिरात्रेणप्रजा
कामंयाजयेदितिप्रकृतिभूताग्निष्टोमसंस्थानांक्षिप्रकृत्यधर्माणांनित्यानित्यसंयोगविरोधादितरासुनभ
म्नंप्रसवइति। तस्मात्क्राथ तंवसंतेग्निष्टोमइति। ऐन्द्राग्नंपुनरुत्सृष्टमालभेत द्विपुरुषासोमपीथिनः। पुनरु
त्सृष्टोगौरुत्सृज्यते। तस्यद्विवाहेनेनसोनेत्याद्युत्सर्गःसंभवति। छागश्चेद्गृह्यते पुनरुत्सृष्टोगौरग्नीषोमीयइति।
छागोवास्यादन्वयात्। तस्यापिद्विहिमवत्प्रदेशेवालभ्यमानस्योत्सर्गः संभवति। अतश्चोदकानुगनहापछा
गएवेतिसंप्रदायः। यत्तुश्रूयते। पुनरुत्सृष्टोगौरितितत्रगोरनड्डहसाहचर्याच्छागोगौरितिभवति। द्विपुरुषासोम
पीथिनइतियस्यपित्रापितामहेनवासोमोनपीतः तस्यैन्द्राग्नोभवति।। सर्वस्वः पृते। यस्यपिताप्रि

जोब्रह्मौदनंप्राश्नीतान्तदेवहोत॥ आका अन्वाभक्ताइति॥ वासवेन्द्रहस्तीतानकस्तुरएववरणं स्वानत्वर्थः॥ भ्रतिस्म
नचान्यस्मिन्नतेभर्तेवान्योहतोभर्तोवाभवतिनादर्शपतिच एथग्ल्तिंदक्षिणादानंप्रकृत्य॥ अथपोत्रेथनेष्टृया छा
वाकापाथ्योग्नेत्रइत्येवमादिप्रायश्चित्तानि॥ छं॰ स्पर्नीत्योतारोब्रह्मणाःसमासलक्षणेनपर्वंवेपोतुरग्नीधउच्चारेणं॥ दे
वयजनेजोषयंते॥ ज्ञुपिरीक्षणार्थः त्तेहेदेवयजनमीक्षंतइतिवचनात्॥ उच्चनमः समममविभ्र॰ श्रीतहमेसम
म॰ स्यादितिवचनात्॥ अविभ्र॰ शीति अविनम्बरंभ्रश्यतेहिमभिगेन्नेः पञ्चोषधयोनभ्रश्यंतइत्यपरे॥ अभितोदे
वयजनमात्रदेशपरस्ताद्दंगीनपुरस्ताद्देवयजनमात्रामतिविचेतेतिवचनात्॥ प्राक्नावणामुदग्वायत्किंचानवा
नर्त्विजः अनूचानाः अनुवचनसमर्थाऋत्विजोयदेवाध्यवस्यतितदेवशोभनंदेवयजनमिति॥ अहृतोषधिमू
लेपरैतेविमितंकुर्वीत॥ अहृतानोषधयोमलानिचयस्मिंस्तदहृतौषधिमलंदेवयजनंतस्यापरतेविमितंकुर्वी
त॥ विमितषाहः समवतरेस्त्रवाचीनवं॰ प्राग्व॰ शंपस्सपचोपराप॰तः॰ एष्टवंशः पुरस्तादुदंधचनात्॥ प्राते
दिग्द्वारंदिजनो कोशान्करोतीतिवचनात्॥ उदग्वज्ञेवा॥ पा शब्दः पक्षव्याहृत्तौ॥ नस्थुदग्द्वारविधायकेषाकत

मस्तिपर्वापरहूस्वेत्रविहितेउभयतोहार ८ हविर्हानंभवतिउभयतोपाहार ८ सदस्तयाशालापादक्षिणामपिहा
मवगम्यते। वर्मदुघांदिप्रकृत्याहापर्येना ८ होताभिष्टुवन्तुराप्रपश्येदिति होतुर्हिनिपतनस्थानं। नेचदक्षिणाहा
रमंतरेणानुसंदर्शनेभवति। तपाचसत्रकारः दक्षिणातोनिखनतिहोतुःसंदर्शनइति। अतोहारत्रयमेचसप्रमाण
मित्यर्थरत्वजमेवेत्यलं। यत्तुदक्षिणीकाशालारोणीतितत्रहिक्षेप्युपपद्यतएव। शालांवा। करोतीति विमितंवेति विकल्पःप्रा
लादीर्घचतुरस्रा। परिहितेचोत्तरांपरेक्रियेतेइतिवाकर्षोषःदीक्षाप्रभृतिमुक्त्पसेपंचमी ८ सप्तमीवाप्रसूतःसुलूपदे
दीक्षेतेतिवचनात्। तत्प्रभृतिपंचमी ८ सप्तमीवाप्रसुतोभवतिसोत्यमहर्भवतीति एकादीक्षातिस्त्रोदीक्षाइतिवाकल्प
द्वयमुपनिबद्धं दीक्षैकत्वेपंचमीप्रसवःत्रित्वेचसप्तमीमिति एकादीक्षातिस्रोदीक्षाइतिवकल्पेपत्त्यंचमी ८ स
प्तमींवाप्रसन्नइत्यकृतेनहीक्षाशब्दवाच्याप्येव्याविरव्यासपादीक्षाशब्दोत्रलौकिकत्वस्यविंवाव्यमितयन्नत्तुनेपंचमीसप्त
मींवाप्रसुतइति। कुर्ताजिनादिभिःदीक्षितःसन्यावंत्यहानिप्राक्प्रायणीयायाःश्रीवृतधर्मैरास्तेतानिदीक्षाणाहवा राम०
च्यानितेषामियंसंख्याएकादीक्षातिस्रइत्येवमादिनयाचाहानिबुमासापवर्गेनामभिधायदीक्षाःसत्योपसत्क्षे

णात्फलकं तथा दीक्षाणामुत्तमेहनि वेघ्निमानमिति। अहःशब्देन रात्रिरप्युपलक्ष्यते नाहोरात्रपरिछिन्ना दी
क्षेति ज्ञापयति। नास्तु दीक्षासु तेषु होत्रेषु यूपच्छेदन महावीरकरणवनीवाहनानि॥ कालातिक्रमे नियतक्रिया
प्रकालत्वात्तमानुषाद्विप्रतिवल्लाकालव्यतिक्रमे नितमानिकर्त्तव्यानि। प्राप्तो हि तेषां काल इति॥ नसमत्वात्॥
समंत्वत्रकाभरणं दीक्षितस्य सतो नित्यानामक्रियासोघापि दीक्षित एवेति। हात्दृशदीक्षा अपरिमिताषा भवंती
तिवाक्यशेषः।पुण्याहे दीक्षाक्रयः प्रसवउस्यानो। शिष्ट्यनुस्मरणात प्रक्रमोस्याने विरोधे प्रक्रमोस्यानेवापुराणे
हनि भवतः स्तरत्रनुस्मृतिविरोधो नियतकालत्वात्तानवा चोदितत्वात्तन चैतदंगीकर्त्तव्यं कृतः। अचोदितत्वात्।
नत्वत्र वोदनास्मृति स्वयं तेन पत्रस्मृतिविरोधो नास्ति तत्रस्याः प्रामाण्यमेव विरोधे त्वप्रामाण्यमिति॥ दीक्षास
यूपच्छेदनं यूपाहुतिं प्राध्रुत्वा यूपं तेवाग्निं मथित्वा दीक्षितस्याग्निहोमप्रतिषेधश्रुतेः। दीक्षासु यूपच्छेदनं कर्तव्यं
दीक्षाणामेव यूपं वा यूपाहुतिं हुत्वा यूपं तेवाग्निं मथित्वा कुतरणं तदा दीक्षितस्याग्निहोमप्रतिषेधश्रुतेः। न दीक्षित
स्याग्नावेता माहुतिं जुहोत्यां संचारणीवादाय यूपातिकमग्निं मथित्वा यूपाहुतिं जुहोतीति। संप्रदाये विकल्पः

दी॰ दीक्षासु यूपच्छेदनमित्यस्य सूत्रस्यायमाख्या। यूपच्छेदात्प्राक् प्राहुतिं हुत्वाय पंत्रस्यन्वैष्णव्यर्चा जुहोतीति श्रु
तत्वात्। यूपांते वाग्निमथित्वेति वा। शाख्योर्विकल्पार्थः। यत्र तु न हुत्वा न हि दीक्षितस्याग्नौ विनामाहुतिं जुहोतीति सयूपांति
कमंथन विधिशेषभूतोर्थवादो न प्रतिषेधविधिरिति। अपि च यूपाहुतिः समनंतरमेव वृश्च्य यतोयदाज्यं परिशिष्टं भव
ति न हि दक्षिणेयं तलक्षणः शास्त्रं भवति नत्रु क्षोदन्ते तत्र आपं तिसंयंप पंजो षयंतरति। अतश्च शीक्षाणां प्राग्यूपाहुतिं हुत्वे
त्यपव्याख्या। उच्छ्रयणाकाले वोभयहोमच्छेदने सन्निधेः। उच्छ्रयणाकाले वा होमच्छेदने भवतः। कुतः। तत्संनिधौ हि
शिष्येते। यूपं व्रश्च्यन्वैष्णव्यर्चा जुहोतीति दीक्षोत्सववादी। तासयूपं छिनत्तीति वचनात्। सन्निधिवचनेन वाध्यतामस
मारोपस्त्वाग्नौ शालास्तंभं प्रवेश्य गृहीत्वाऽरण्योः पाणिग्राहेषु समारोपयेति समारोपः। सत्रत्रयस्मिन्नित्यक्तो सच नित्यधा
रिपक्षे सर्वार्थत्वात् भवति सर्वार्थे हि धारणमिति। सोमाधाने पि अग्निनित्यधारी तेन समारोपइति संप्रदायः। अत्र
पुनः शक्तनैव ऋतु सवधर्मो ग्निनित्यधारिता। क्रतुधर्मश्च समारोपः। तत्र करणोच्चके तौवै गुरुपामित्र रत्नपुरुषस्या। अ
तो श्मसादुरायं कर्त्तव्यं विरोधेन पुरुषस्य। गृत्वाश्रियः पदोपितथे वेतिचेत्। न सर्वकर्माध्यत्वाद्धारणस्य। आरोपो रभा एम:

वाता अरण्यभावेपि च न भवति। तथा च मंत्रलिंगं॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथा इतायेपुनरग्न्यापिसमा

रोपमिच्छंतित एव प्रष्टव्याः॥ अरण्योरभावे च शाः लास्तंभप्रस्तादने लौकिकाग्निर्भवत्येव यजमानसंस्कारात्। अथा

रणीपाणोहत्वा शालामध्यवस्यतीति। न त्वेतद्यजमानास्सर्वैनसर्वैरेव संवदेतेति यजमानेन हि प्रहत्याहाथारणीपा

णोहत्वेति नाहृद्वादशाहे च सर्वे अरणीपाणयो गृहपतिमन्वारभन्ते शालास्तंभप्रपादनं कुर्वाणान दुक्तमपि भवतीत्यह

पत्यन्वारंभइति॥ शालायाः राजानं निदधात्याहृतश्वेतायुधं रण्यपादाहृत्य प्राक्रियाद्गन्मुपहरंत्यस्मैहविष्मममाः

सांहविष्मंत्री॥ हृयुवादिाहविष्यत्वेपि च मांसप्रतिषेधः॥ अग्निं विहृत्य समस्तप्रक्रमेष्वहृव्यामेव साग्निविल्मे। विहर

णे न च मंथनमथ्यक्षिप्तामिति। गार्हपत्यस्योद्धृतात्समप्राचः प्रक्रमान्प्रक्रामति ततः प्राचव्यामं विमिमीते तस्य मध्ये आ

हवनीयायोद्धृत्यावोक्षतीति वचनात्। समस्तप्रक्रमेषु हव्यामेवेत्यक्तं। अनग्निचिविल्मे च अनियम इति। अपराह्ने

श्रातीषमुपपन्नं वीनवा। अश्वाति। अत्वयमपदिश्यान्यस्मात्तत्र परिश्रितउदकं भवत्यग्नुदीचां कत्वेयापदेशा

तत्र्यद्रव्यसंस्कारः विधानसामर्थ्यात्। अथ त्तनेसत्वमरोहन्नहरांउत्तरेपरिश्रितउदकुं भवत्यग्नदीचोनेत्रने

नसंवध्यते। अपराह्णे दीक्षेतेति वचनात्॥ नापित उपनिषत्तिन खानि निकृंतत इति प्रकृत्य सर्वं श्मश्रु पत्त इति। दक्षिणे गो
दाने विनायोनत्तीमा आप इति विनाशेण च केशान्मोहनं कृत्वा हि नाऽ उ नत्रित्र उंदी न्लेहदने। उना न्ने लोदयति। तिस्मय
तीति। इमा आप इत्यनेन मंत्रेण गोदानं च हति। शांश्रिसः पार्श्वेण विशिष्य यां दीपत इति गोदानां पप वकुशतरुणं।
अंतर्दधाति। क्षुरेण वाभिनिधायः पूषवदे वृश्चि त्वोद पात्रे प्रास्यति छित्वा केशानुदपात्रे प्रास्यति। एवमुत्तरे ति
सी उंदेनादिगोदानसंस्कारो तिना पितायस्तेर प्रयच्छमितितेन केशश्मश्रुवपति। श्मश्रुणोश्च सुणान्यत्वंप्रसिद्धम्। अत
स्त्वेनेत्यपते। आपो अस्मान्निति स्नात्वोदित्याभ्य इत्युक्तामत्कत्तरपवीहे दृष्टार्थं खात्वोदकंकुंभोदकेनेव स्नानं।
उदिदाभ्य इत्यनेन मंत्रेण उक्तामत्कत्तरपवीहे॥ क्षौमं वस्त्रं निष्पिष्टं वैस्यारहतं॥ क्षौममानसमहतमधौतं निष्पिष्टं वेत
याः इति प्रपवेष्वप्रक्षालनं कृत्वा परिधत्ताचेद् क्षिरस्युत्व अक्षिरस्युत्वा परिधत्ते॥ स्नातवस्त्रं वा मोत्र धौतं विचित के
शं प्रसेरितदशं दीक्षातपसो इति। स्नातं वस्त्रं वा आजकृशो चितं विचितकेशं प्रसारितदशमित्यहतमपि दीक्षातपसो
रित्यनेन मंत्रेण॥ ननीविकुरुते। अनीविकं परिधत्ते। समाचारपरिप्राप्तमनुत्तरीयं। एवं प्रतिग्रस्योतापरस्मिन्परिहिते राम.

पत्नीं न स्मी दीक्षयतीति वा कर्म्मशेषः ॥ वपनं वा वपनं च वा भवति वा न भवति ॥ वपनाभावे च विचारः सोमेष्टिना दिनमवी
वपनार्थत्वात् । धेन्वनडुहयोर्नाश्रीयात् । धेन्वनडुन्मांसं न्याशितव्यं । मधेन्वे चानडुहश्चनाश्रीयाच्छिति वचनात् । अ
त मध्ये समाम्नानात् क्रतुधर्मोयमिति प्राप्ते । आहा पुरुषधर्मो वा सं न्याशितंव्यं । मधेन्वे वानडुहश्चनां भवात् पुरु
षधर्मः । पवायं क्रत्वावेसभवात् । प्राप्तिपूर्वको हि प्रतिषेधो भवति न चेह प्राप्तिरस्ति ॥ कथं पेन दीक्षितस्य पयोव्रतत्वा
विहितानि हते च यपस्मिहविः शेषभक्षणेनोक्ता अन्नप्रतिषेधस्यासंभवात् पुरुषधर्मस्त्वायमिति संप्रदाय ॥ दृष्टश्च
न विषयोयं प्रतिषेधस्य परः । तथा च प्रकरणस्या वाधः इति ॥ अ॰ ८ सत्र भोजनेवा ॥ अ॰ ८ सत्र पीवीस्य लेउच्येतोत
स्मारवाभोजनं भवति ॥ अन्नाम्येवाहम ॰ सलं चेद्भवतीति ॥ प्रयाघाम्नावैष्णवमेकादशकपालः ॥ प्रपाघवाङ्ग
हीतं विमितं प्रवेश्य पाग्नावैष्णवमेकादशकपालः कर्त्तव्यः एकादशकपालत्व इति श्रुतिरनुक्रेता एक द्विशहपरिमाण
द्विभिः प्राप्नोति कपालसंख्येति ज्ञापनाय । आदित्येभ्यो वाचरुः । सा चेयं खपदविभाषा तन्त्रेक आदित्येभ्यश्चरुं नि
र्वपंतीति वचनात् । प्राकृतं समिष्टयजुषः करोति । दीक्षणीयां हि प्रकृत्य श्रूयते । तस्मात्तस्य पत्न्याः समिष्टयजु

राम०

न्नेजुहुति॥ समिष्टयजुर्वर्जेवा॥ समिष्टजयपरेववानजुहोति॥ सर्वेषां वैवसमिष्टयजुरेवनजुहोती तिवचनात॥ अन
श्ववर्हिहोमास्य: प्रवर्तेनस्य॥ ध्रुवावाज्यस्योद्भरणोपवुत्तिनियोगाउक्त: पंचमंज्जुहांध्रुवमासिंचेति॥ तद्विनियोगोत्तर
वर्हिहोमास्यइति न्यायप्राप्त उपाद: अनुवर्तनप्रागग्नीषोमीयात॥ तस्मादपत्तिचिद्प्राचीनमग्नीषोमीयाग्नेनोपांशुचरती
तिवचनात॥ वाराणतेनवादीक्षणीयामनिच्छेस्तरणीचेस्तरा॥ मितरेप्यावत्यावाचाकामयेततावत्यादीक्षणीयायाभ
नुक्रपाता मेदं प्रायणीयायां॥ मंडुतरमातिथ्यायां उपा॥ ४॥ अपसद उपांशपसद्होमवंति॥ उपसदामुपांशुत्वावि
धानात्प्रागग्नीषोमीयादुपांशुत्वं॥ प्रागग्नीषोमीयादुपांशुपसेचुदी॥ स्निनोयत्रा ह्मणस्याहत्त्रिहरेरित्प्रवेष
मुच्यते॥ शालांपर्वैणाति छन्नमंन्तेकुशेषुनवनीतेनशी॥ र्षेत्यनुलोम॥ ५॥ सपादकौमहीनांपयोसीतिशाला
य: पुरस्तात्कुशेषुपवास्यांयजमानमधपुरस्तात॥ तमभ्यनक्ती तिवचनात्॥ अनक्तीतिशिरसआरभ्याअनुलोममहीनां
पयोसीत्यनेनमंत्रेण॥ सपादकमाभ्यंजतइति॥ हन्वसेत्स्यावनक्ति नेककुदांजनेनाह्वसेत्यनेनमंत्रेण॥ त्रि
णीअनक्ति त्रिककुत्पर्वत: मदीयमंजनेनैककुदांजनयत्सौवीरक मितिप्रसिद्धं नेनांजनेनस्वप्नमेवपमेवयज्ञ

राम०

मानः। अभावेऽप्यत् चैकस्कुदाभावेऽप्येनांजनं नेन हिह्रेषिराणांत्रिरुत्तरं पराक्। परागुपानक्तीति वचनात् पराङ्पेते।
नेत भ्रामुत भ्रासहस्रसकृन्मंत्रः। द्रव्यांतरत्वाच्चाप्रत्यंजनं मंत्रपरिग्राप्तोवचनात्सकृन्मंत्रवचनं। शरेषीकपासाम
या। सतलया स्रावनक्तीति॥ २॥ कुशपवित्रे भ्रित्यत्तिमेतिपावयति सप्ततिः सप्तभिः प्रतिमंत्रमच्छिद्रेणेति सर्वत्र
हिरूपरिना भ्युत्तरस्य प्रदक्षिणा० सकृदेवा कुशपवपवित्रणि कुशपवित्राणिते यजमानं पावयति सप्तभिः सप्त
भिः श्रस्तनि मेतिप्रतिमंत्रं। अच्छिद्रेणेतिस वेत्र अनुषंगः। हिरूपरिनास्युन्माजेनं प्रदक्षिणा० सप्तभिवी। एवभयि
हिभ्य पतेपवित्रे प्रकृत्यात द्वारकः० स्यात्। अथो अपित्रीणिस्युः। अथा अपि सप्तसु मिति रुताएवो भयत्रपवित्र
व्यक्तेयावाङ्गमेरुपरिष्टाद्वेति। कारणीयायां नवकृत्वः पावयति तृतिभ्रयनोत्तत्कथ मुपपद्यते विततिमेप्येवमा
दिभिमैत्रैः साभ्यासमेकं पावनमुपानभित्तयाहितीयां एवमेव सकृदेवाद्विनि। एवं चाभ्यासापेक्षयानवकृत्वः
पावयत्यवपतीत्यपपन्नार्थं भवति। अभ्यासस्सदापायेत्पावद्धिरूपरिनाभि सकृदेवाद्विनिवृत्तेनेयं। एकशतेन वा
राजसूयापावयतिवाशब्दो विकल्पार्थः। आवो देवास इतिवाचयति। वेद्यजमानके सर्वेषां वाचनं। अतेतिचप्र

रम०

योगः॥ स्वाहाग्यज्ञमित्यंगुली अंचनेनानाहस्तयोः नानाप्यक्रदूस्तयोः हे अपिकानिष्ठिके संकोचयति। स्वाह
यज्ञामित्यनेनमंत्रेण। एवं शेषप्रतिमंत्रोस्व मेवांगुल्यचनं शेषप्रतिमंत्रोउत्तमेन मुष्टीकृत्वा स्वाहेत्या न्यावाग्य
तः॥ उत्तमेन मंत्रेण मुष्टीकृत्वा स्वाहेत्येकावाग्यतो भवति॥ अंगुष्ठेन सहितेन अंगुलीउत्सृजति॥ वाग्यतः प्रवे
शात्प्राहवनीयगार्हपत्यावंतरेणाबोग्निविसर्गकालस्यानुक्तत्वात्स्वमंतएव वाग्यमइति। तासं बमुष्टिकरणावाग्यम
नोत्कर्षे प्रवेशनेन वाग्यमइति वचना आहवनीयगार्हपत्यावंतरेण प्रवेशने। सोमस्य संचरः आप्रसवात्। सोमस
यजमानस्य संचरो भवत्या सुत्यायां आकृः प्रयोगसामर्थ्याच्चमयोदाद्दृष्टत्वात्॥ नाभिविधिरिति॥ एवंप्रतिप्रस्था
तापत्नीमभ्यंजनादित हमादीक्षयतीतिवाक्यशेषः॥ अपरेणचाप्रवेशयतिप्रहूनत्वाद्गार्हपत्याहवनीयोवा अं
तरेणेति विकल्पः॥ वृहं याजमानके अभ्यंजनादिवा गृहीतप्रपादनांतं एकैकस्य संस्कारैं तावत्वात्॥ प्र
सूदीक्षायामपि प्रयाजनांतमेकैकस्यैव॥ ऊर्ध्वभरणानि जुहोतिस्याल्याः स्रुवेण कृत्याइति प्रतिमंत्रंस्रुचुडं रम०
भरणानीति वैदिकी संज्ञा तया हि समव्यवहारो हि श्यते प्राकृतान्यो ड्भरणानि हुत्वेति स्थाल्याः सकाशान स्रुवे

यत्प्रणीयमानायानुब्रूहीतिवा । आध्वर्युप्रैषेयावद्द्रोणकलशाग्रहपात्राणामादानं । इध्मकाष्ठमध्ये परिधित्रयं स्रुवाल्प
स्तरविघ्नीवर्हिर्विपाश्रयरोपारज्ञाने मंथनचतुष्टयानामानयनं यवपप्रग्नीषोमीये मंथनविकल्पः । तत्यापिपठत्स्वाहेति
यमहानिगछभमंत्रेनयेतिवाचपूतिा उत्तरेणासदो गमनं । अत्रेनप० धेमेतिब्रूहि । यजमानस्यपरनं । अग्नीषोमीयेष्विनि
धानंतेनैवाऽस्येत्राषेणावा हत्रूहीतेनसमिदूर्जेमासीभीयेहोमः । अयंत्रो अग्निर्वरिवः जुहोषाराग स्वाहा । इदमग्नये । तत
या क्रादिनिदानं उत्तरेपरिक्रम्याहवनीयस्योत्तरतो निदधात्यन्तत । आज्यसोमवर्जंधिष्ण्यावध्वायोप्रचर्यते रेव आस
मात्येः । ब्रह्मन्निधिष्ये प्रोक्षिष्यामि । बर्हिः प्रोक्षणं घरोत्तरार्द्धे प्रोक्षणं । उत्तरवेदेर्वापश्चात् । ब्रह्मन् बर्हिः प्रोक्षिष्यामि । बर्हिः प्रो
क्षणं घरोत्तरार्द्धे प्रोक्षणं । उत्तरवेदेर्वापश्चात् । ब्रह्मन् बर्हिः प्रोक्षिष्यामि बर्हिः प्रोक्षणं । एकः प्रोक्षेति । सद्यो घोमलाव
सेकः । वर्हिर्विस्रंसनादि । प्रस्तरे प्रस्तरसमर्पणं । सप्तहनविस्त्रंसनं स्त्रीयमाणादिप्रदक्षिणा । अग्रोणीयन्ननिधानं । अत्रैव
स्व छादनं एकहद्धर्हिस्तरणं । प्लक्षशाखास्तरणं । आपश्चात्यानिरसनाभावः । समित्प्रस्तरहानं । आहवनीयकल्प
नं । उल्मुकोद्वहनं । परिधिपरिधानं स्रुक्स्यासस्पयो रावानं । ततः पूर्वसंस्कृतेनाग्नेन स्तर्वाहुतिहोमः । उरु विष्णो० स्वा
हा । इदं विष्णवे आहवनीये हरणधाम्नामालंभांतेन निरूढवत् । उ० । दक्षिणोन सिंहस्याजिनमास्तीर्य्यतस्मिन्सोमं

१२

निदधाति देवसवितर्भिति। यजमानस्यान्वारंभः। देवसवितरेषते न्द्रभत एतत्त्वमिति विसृज्योपतिष्ठते यजमानेन। एतत्त्वं देवसोम०
रायस्पोषेणातिक्रमणं यजमानस्य। स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुचे। अग्ने व्रतपा इत्याहवनीये समिधमाधाय मदंतीरुप
स्पृष्ट्वांगुलीर्विसृजेते। पत्नी च गार्हपत्येन कर्मी। समिद्धाधानं मदंत्युपस्पर्शनं। अंगुली विसर्गः। चात्वाले मदंतीप्रहे
पोक्षयोः नाम मदंतीग्रहणं यजमानस्य तस्पृगृहीतेन नैव यजमानपत्न्योः पयोव्रत निवृत्तिः। सवनीयहविः शेषभक्षः। अस्मा
हानादि वपामार्जनांतं निरूढवत्। अयं तु विशेषः। नात्रोपाकरणमंथने। नत्रेण तानुमहूर्ते प्रेषः। नात्र परिपश्वाप
न्मानयने नेष्टुः पत्नीमुद्गानयेति प्रेषः। नात्रान्वभागोवपायाहि र मिद्धार तां अग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपायै मेदसोनुब्र
हि स्यो छागस्य वपां मेदः प्रेष्य। यागः। इह मग्नीषोमाभ्यां वपामार्जनांतं नवसतीवरीग्रहणं स्पंद्यानां नान्न सम
ते। ग्रस्तमितस्तोन्ना रिक्ताद्ग्रहणं। ठन्कुषोः हिरण्यवोपर्युपरिधारयनाहुति। तत्र वसतीवरीग्रहणं हविष्मतीमा
आपो हविष्मांतं। अवि। अस्तस्पर्धेः। रत्नद्वा लाद्यायम पेरणां संस्थापनं। अग्नेर्वीप न्यग्ह स्पसदसि सा हयामि। उत्त
रेस्तब्रह्मराप्रपेषः सब्रह्मसपसब्रह्मराप्रा माद्यपेपेना पुत्री पां। तहोकानो। आदित्याभ्यपेदुत्तायां मयि। वपाहोमात् एम०
प्रागपघादित्योभ्यस्तमियाग्नहा पूर्व वसतीवरीग्रहणमिति केचित्। पशुपुरोडाशे। वाचस्पति प्रेषः। तत्र द्विरासादनं।

प्रणीताप्रणयनं। पात्रासादनं। स्फ्याग्निहोत्रहवणीः कपालान्येकादश। कृष्णाजिनोलूखलमुसलं। उपवेषः। उपसर्जनीपात्रीं
वापुरोडाशपात्रीस्थालीवदानं। इध्मबर्हिः। पूर्णपात्रं पवर्गी च स्नेयोपहितपात्र्यामोषधकरणाघार्यसंनिधिविशेषः ग्रहणं। अग्नीषोमी
यानुकृष्य ग्राभिप्रोक्षणीत्वादिकः। आज्यमीक्षणदानीते स्रुचंसंमृद्धीतिप्रैषोयोधः। ततः मार्गः। स्थालीवदानं। पुरोडाशपात्र्याः
स्रुवसंमार्जनप्रासनं। अथत्यागः पात्रेषु प्रक्षालयाच तदुपहोतस्य ग्रहणं। उपस्पर्श्य समीपे सादनं ततः पुरोडाशविभस्मीकरणाघारान्
तेपौर्णमासवत्। क्रतव्यालम्भः पुरोडाशा स्य चैतान्यालम्भः। न ब्रह्मग्रहणं यजमानप्रैषावान्यभागौ। पुरोडाशयागे
त्वग्नीषोमाभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि। अग्नीषोमाभ्यां पुरोडाशं प्रेष्य स्यादिति द्विरुक्तिर्णा। कर्म होमान्तं निरूढवत्। अथ यवि
शेषः। नात्र भागावदानानि। नान्वाहरहोमः। उपयह होमो होन्द्रपिष्टमेरस्कंसमिधपत्नुः। असमिते वेदयोक्त्रविमोकादिक
मीपवर्गान्तं न स्थलावलम्ब्य। नादेव्याहुतिः। कर्मापवर्गान्ते शालान्निस्थित्वा ध्रुवपुष्क मातेतिविरोहो वृदुःस्पाला हास्ये
म परेण स्तेपत्नी उत्तरवेदिमपरेण यजमानउपस्थेसो मं कृत्वा चाला हास्ये मयेसो वसतीपरिसपी हरतिदक्षि
णोर्ना निर्हत्य दक्षिणस्यां उत्तरवेदिश्रोणौ निदधाति तीव्राश्यो विति इडाश्यो मार्गे वधे यो स्यन्ते नैव मार्गेण हसतो
लाह्वार्य मपरेण निधानं। कलत्रास्यूह कालंभनं पत्न्याः। पुनराहवनीयस्योत्तरेण प्रवेद्वारेणा निहत्य मी घ्रमुन्

रखोत्पउत्तरस्या ७त्तरवेदिश्रोणौ निदध्याति। इंद्राग्नौ मौ गव्येयी स्य मित्रावरुणायो ऽसितिपा। अनर्द्धत्तन्तमीभ्रेस्यापनं
त्रिषु पौ देवानां भागधेयी स्य अमृषोउपसर्ये प्रागिवीसर्पः सहनानोहिवेत्वष्टुरं। सोमं चासंधामाभ्री भ्री दीक्षितस्वतत्रनांग
त्रिंसोमं रक्षितास्ठकसत्रणप्रैषउत्कर एवं वरणपरिवाप्यायेरोहनेत्र्यपाकृतस्य षद्गुणांणामेकैकस्य षद्गुणस्य उपसर्ष्याद्वि
परिक्रान्तनो नमपाकरणाक्रमेणादोहो दत्रौ वत्सा वृतुर्षु अवाप्यात्रेषु विक्रानि। क्रमेणोद्धासने। आतं चेतेइंद्रस्यसरस्व
तिवनेस्याभाग ७ सोमेनातनक्तीमानि चंद्रपाणां दिधिद्युमंस्या इंद्रस्यत्वाभाग ७ सोमेनातनच्मी ति। विसौ हुत्य ७र
द्वैतेपकैकस्यापिधानं। क्रमेणा निधानं। दोहनानां यत्यकरणां। पुनर्वत्सापाकरणमिंद्राय मित्रावरुणाव ने भागमिति
विशेषः। शाखापगहने। अमिष्टेरस्नानां स्यापनं। गेहदानमध्वर्यवे। नुंकुमादिनाउन्मर्दनमध्वर्योः। कुंडनमु
द्रिकावस्त्रतांबूलदंतप्रक्षालनं च। अध्वर्यवे। रात्रौ सोमरक्षादीक्षितस्य। अथ स्वप्याहैः। ब्रसाधिष्ण्यानुमरेणाग्नात्वा
ध्वर्येव एवं रोत्सनद्दक्षिणानः। पास्तेः॥ अथवा अतिप्रणीतं दक्षिणेनोपविशति पौर्णमास्या मपरराज्ञे यजमानेनस राम०
हपत्नमानपुरुषाः। ऋत्विजः प्रबुध्यध्वमिति प्रैषः। आचांतो दक्षः। शाला द्वार्येः पत्वपस्थराणुः। सदनीयपरोगवाच
स्पति प्रैषः। आहवनीयशालातो ध्वर्युं दक्षिणाग्नीनां परिस्तरणं। पात्रासादनं। शालाद्वार्यस्योत्तरतः। अग्निहोत्र

हवृणिर्वेन्द्रः न्नाम्याहृषट् पल्ले पवित्रे छेदनानि पवित्रे । आज्यस्थाली । कुशामुष्टिः । पक्षे पे । कुंस्रुवादि स्रुवा सहितम्
ग्नीषोमीय वृतस्वोडशपतिरात्र पेः पाकेदेषम्याङ्पाश्चप एणीश्च लोसंभिन्नं यूपसंबंध वर्जमुपकल्पनी पात्नि पशुवत् ।
दक्षिणावृत्तां । वाग्यमनं । पवित्रकरणं । प्रोक्षणीसंस्कारः । वज्रादि पात्रादिनां प्रोक्षणं । आत्मा दार्थ्ये पुनः रेणा प्रोक्ष
णी नीधानं । अंतः पत्नी द्वितीके त्वितः । वाग्विसर्गः । नु कुशाहननं । आज्यनिर्वापो भुयोः । वेदवंधः । आज्याधिश्रयणं
पर्यग्निकरणं । उदन्नंतः पात्स्थप्रोक्षणी प्रेः पद्ले पत्नीचाह्ना भावः । स्फ्यादकु प्रहारः । वपासपोरव . नं । अंतः पा
से सेपक्ष रस्वर्हिषासादनं । वेदाग्रनिष्कृतिः । पात्रसंमार्गः । पश्चात् वेदाग्र स्थापना । पत्नीसन्नहनं । आज्योद्वासन
हिः पत्न्याज्यावेक्षणं । आज्यस्थाली वेद स्रुक् हविः पृषदाज्य पात्र प्रोक्षणी स्फ्य प्राशवर्हिः ष्यादापाग्नीध्रे गमनं । आ
ग्नीउत्पवनादि पशुवदाज्यग्रहणं । आज्यानां धारणं । आज्यानि सोमं क्रसीमादापाहवनीये गमनं । आहवनीय
स्योत्तरे इध्मनिधानं । वर्हिस्त्रिः प्रोक्षणं । प्रोक्षणीसादि इध्मप्रोक्षणं । सकृत्प्रोक्षितं स्वेधं त्र पश्चाद् उत्तर वेदेः प्रोक्ष
णं । स्वरोत्तरे छेदं । वर्हिः प्रोक्षणं । सर्वेषां मूलावसेकः स्तरणं । धात्मालंभोपपर्श्चंनां तमग्नीषोमीयवत् । नात्र स
मिधामाबाधयाहुतिः । पाणीप्रक्षालनं हविर्धाने प्रवेशनं दृष्टां तेरणां । सोमम द्विसंस्कवेषु निहधानि वरदे

तिा यजमानस्यान्वारंभः॥ हृदे त्वा मनसे त्वा॰ ॐ इमम ध्रुवं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ सोमराजन्न विश्वास्त्वं प्रजा उपावरो
ह॥ अग्नीषोमाभ्यां त्वा निस्पर्वीयांस्य भ्यंतराणि विश्वास्त्वाति विसृज्योपतिष्ठते यजमानः॥ विश्वास्त्वां प्रजानुपावरोहेतु॥ एते
नाहरणा॰ सोमार्यस्याभिषवाद् इ यांत रेऽन्यर्थः॥ नोद्धरणं तन्नः अग्निष्वात्तरकालं तेन माग्रेणा नोद्धरणं वर्हिर्भ्यां वात्
कतत्वाच्छुष्का लिषाव पुनर्नोहरणाग्नीषोमांतरेणा आहवनीये समिदाधानं कुर्वन्न प्रातरनुवाकोपाकरणं॥ देवेभ्यः प्रात
र्यावभ्यो अनुब्रूहि इति॥ उत्तरकरेणाब्रह्मणापा प्रेषः॥ तद्धो कानं॥ प्रातरनुवाकं जायद् उपासीनाध्वर्युः स्वप्याद्यात्॥ अग्नीः सवनी
य निर्वापः॥ तत्र वाचस्पति प्रेषः॥ प्रणीताप्रणयनं पात्रासादनं॥ पाकपरेकादशा कपालानि॥ कृष्णाजिनं॥ उलूखल
मुसलं दृषदुपले चोपवेषः॥ उपसर्जनी पात्रं द्रोणकलश तुषं पंचविलापात्रं वाजिन भांडं स्फ्यतावदानं यवापुरोपात्रं करम्भ
पात्रं चेति स्वधपकल्पनं॥ पात्रांतरे प्रोक्षणीय हस्तोपयामिहोत्रहवणपात्रासनादिग्रहणं समाहननं॥ यज्ञ रोद्रा
यजुष्टं गच्छा॥ मिा इंद्राय हरिवते धानाः ॐ इंद्राय पूषण्वते जुष्टं गृ॰ हविर्माद देवस्य त्वेति सवें त्रयं चतुर्मुष्टिकोलि र्वापः॥
भूतापत्वेत्याद्दिसादनांतं॥ प्रणीताभ्यः प्रोक्षणीसंस्कारः॥ चरुलनहविः प्रोक्षिष्यामीत्याद्दिरंद्राय त्वा जुष्टं प्रोक्षा
मि इंद्राय हरिवते त्वा इंद्राय पूषण्वते त्वा॥ पात्राणां प्रोक्षणं॥ प्रोक्षणीनिःशेषकरणं॥ कृष्णाजिनादानादिदृषदि एस०

अश्मोकंसंकंडने कुक्कुटाहवनवर्जं। कृतत्वात्। चर्वेकः इदमंद्रस्याद्दर्शीमिंद्रस्य हवतः इदमिंद्रस्य पुरुषवतस्तु। ऐंद्रस्य फ
लीकरणादिकपालोपधानानंतरं न जेनौ प्रधानंमध्यमकपालधर्मेणा। देवारेचनाभ्युहनेन स्तं तृणालाद्यव्यैश्च परांस
वनीयानी। उपसर्जनमधिश्रयणां। ऐंद्रस्य प्रोहणांते परिरूतालनांतेनोदोह। ऐंद्रस्य करणादि पुरोडाशाद्धानानां पुरा
पद्धधिश्रयणां। अथ नतेषु पुरोडाशास्य धानानामधःसंतापनं मंत्रेण। धानानां प्रथनना। क्षिरलिमर्शनाभीवासाभाव।
मालेरित्या संभनं पुरोडाशस्याद्दरूणां धानानां। धानानामष्ठद्वासनं देवोवद्भिःपात्र्यामोप्याभिलि मंत्रणा। हिःकणांते
चर्वकः इदमिंद्रस्य हरिवतः इदमिंद्रस्य पूषण्वतः। पुरुषस्य प्रथककृत्यनां धान्यमसीत्यादिना पेषणं। हिःसंयावे
नांते पुरोडाशाकरणं। कृत्स्नाजिनात्तरेणाभिनिकेवितर। अतमेहरितिपुरोडाशस्याभिवासः। पूर्वे विस्तृते पेनसह
पिष्ठले पत्स्यापनं पात्र्यां तु ह्विप्रक्षालनं। पूर्वेणास्यमीत्प्रतपनं। आश्रावकर्द्दमानीत्यावहनपंचविलापात्रीवाति
नभांडस्य संमार्गः विहायस्थापनं उत्तरेण तु पात्रयोजनं पूर्वोर्ध्वं उपा ८ पंतप्यामयोः दक्षिणामुपा ८ रौतद
परेणाद्धिदेवत्पाद्धिनप्रत्मं चिराद्दावपैंद्रवायवपात्रं। कुजकावं मैत्रावरुणां। अनागतस्तनाक्षितिरिमयेशः ॐ मा
स्थिनं पात्रा। रवरस्य प्रदक्षिणाः पूर्वार्द्धे शुक्रामंथिनोः दक्षिणां शुक्रस्य। आग्रयणस्यास्त्री खरस्य मध्ये स्थापनं तस्या

चरुहविषि। अथ स्थालीसपात्रावलथारित्नस्थाल्युत्तरां। आग्रयणस्थाल्याः पूर्वैतान्क्रतुपात्रे एवैकवृक्षकराकृतीत
भयतोमुखे कार्ष्मर्यमये आम्रमयवा प्रादेशमात्रे निधीयेते। तेच दक्षिणतो नैरिभवतः। ग्रहपात्राण्युलूखलसहशानि
वैकंकतानि प्रादेशमात्राणि मध्यसंग्रहीतानि। आग्रयणस्थाल्याः अपरेणाक्कत्ता ध्रुवाकृतं प्रादेशमात्रं पात्रिस्त्वं
वारुणानस्योपयुभयतोहयंपुविनुयोरर्तोष्टुकं। अहू स्थाधत्ता दैककतद्रोणकलशः पात्रमरत्निमात्रं प्रस्य
चउपरिष्टादहूलस्नीनिधानस्मा परि अग्रपनरत्नोहस्रोप पवित्रं करोति। पूर्वेणोपस्तलेनसत्तरंध्रवस्थालीं उत्त
स्पानसउपस्तंम नंस्पधुरस्ता कृवस्थालीऊत्तरस्पधूरिमचरणींहविर्धानस्पकाम्यांतराले। पूर्वेणाक्रमप
रिपूतभृतं। अपरेणाधावनीयं उपर्येव। प्राग हस्तो हशाचमसान्स्टे प्रान्वैककतमयपान्। अधः स्थापयति। तत्र
चमसानां लहूणां वैकंकतमयपार्श्वेहस्तेवल्लिनाचुर्मेमासस्तनाः प्रादेशायामाः चतुरंगुलविस्तराणां मंगलवृत्ता
नोहस्त्रगुल्लदंडानि बाहुंडे चलकुरोमिति। होतुर्मंद्रलक्षवस्थाहुत्सग्णाच्युतरश्रकः उद्गातृणां च अग्रिमस्पा
घाजमानः पश्चसमत्नः प्रशास्ताकत्तुत ऊर्ध्वस्याद्धुलिको ब्रह्मलत्वंसिनेः स्पोत्तरस्ये विशाखरवोस्पोत्रेष्ठस्पाच्छुरहो
तकः। अग्नीधावाकस्परास्ताच अग्नीध्रमग्नेप्रवकः। प्रशास्तगे कपवनान्निपुग्मानुदहरणं हितिप्रभृतित्रीपंच एम०

त्रां पर्यंतानां। प्रातरनुवाकसवनीयनिर्वाप पात्रयोजनानियुगपत् अभ्युषाकृत्य स्पशुरिस्युच्यमाने होत्रा। अध्वर्युः प्रणाहुति
व दाभ्यसंस्कृत सचतुर्गृहीते प्रचरणा। समिस्रुवेकमाहवनीये भ्यणोत्वग्निरिति होमः। भ्यणोत्वग्निः समिधा। सविता हवं मे स्वाहा
इदं मम्यु पधिषवणा ग्रावदेव सवितः भ्यः। अपरेण साद्राज्य प्रौ धा दृही त्वा अदृ गधवचाह। अप्यधिष्य होतः। मैत्रावरुण स्यच मे
साध्व य्येवेदिहानेच्छः पत्नीमुदानय। एकधनिन एत अभीवात्वा लेवसतीवरीलिः प्रत्युपविष्टे से होतृ चमसेन वा। एतेच त्वाः
प्रेषाः सावसनाः। आपागवाहेवीरापः इन्द्र स्पवत्नहेगिति। देवीरापो अपानेपाद्योवं। मागस्थ स्वाहा। इदं मपोनस्थ्यः। कार्षिरसी
ति मैत्रावरुणचमसे नान्यमपोहति। कार्षिरसि समुद्रस्य त्वेति तेन मैत्रावरुणचमसेनान्यम्। हानि। समुद्रस्य त्वा क्षित्या उन्नय
मित्र अनेनैव मंत्रेण एकधनिनः एकं षणां च्छोन्नयंति। पात्रेणानां ष्युप लो। ढौ। ढौ बहुवचनेन मंत्रावरण। यं पत्नीचा देव शा
डुन्नयंति तं स्त्रीमत्येम्स चात्वाल स्रोप भिमैत्रावरुणचमसवसतीवरीश्च संस्पर्शयति समापरति। इतरेतरस्मिन्पानयं
ते के मैत्रावरुणचमसे प्रथमं। ततः मंत्रः समापो अद्भिरग्मत समोषधीभिरोषधीः। होतृचमसे वसतीवरीः कृत्वा पत्नि
मानाय प्रपद्यति स्मानि ग्राम्या अवेरपोध्वर्यो ३ इति वं होत्रा एष्ठो ध्वर्युः पन्याह। उत त्नवनेनमुः प्रचरणीसं स्वमग्नि
ष्टो मो जुहोति। अभावे चतुर्गृहीतं यमग्नीदतिदम अग्रे आहवनीयो चतुर्गृहीतपदृसमिस्रुवेकं। ३ कढ्ढे प्रपन्नं सपरि

रिविमालभेतेयमग्नइतिसरणघालंभनंवाषोडत्रिनियमग्नइति।छिद्रिरितिरात्रेवाऽऽआलभेतेअतीत्सदक्षिणोनहोतारंमैत्रावरु
णंचमसमध्वर्युंनीयेनवनयति।वसतीवरीस्तत्तीयेषाग्निःप्रातःसवनेपात्वस्मान्वैश्वानरोमहिनाविश्वशंभूःसनःपावकोद्रवि
णंदधात्वा।पुष्कंतत्सहभेहृत्स्पामेति।तावद्दैकथनानंतेनेवमेत्रेणाध्वर्वनीयते।वसतीवरीष्विष्टोमेकधनेनोपंचस्ककथनस्था
नेनिधायाध्विष्ववरोपर्युविशंति।सोमाभिषवायोउन्नरतोध्वर्युपन्नमानौपरिवीध्वर्युरपरेपजमानःअस्थाइक्षिणत्तआस्ते।
अपरेणपरीत्यहविर्धानापरांतउपविष्टानामुन्नाग्नर्णाद्दत्तरेणध्वर्युःपुरुषात्स्वरउपविशंतिप्रतिपस्थातातामतिहन्नरोमतरे
णोन्मससेनवाहुनाउन्नामप्रस्तोतारोनिनिधापहविर्धानंदक्षिणेनोपविशंति।नेष्टाचेतारोउन्नातणामपरेणमप्र
तिपस्थातुर्पूर्वेणग्नावकंतस्याउपविशन्नः।अभिषवायाग्नामीषांतेरणहरणं।उदहाहिरण्यत्याववार्पनेष्याभ्या।दक्षशप
विवसंभरणीनांअधि।हिरण्यवधनं।अयादानं।देवस्यत्वापद्भिमादायवाचयत्प्रतिप्राम्बिकाशन्नपोपाणप्रहानंसउपा
०शुसवनः।देवस्पत्वा।०आदधे।वृम्निदत्तीरमिमम्बंरक्तंधीदायसघन्नमंउत्तमेनपचिनोर्जस्वंतंमधुमंतंपयस्वंतं
निग्राभ्यास्थसंचास्वधस्त्रआलभ्यवाचवनंहिकारःपूर्वंयजमानस्य।निग्राभ्यास्थदेवश्रुतस्तर्पयतमामनोमेतर्पयतवाचं० ए५०
वितर्षन्निति।अहिं।वितत्पन्नउपां०शुसवनेसोमंमिमीते।इंद्रायत्वावसुमतेरुद्रवतइतिपंचकृत्वःप्रतिमंत्रं।इंद्रायत्वाव

समनेरुद्रवत्तेमिमो इंद्रायत्वादित्यवतेमिमो इंद्रायत्वाभिमातिघ्नेमिमो श्येनायत्वासोमभृतेमिमो अग्नयेत्वारायस्पोषदे
मिमे।यन्त्रऽइतिमित्वावेतनं।यत्तेसोमदिविज्योतिरित्यावेदोव्रतः। क्षुल्लकाभिषवार्थमस्मानामंशुनामपकर्षणं नियाम्या
स्वप्रतिप्रस्थाता।० अथस्कारहेनं गुल्मंतेरस्थहे दोनुकुरुते सत्पमंवाध्वर्यौ स्वतीयसवनाय इदंतरे ग्रावचयाणां प्रतिप्रस्थाता
दीगनां पाणिप्रक्षालनं। हिरण्यपवंधनं देवस्यत्वेत्यपादानं। सर्वैषां वाग्यमनं। नियाभ्यासेचनं ग्रावाग्रास्थहतनताये
धो ०सोमस्यपवित्रप्रहरणं भात्तेमी संविघ्ना ऊर्जोधस्त्वधिषणो ०पाप्याहतेन सोमः तृणापाहे प्रहराभिन तुभ्यं०
सोमेहं ष्वा मनासाध्यायेत। अपरिमितमहाभिषवः पुनरुत्संन्यपुनः तुरहेनं। एवंवारत्रयं। सोमाप्यायनं। अं० अंशुर०
सुषे देवसोमाप्यायना। ०स्वस्तिते देवसोम सुत्यामशीयहो। त्वचमसेत्प्यानु ० अन्नधापप्रागपाणितिवाचनं। प्रागपाडु
हगधरा। ०ते इन्द्रम अवीमिते वचइतिब्रह्मि। यजमानस्यपवंनेसरसानं ० अस्मभरणपाध्वनीये वधापाध पाहरति एवमा
सेचनादिति पर्यायो द्वितीयः। तथान्तत्तीयः। तृतीये पर्याये नियाभ्यावाचनाते चमसे द्रिं निधाय पत्नेवावनं। तुसीवा
।इति महाभिषवः॥ ॥अथ क्षुल्लकाभिषवः॥ तत्राधिषवणे चर्मणं पसु मुष्टिनिवपनं। नियाभ्याहोतृचमसे कृत्वा
ग्रावाग्रास्पृतिसेचनं। अद्रिरुघमनं देष्यं मनसाध्यामं तृणापाहे प्रहराम्भेमितिवा अथ कत्वः प्रहरणं। प्रागपावाच

२०

तेर्द्धवेंवत्॥ उपांशुपात्रग्रहणं॥ प्रतिप्रस्थाताप्युपग्रहणोतिपात्रं॥ अंशुग्रहणं यमंशुरसंतरेहन्वांतर्द्धौ पयग्रहणं॥ उपयामगृहीतेसिवा
चस्पतये पवस्वहस्तो अ॰ ६ पुष्मांगलत्तिपत्तः ग्रहणमिाप्तुनः घात्रच्छेत्सादिप्रागपावाचनांतं पूर्ववत्॥ प्रहरणं॥ मेकाह
श कृत्वः प्रतिप्रस्थातांशुरसंतरस्यमपरमेष्ठ्यं निधाय पश्चेवं ग्रहणं॥ तुपयामगृहीतोसिदेवोदेवेभ्यः पवस्वयेषांभागो
सि ग्रह्णमि॥ पुनरासेकादिप्रागपावाचनांतं ह्रदस्याहुत्वा प्रहरणं॥ यजमानस्यप्रागपावाचनांतेत्रिमवधायचतुर्थुवाच
नांत ह्वोवानिधानं॥ प्रतिप्रस्थातापावोपर्य्यंशुग्रहणकरणं॥ ग्रहणं॥ उपयामगृहीतोसिमधुमतीनेरू षस्कृधि ग्रहणमित्या
त्तान्नत्र्यंशून् सोमेप्रासनमध्वर्युपतिन्ते सो माहाभ्यनाम्मजागृविनत्सैन सोमसोमाय स्वाहा॥ हस्तपवित्रेणाग्रहस्यपरिमार्ज
नं॥ अलिचरतःहेयस्समगृहीतावासिस्तजन्मासादनं॥ तत्रमंत्रः॥ अस्वघ्नत्वाप्राण ६ साहयामि॥ उदकोस्वाहेत्स्तत्संघनं॥ उ
वेत्तारिहृणमितिनिःक्रमणं॥ ऊर्द्धं तरिक्षमन्वेमि॥ अमसेप्रदायहोत्रचमसे॥ अन्वारंभोयजमानस्यक्षिप्रेरोड्मेयग्रहंगु
ह्वदितियजमानआह॥ वरवरणं॥ वरप्रदानमध्वर्योः॥ अस्य उपांशुग्रहस्य मध्यपर्यवरोरहितेणानमध्वर्यो॥ तुभ्यं॰ स्वाहाकृ
तहत्स्फपांशुहोमः स्वाहाकृतोसिविश्वेभ्य॰ स्वाहा॥ त्वासुभवस्सूर्य्याय॥ इहस्सूर्य्यायपात्रहा॥ कोरेहोमः॥ पश्चात्मंत्रसमाप्तिः॥ एम०
हुत्वापात्र सन्नाम्यच्छेद्॥ प्रथमपरिधौ उत्तानंपाणिंप्रागुपमार्ष्टि देवेभ्यस्त्वेति॥ देवेभ्यस्त्वामरीचिपेभ्योवस्वाहो स्ति

श्रमेसुमलिवर्हो मः। देवा ४ ग्रो ४ सो फड्हा आग्नयसास्यात्मा हेषासे कः। त्वती पसवनार्षेम पद्दोषस्यां ग्रोः प्रासने स्यात्स्यां।
उपांशुपात्रासादनं। प्राणाय त्वा सादयामि। उपां ४ शुसवनं पाणिना प्रस्तस्य पात्रसंलग्नमुद्धृत्य स्थापनं। अपानाय त्वा सा
दयामि। द्रोणकलशात् ग्रहणा तस्योपरि पवित्रे विनत्वनशुद्धा छणां। अनुवं अध्वर्युः। जुहोता आधवनी। ये सोमस्य समानी यहो
त्वचमसे आसिंचति॥ ततो यहा गस्थंते॥ उदितें ततप्योमग्रहणामुपयामगृहीतोस्यंतर्यच्छ पजस्व गृह्णामि। मुखि धृतो
ग्रहणं। वरुणेषासेचनकर्मादशापवित्रेण ग्रहस्पशुखसंमार्जनं। अन्वारंभः निष्क्रमणं। उपांशुवद्धोमः स्वांकृतोसि विश्व
भ्यः स्वाहा। वासभवस्पर्शीय सर्वंजुहोति। इदं सस्योपरक्तेन पाणिना ग्रहस्याधोमुखस्य मार्जनं। प्रथमे परिधौ सक्तेन पाणि
ना मस्पुगुपमार्जनं। देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः। एतस्य ग्रहसादनं स्वस्थाने। उदानाय त्वा सादयामि। उपांशुसवनं संस्था
सादनं। ऐंद्रवायवग्रहस्य वायवितिधारया सोमग्रहणं। आवायो भूष शुचिपा ० वायवे त्वा गृह्णामि। अपगृह्य पुन
ग्रहणं। इंद्रवायू ० इमे वामुतांति हि। उपयामगृहीतोसि वायव इंद्रवायुभ्यां त्वा गृह्णामि। परिमार्जनं। स्वस्थाने स्थाप
नं। एष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वा सादयामि। मैत्रावरुणग्रहणं धारया। अयं वां मित्रावरुणा सुत ४ हे देरप ० मित्राव
रुणाभ्यां त्वा गृह्णामि। पयसा श्रीणात्येनं कुशा वंतर्द्धाय पात्रावपमिति। एपाव प ४ मनपस्फुरं तीपरिमार्जनं। सा

सांनं एषते योनिर्वीतायुभ्यांत्वा सादयामि स्वस्यने सादनं शुक्रं वै देवेन वातं पत्त्वयेति । धारयासोमग्रहणं । ते अन्तर्याम देवेपा ०
वर्ह्यसे उपयामगृहीतो ऽश्विभ्यां उपयत्वा गृह्णामि । ठहको ० परिमार्जनं । सादनं । एषते योनिर्वीरतां पाहि । अयं वेन इत्येकाम
ध्यिनं मयं वेन इति धारयाग्रहणं । अयं वेन श्चोदयत् पृ० मतिभीरिहंति । उपयामगृहीतोऽसि मर्काय त्वा गृह्णामि । ठहको ०
नुवात हानसनुरिः । ग्रीसात्से नं मनो न येषु विति । मनो न येषु हवनेषु तिग्मं ० दितं गम्म लतो । परिमार्जनं । स्व स्या वेसा
दनं । एषते योनिः प्रजाः पाहि । सादयामि । अग्राग्रयणं । हपणं । हपाह्वर यो ये देवा सद इति । धाराः सकरणं । मुन्नेत्त्यजमा
न योः । ये देवा सो दि पवेकादश स्थ ० जुषध्वं उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणो ऽसि स्वाग्रयणः । अग्लिस्ववणं । निपाहि । द
द्यां पवित्रं गायत्रं यणां सपगस्यत्रैलिकस्य सोमः पवत इति सकलघेषं । हिं हिं हिं । वाग्विसर्गो । ह्वयोः । सोमः पवते सोमः प
वते सोमः पवते अस्मै ब्रह्मणे स्मै क्षत्राय पा ० स्वभूताय पवते विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः गृह्णामि । परिमार्जनं । सादनं । एषते योनि
र्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः सादयामि । उक्थ्यस्थाल्या दानं धारयासोमग्रहणं । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्था
व्यं गृह्णामि यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा गृह्णामि परिमार्जनं । सादनं । एषते योनिरुक्थेभ्यस्त्वा देवेभ्यः सादयामि एम०
अवंमर्हो नेन्द्रि वदति धारयाग्रहणं । मूर्द्धानं दिवो अरति । उपयाम ० ध्रुवोऽसि ० तक्षितमं ० गृह्णामि । परिमार्जनं । उद्धाह

रणांपश्चाद्दाक्षिणस्यस्थानेसादनं।एषतेयोनिर्वैश्वानरायत्वासादयामित्याहोमादस्यस्तन्त्रमन्त्रस्यपीडेनुकुर्यात्।ताइछपा
वैश्वानरस्यग्रहणमुत्क्रान्तरणाउपस्तात्।उप०क्रवोसीतिग्रहणंस्थाल्यांग्रहानेअग्रेदृग्रौंद्रोणकलशंस्थाकृत्वासर्वमार्ष्टिच
निस्तस्तन्त्रहोतृदमसात।अध्वर्युप्रतिप्रस्थातृमन्तोत्क्रान्तप्रतिहर्तारस्तन्वतःसमन्वारब्धाः।तिःक्रामंति।पाशीप्रहृतानम
ध्वर्योःनिःक्रमणे।अध्वर्युःप्रथमःप्रत्यासंस्थमितरे।यस्तदतिविप्रुड्होमः।स्तृणद्दीनेनसमिन्द्रएवंकमाहवनीयेप्रचरणा
यस्तद्द्रप्सस्कन्दतिपयस्त्र्य०प्रु०तेनतंजुहोमिमनसावषट्कृतंस्वाहा।इदंसोमाय।अध्वर्युर्वोज्जुहोति।वेदिंस्तरणोऽग्र
ध्वर्युराधृतेप्रकाठंदंचोगछंति।अन्तरःऋणेचात्वालेप्रासृप्तिदेवानामुत्क्रमणासि।उत्क्रान्तरणापुरस्ताद्दुतीयत्तणप्र
क्रेपस्तच्छीजपन्त्सोमःपवततइतिपवमानोपाकरणंप्रस्तोतृतरणंप्रपद्धंत्संवेधुपवमानेषु।अन्तरणोवाअ
स्मिन्मृह्रेनुद्रामुष्टिसमर्पणं।परस्तादुत्क्रान्तरणंप्रसर्प्यखाठपविश्यतोध्वर्युप्रतिप्रस्थातारोनपोष्टुहक्षिणेपव
मानःब्रह्मावहत्क्षिणातठपविशति।पवमानोपाकरणेप्रस्तोतेनुद्रामुष्टिप्रपद्य।नाहसोमःपवते।सोमःपवते
सोमःपवते।अथप्रातःस्सवनेअन्तरणोपाकरणा।अन्यत्रत्तरणोएवप्रस्तोत्राब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितःकेवला
एततेदेवसवितरितिनेनामवेत्यंतेपठित्वास्तृतसवितुःप्रसवइति।एवंसर्वस्तोत्रेषुज्ञानंचस्तोत्रार्थंमनुज्ञानानि।।

सर्वं क्लृप्यमानेवहिष्पवमाने उन्नेतापवित्रमंतर्धायपात्रस्थं पात्र्यां सिंचति आधवनीयस्तोत्रोन्नेप्रेप्सत्पश्चार्धः। अग्नीध्रमीढ्वि
हरवहिस्तरणीहि पुरोडाशांश्च अलंकुरु प्रतिप्रस्थानः। प्रभुनेद्धि। विश्लेषश्चिविरहणांकरोत्यग्नीधः निवपनक्रमेणाग्नी
ध्रात्। अजुपरस्थांवर्हिस्तरणं। पुरोडाशाविभसमीकरणं। पंचबिलापात्रीस्थापनं वाजिनभोडस्थाः उपस्तरणमुभयेपात
त्रस्थालिंधारणमहत्वा वाजिननिषेकः। तत्रस्याभिवारः उद्वासनं क्रमेण पूर्ववत्। मध्येपुरोडाशः। पुरस्ताद्धानाः दक्षि
णतः करंभः। पश्चाद्दधि। उत्तरतः पयस्या। कपालसंख्याप्रमाणा। दानेंद्र इंद्रं गच्छ। इंद्र पूषण्वंतं गच्छ। इंद्रं सरस्वतीवंतं गच्छ। इंद्र
मित्रावरुणावंतं गच्छ। वाजिनो गच्छ। कपालान्यंतं नेऽभासने। प्रतिप्रस्थाता पश्चान्नयनं। आग्नीध्रे न ग्रहाति द्रोणकल
शान्मृष्टिनाया। आमिजिपावांकत्वामधुमत्पृष्ठिनासं पंत्ते मिमिहृतं। उ० स्थविभ्यांत्वांगृह्णामि। परिमार्जनं। सादनं। ए
षतेयोनिर्माध्वीभ्यांत्वा सादयामि। ग्रहानेवक्रं यतिय था ग्रहीतमेवकालुनान्वावयनमाराणाया मदइति प्रतिमंत्रं। उपां
शुसवनं द्वितीयं। आश्विनः षष्ठः। शुक्रामंथिनौ। युगपत्। पूर्वं तस्य आधवनीयोपरि युगपत्। विश्वाभ्यो मह इति। कोसीति
द्रोणकलशं भूर्भुवः स्वरिति जपति। तत्रायं क्रमः। प्राणायमेवर्चोदावर्चसेपवस्वेति विभुवन्नुपांशुमीहस्वेत्सपश्वार्धः। प्रा एम०
णायमेवर्चोदावर्चसेपवस्वेति यजमानः ईक्षमाणः पठति। एवं व्यानायमेवर्चोदावर्चसेपवस्वेति विभुवन्नुपांशुसवनमी

हृत्स्वा।यजमानस्यपठनं।उदानायमे॰स्वेतिध्रुवमन्तर्यामम्मीहृत्स्वअन्तुपठनंयजमानस्यसर्वेत्राणावाचेमेवर्चोदा॰ऐन्द्रवा
यवमीहृत्स्वक्रतूदक्षाभ्यांमेव॰मैत्रावरुणमीहृत्स्वाश्रोत्रायमेव॰आश्विनमीहृत्स्वाचक्षुर्भ्यांमेवर्चोदसौवर्चसेपवेथा
मितिशुक्रामन्थिनौहृत्स्व।आत्मनेमेव॰पवस्वेतिध्रुवमाग्रयणमीहृत्स्वाओजसेमे॰स्वेतिध्रुवमुक्थ्यमीहृत्स्वाआ
युषेमे॰ध्रुवमीहृत्स्व॥विश्वाभ्योमेप्रजाभ्योवर्चोदसौवर्चसेपवेथामितिद्वन्द्वनपात्रनमस्कारपावनी।पावौहृत्स्वा।कोसि
कतमोसिकस्यासिकोनामासिइतिध्रुवंद्रोणकलशमीहृत्स्वा।भूर्भुवःस्वरितियजमानस्यजपः।क्तातप्रपानवानानवक
त्रायेत्याअश्वगोपनंकल्पपदाम्नासितापूर्ववासनामुडुस्थाद्वितीयेपरिव्ययणंकरोतिपूर्ववत्परिवीरसीत्यनेन।त्वष्टेव
गृहंनोऽठपावीरसीतित्वरामादायपतेनपशुमुपस्पृश्यपत्कपरेवानिति।मंथनं।अतस्पतेत्स्पादिनानंधनंदेवस्पत्वेति
यूपेअग्नयेजुष्टंनियुनज्मि।प्रोक्षणंत्वाधिकः।होतृस्थानामस्य।होतापशुवत्कृत्वा।पुनराश्रावने।इडुंहोत्राद्रितिहोतृवर
णं।ततोऽध्वर्युस्थानेनैषामाश्रावय।अश्विना।ध्वर्युराश्वपवान।अध्वर्युराश्रावयमित्रावरुणौप्रशास्तारौप्रशास्ता
त्।पुनराश्राव्यइंद्राब्रह्माणाब्राह्मणादितिब्राह्मणाच्छंसिनं।आश्राव्यपमरुत्पोत्रात।आश्राव्यमावोनेष्ट्रादितिनेष्टारं।
आश्राव्यमीअग्नीध्रात्अग्नीधं।आश्राव्यअग्निर्हिदेवीनांविद्वांऊरणःतापंस्सवन्यजमानोमनुष्याणांन

योरस्य स्फुरिमा० तन्नः॥ यथा प्रहुतं प्रहुतं न होमो जुहोति॥ प्रचरण्या सकृद्गृहीतेन समित्पूर्वकं स्थाने पवित्रयजुष्येवाचे भ्यः यास्ते
जुष्टे वाचस्पतये देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमज्जुष्टतमं तस्मिन्माधाः स्वाहा सरस्वत्यै॥ इदं वाचे वाचस्पतये सरस्वत्यै॥ स्वाहाकारे
होमः पश्चान्मेत्र समाप्तिः॥ पावकान इति द्वितीयां सकृद्गृहीतेन समिद्धे॥ इदं सरस्वत्यैः॥ एवमेव प्रस्तुत होमः सर्वेषां॥ पुन
राश्राव्य पाशुकं वरणं॥ अग्निर्हि देवीनां विश्वां पुरस्ताद्यां यजमानो मनुष्याणां० इत्यादि वपामार्जनांते निरूढपशौ॥ पशुप
राण्याकुत्र्यानियमः॥ नद्येपत्ता ठमुहूर्ते प्रैषः॥ निरूढपत्नी मुदानयनार्चा न्यमार्गो॥ हिरण्मयं प्रणांवप ॥ [illegible] ॥ अग्निंछेति प्रा
णहानाभ्रवघत्राहा॥ अग्नये छागस्य वपायै मेदसो नुब्रूहि॥ अग्नये छागस्य वपायै मेदः प्रेष्यितं प्रेष्या॥ इदमग्नये॥ वपामा
जेनांते धिष्ण्योपस्थानं॥ यजमानो धिष्ण्यानुपतिष्ठते विभूरसीति प्रतिमंत्रं यजमानाञ्जलिः॥ सहोद्वारं पूर्वेण
तिष्ठं तदुपतिष्ठते॥ अग्नीध्रहोतृ विष्ण्यमेव रुणा धिष्ण्यब्राह्मणपाच्छंसिधिष्ण्ययोः न्धिष्ण्यनेष्टृधिष्ण्यअच्छावाधिष्ण
मार्जालीयधिष्ण्यानां विभूरसीति प्रतिमंत्रमुपास्थानं विभूरसि प्रवाहणो रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने॥ पिपृहि माग्ने
गोपायमानमस्ते कमा माहिंसीः॥ एवं वौद्रुः सिहव्यवाहनः॥ रौद्रे०॥ श्वात्रोसि प्रचेताः॥ रौद्रेणा तिसर्वेत्र ऋतुधा राम ३०
सिविश्ववेदाः॥ उशिगसि कविः॥ अङ्घारिरसि बंभारिः॥ अवस्युरसि दुवस्वान्॥ मार्जालीये शुंध्युरसि मार्जालीयः॥

०२ आहवनीय। बहिष्पवमानदेश। २ चात्वाल ३ आग्नीध्रो ४ हविर्धान ५ ब्रह्मासन ६ शालाद्वार्य ७ पाजनी[illegible] ८ संम्राडसीतिप्र-
तिमंत्रं १ संम्राडसि कृशानू २ रौद्रेणा परिषद्योसि पवमानः ३ नभोसि प्रतक्वा ४ मृष्टोसि हव्यसूदनः [illegible] ऋतधामासि स्वर्ज्योतिः
समुद्रोसि विश्वव्यचाः ६ अजोस्येकपात् ७ अहिरसि बुध्न्यः ८ ब्रह्मासर्मसदोमध्ये प्राज्ञहितः प्राक्तनो गार्हपत्यः ९
न्वरं॰ समुद्रोसि विश्वव्यचा जनातिरिक्तस्य प्रतिष्ठारो दैवं वागसीति सदो लिमंत्रानं। वागस्यैद्रमसि सदोसि त्र-
तस्य छदावितिछायां तस्य [illegible] रोमामासंतासामस्पर्शौ वेकृणां अध्वनामध्वपते प्रमातिरस्व[illegible]मे स्मिन् पथिदेव-
यानेभूयात्। मित्रस्य मेसत्विजः मित्रजमा वधृषे हृध्वा। सर्प्योर्वेकृ रांत्रतिजामिति केचित् एतन्स[illegible]सहोलिमंत्रोना-
द्विवोत्तरयोः सवनयोः सर्पराजभवति विधिस्तोपस्थाना हि वा पंचविलापात्री स्यानामा सादनं सवनी[illegible] नां प्रियेधाम-
लिः प्रिय॰ संहत्रासीहनावाजिनस्यौत्करे प्रियेणधाम्ना॰ पुरोडाशादिसवनीयानां प्रत्येकं मंत्रवहाल्नेल्नोवा-
जिनस्य च॥ कृत्वा त्रीन्सालंभूसवनीयपाशान् एवमाज्यभागो यजे प्रैषो॥ अथ यन्माह॥ प्रातः प्रातः सवस्येंद्रा-
य पुरोडाशानां साम नुब्रूहि॥ ७ पत्तरणामुभयत्र पुरोडाशादीनां प्रत्येकं हि द्विरवदानग्रहणं॥ प्रत्यभिलिवारयां[illegible]
[illegible]हृदयं मुपभृतिग्रहणं॥ द्विरभिघारणं॥ अतिक्रम्याश्राव्याह॥ प्रातः प्रातः सवस्येंद्राय पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य

श्री

वषट्कृते होमः । इदमिंद्राग्नये ज्ञापं हविर्वत्ते प्रचन्वते सरस्वतीवते मित्रावरुणावते चा स्विष्टकृदर्थं समानयनं । अग्नये स्वि
ष्टकृते अनुब्रूहि । अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्य ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते । निधाय कूर्चे नमस्संचरात्मक हरणं । प्राशित्रादि भागभक्ष
णांतं । अच्छावाक पुरोडाशभक्षा कल्पयहणं ॥ द्विदेवत्यप्रासनार्थं पुरोडाशाप्यायनानां चयहरणं । इडावह
नं होता स्विष्टेनिधाने पात्रीसमचालनं द्विदेवत्यप्रचारः । ऐंद्रवायवग्रहाने । वायवइंद्रवायुभ्यामनु ... हि आसि
वरसे प्रतिप्रस्था आदित्यपात्रेण गृहीत्वा होता कलशादुपयामगृहीतोसीत्यिर्यहरणं । परिमा ... सनं ... षते
योनिः सादयामि । आग्नायवायव इंद्रवायुभ्यां प्रेष्य याग । इदं वायवे । द्वितीयवषट्कारे ... प्रतिप्रस्थाता
सन्नो वषट्होमः । उत्तरा इदमिंद्रवायुभ्यां । इदमग्नये स्विष्टकृते । होत्रे ग्रहसमर्पणं ... प्रेति प्रस्थाता दि
त्यस्थाल्यामासिंचति । आदित्येभ्यस्त्वा आसिंचामि मैत्रावरुणाय होता नमः पर्यो: मित्रावरुणाभ्यामनु । प्रतिप्र
स्थाता पूर्ववद्ग्रहणाघासेचनांते । आश्राव्य मित्रावरुणाभ्यां प्रेष्य । इदं मित्रावरुणाभ्यां ... षट्होमः । होत्रे ग्र ९८०
हसमर्पणं । आश्विनग्रहणं । अश्विभ्यामनुब्रूहि प्रस्थाता पूर्ववद्ग्रहणाघासेकांते । ... अश्विभ्यां प्रेष्य
सन्नो वोषयाग: इदमश्विभ्यां होत्रे ग्रहप्रदानं । प्रतिप्रस्थाता आसेकानंतरं तेन पात्रेण ... आदित्यपिधानं वि

स्फ्य उत्तरं गार्येषते सोमस्तं ध्वरत्न स्वमात्वा हृभर। उन्नेता उत्तरवेदिमपरेणाग्निन्वाहा। उन्नीयमानेभ्यो उः उत्तरवे
दिमपरिणानवसुचमसेस्थ अच्छावाकचमसस्वर्जं क्रमेण द्रोणकलशाच्छुक्रानयनेनापतम्मनः सोमानयनं। शुक्राद्
भिद्वारणां एकैकस्य द्विरभ्युन्नयनं। होतृचमसे प्रथमं॥ ॥ अथ शुक्रामंथिप्रचारः॥ शुक्र... णामध्वर्योः। मंथिग्रह
णं प्रतिप्रस्थातुः। यूपसकलद्वयकमयहरणमुभयोः। तयोर्मध्ये एकैकस्य प्रोक्षणं। एकैकामेनोक्षितं प्रोक्षणं प्राशि
तेन। लौकिकेनेत्येके॥ अपिधानं प्रोक्षिताभ्यां ... पमार्जनेन प्रोक्षिताभ्यामुभयोः। अपर ... दस्य धर्दः॥ अपर
छोमकेद् इति प्रतिप्रस्थाता। उदङ्मुखमुभयोः। निष्क्रमणमध्वर्योः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयंत्विति प्रतिप्रस्था... निष्क्रमणं देवा
स्त्वा मंथिपाः प्रणयंतु। अपरेणोत्तरवेदिमरत्नी संधत्तः। दक्षिणस्यामुत्तरवेदिश्रोण्यां शुक्रस्य ... मध्वर्योरविर
जन्मा अनाधृष्टासि एवं प्रतिप्रस्थातोत्तरस्यामुत्तरवेदिश्रोण्यां मंथिनमासादयत्यनाधृष्यासि। सुवीरतिरहितायु
पदेत्यंगष्ठस्य धृष्टः॥ सुप्रजा इति प्रतिप्रस्थातोत्तरं॥ सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीह्यभिरायस्पोषेण यजमानं। सुप्रजाः प्रजाः प्र
जमानं। अपरेणापपमरत्नी संधत्तः संजग्मानाविति पर्यायलिंगात्पूर्वेणार्द्धेन। संजग्मानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शोचि
षाद्वन्ध्वर्युः॥ संजग्मानो दिवा पृथिव्या मंथी मंथिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता। अप्रोक्षितौ पूर्ववत्कलौ निरस्यतः निर

रोऽइन्द्रस्य धृष्टः निरस्तो मर्क इति प्रतिप्रस्थाता। उरुको।० आहवनीयोपरे हितौ प्रास्यतः। शुक्रस्याधिष्ठानमसीत्यध्व
र्युः। मंथिनोधिष्ठानमसीति प्रतिप्रस्थाता। अच्छिन्नस्येति जपोध्वर्य्वोः। आश्राश्रावयाग्रुभयोः मन्त्राश्रावणं। अध्वर्युरहा प्रातः
प्रातःसवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य। वषट्कृते शुक्रमध्यमेत्यनेनयपदं हिरण्यस्थित्वाध्वर्युस्य
ह होमः। प्रत्यपोत्तरतः प्रतिप्रस्थाता तेनैव मंत्रेण तदनु होमः। उभयतो यूपं प्रत्यगुर्वौ जुहुतः। स... मिसमर्धः। प्र
पमंतम प्रतिप्रस्थाता। चमसाध्वर्यवश्चानु श्रीणुकृति वषट्काराननुवषट्कारयो होमः। सर्वे... नराः...
यद्दमग्र यैस्त्विष्टकृते।। प्रेष्यति च। प्रेतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातॄणां प्र यजमानस्य प्रयंतु सदस्यानां० होत्राणां
चमसाध्वर्यवउपावर्तध्वं० शुक्रस्याभ्युन्नयध्वं एषां यं चानां। चमसमसामनामुपावर्तनं... स्थाने निधाय शुक्रस्या
भ्युः। उन्नयनं यथागतमेत्य प्रतिप्रस्थाता शुक्रपात्रेणैव समासिंचति। नमक्षर्य्यं होत्रचमसे... नयति शुक्रामन्थिपा
त्रयोः स्वे रे निधानं। प्रशास्तुर्ब्राह्मणाच्छं०सिपोत्र नेष्टृ मी त्रचमसे शुक्रस्य पारि... होतृचमसाध्वर्यव
उन्नयति प्रशास्तुश्चमसग्रहणमध्वर्य्योः। आश्राश्रावयाह प्रशास्तर्यज। वषट्कारे होमः। अ... स्वमाश्राव राम०
णादि अनुवषट्कारांतं सर्वत्र प्रैषे विशेषः ब्रह्मणपत्नपोतर्यजनेष्टर्यज। अग्नीध्यजोऽइदं... वरुणाभ्यां प्रशास्त

॥ इहश्रीमं हायद्रसरगाः इदं मरुन्ध्रः ॥ पोतुः ॥ इदं त्वष्टृदेवानां पत्नीभ्य इति नेष्टुः ॥ इदमग्नयेरसीधः प्रथमं कृत्वोत्त
मे वा रसं प्रविति जपति रं पं तु होत्रामध्वर्योपाः ॥ सिष्टपाः स प्रीताः स्तुउनापस्वाहा होतृचमसे म हीन्द्रा होतारं प्रत्युद्
पसीदति अयाड्ग्नीदिति ॥ अथ द्विदेवत्यभक्षः ऐन्द्रवायवग्रहणमध्वर्योः एतत्वसुः [illegible] होतरूपहृयस्वा
इवेते कयि त्वाभक्षणं वाग्नेवीजुषाणा सोमस्य तृप्यतु सह प्राणेन स्वाहा ॥ गात्रालंभनं [illegible] मे गात्राणि हरिवः शि
वो मे सस्प्रसीजु पति छस्वोर्हुमे नालेः सीदमा मेचाङ्गालि मतिगाः ॥ होतृचमसे ऽवनयनं ॥ होत्रा मक्षिते
पुनरध्वर्योर्भक्षणं एवं वसन्ने ऽवनयनं च ॥ पुनहोतुश्च होतृचमसे ऽवनयनं ततो हस्तुलक्षणं स्वरा [illegible]
ऽवनयनं मैत्रावरुणस्य दानमध्वर्योः ॥ एतु वसुविंदद्वसुः होतरूपहृयस्वा चक्षुषोः [illegible] वीतिभ
क्षणं ॥ गात्रालंभनं हिन्वमे ॥ ऽवनयनं होतृचमसे होतुर्लक्षणं ऽवनयनं ॥ आश्विनाग्रहणे एतु वसुः संप
द्वसुः होतरूपहृयस्व श्रोत्रे सिप्रहृक्षणं परिहार्य श्रोत्रयोर्दक्षिण [illegible] भक्षणं वाग्नेवीति गात्रालंभनं ऽवनयनं
यनं होतृचमसे होतुर्लक्षणं ऽवनयनं पुरोडाशमात्रा मेघ वायवे प्रास्यति ॥ पयस्यां मैत्रावरुणे ॥ आश्विनेध्वा
नाः शतानि प्रतिप्रस्थाता हृक्षिणास्य हविर्धानस्योत्तरे वर्त्मनि निदधानि ॥ होत्रे इडा समर्पणं ॥ इमं पीठमभि तिजपति

३३

पोत्रो मावरा। चमसिनां चमसोपधर्षनं। नस्रवनीयां चतुर्थ्येकरणां सर्वेत्राइडानिधानां अवांतरेडंलक्षणं होतुः। सवनप्रार्थनाप्रग
मानस्य अथ चमसपक्षः। सर्वेचसोमस्ते हे उपहूय भक्षणं गात्रालंभनं च। होतृचमसं भक्षेध्वर्युः प्रथमं प्रतिप्रस्थातारं होतारं च पृ
भक्षयति। प्रतिप्रस्थाता अध्वर्युं होतारं च पृष्ट्वा भक्षयतीति संबधः। होता अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च पृष्ट्वा भ०। ब्रह्मचमसे होता ब्रह्मसत्रां
पृष्ट्वा भ०। एवं वषट्कारनिमित्तो भक्षः। उद्गाता होतारं प्रस्तोतारं प्रतिहर्तारं च पृष्ट्वा। प्रस्तोता होतारं उद्गातारं प्रतिहर्तारं
पृष्ट्वा। प्रतिहर्ता होता उद्गातारं प्रस्तोतारं पृष्ट्वा। उद्गातृचमसं नान्यो भक्षयेदिति केचित्। होता यजमानचमसं गृही
त्वासन्न उपहूय स्वभक्षः। यजमानस्य चमसं गृहीत्वा होतारं पृष्ट्वा भ०। ब्रुवन्नरभ्युन्नीते प्रशास्तृचमसे होता प्रहीत्वा प्रशा
स्तारुपहूय स्वअध्वर्युं नु प० भक्षः। प्रसास्ता स्वे चमसं गृहीत्वा होतारं अध्वर्युं च पृष्ट्वा भ०। अध्वर्यो होमाभिषवनिमित्तो भक्षः। ब्र
शाग्ध्वारीनां वषट्कारनिमित्तः। ब्राह्मणाच्छंसि चमसे होता ब्रह्मच प०। अध्वर्युं उ० ब्राह्मणाच्छंसि होता। स्व अध्वर्युं च पृष्ट्वा। पोतृचम
से होता पोतारम् अध्वर्युं च प०। पोता होतारम् अध्वर्युं च पृ०। नेष्टृचमसे होता नेष्टारम् अध्वर्युं च प०। नेष्टा होतारम् अध्वर्युं च पृष्ट्वा
॥ आग्नीध्रचमसे होता आग्नीध्रम् अध्वर्युं च पृष्ट्वा। अग्नीध्रो होतारम् अध्वर्युं च पृष्ट्वा भ०। होता स्वीयचमसे अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च पृष्ट्वा एम०
होता आग्नीध्रचमसं गृहीत्वा आग्नीध्रम् अध्वर्युं च प पृष्ट्वा भ०। अग्नीध्रो होतारम् अध्वर्युं च पृष्ट्वा होता स्वीयचमसे अध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च

एष्टव्यासमाख्यानिमित्तभक्षः पुनरभ्युन्नीतेषु होमाभिषवनिमित्तो भक्षोऽध्वर्योः प्रस्थात्रादीनां वषट्कारनिमित्तः । तत्राध्वर्युः प्रस्था-
त्रा स्वचमसे होतारं प्रशास्तारं च पृच्छति । प्रशास्ता होतारमध्वर्युं च पृच्छति । एवं ब्राह्मणाच्छंसिनं स्वचमसं गृहीत्वाध्वर्युर्होतरुप० ब्रह्मन्नुप
ह्वयस्वेति पृच्छाभक्षः । तदेव चमसं ब्राह्मणाच्छंसी गृहीत्वा होतारमध्वर्युं च पृच्छाभक्षः । अध्वर्युः पोतृचमसं गृहीत्वा होतारं
च पृच्छाभक्षः । पोता होतारमध्वर्युं च पृच्छति । आग्नीध्रचमसेऽध्वर्युर्होतारमग्नीधं च पृच्छति । अग्नीद्धोतारमध्वर्युं च पृच्छति । एवं वषट्कारस
मास्या योऽन्ये तेन होता स्वचमसेऽध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च पृच्छति समाख्यानिमित्तलक्षणा । आप्यायनं च [illegible]मानो । आप्यायस्वेति ह
म्भसो मासेको वा अन्ये सर्वभक्षाश्चमसाः । दक्षिणास्यह विर्द्धनस्पपद्धाद हंनिरहधति च समानध । [illegible]नारश्वा सा आवेश्वहे
वा नरद्र आसमध्यात्पुरोडाशशकलमादाय समुपहूतो अस्मद्रत्सुतकोत्ति पृच्छति । बर्हिर्निःक्रम्य । अच्छावाका [illegible] मयच्छ्व्वाह । अच्छा
वाकवद्धस्वयन्तेवा घं नयो अस्मान्निति ब्रुवन्नच्छावाकेऽध्वर्युरहहोतारमाहोपह्वयमपं ब्राह्मणा इच्छन्ते [illegible] होतरुपह्वय
स्वहोत्रा नुपहवेद नेष्ट्रोऽग्नीद्यमानायानुग्रहीत्सुच्चे नास्माह । ठेनेतुद्रोणकलशाद्दच्छावाकचमसोन्नयनं । प्राशावच्छ्या
वाकूपज वषट्कृता एवं वषट्कारपो होमः । इदमिन्द्राग्निभ्यामिद्हमस्त्वपेस्विष्टकृते । त्वपेत्विति जपः । अच्छावाकसमीपे आगत्या
ध्वर्युरच्छावाकोपकम्पस्वेतिपृच्छा गात्रालेभनो । अच्छावाकपुरोडाशशकलं निधाय स्वचमसं गृहीत्वाध्वर्युमुपहूयले

हृ॥ पुनः पुरोडाशशकलमादाय यथोक्तविधिना सदः प्रविश्य स्वधिष्ण्यसमीपस्थात्स्वखराखरीस्योपविश्य पुरोडाशप्रभृतिगंल भक्षं कु
सर्वत्राध्वर्योः सदसि प्रसर्पणं सुखोपावेशनं वचनात् भक्षणस्य च अतः पुरस्तात्सौम्यं प्रथमसारस्वतमासादने अच्छावाकचमसस्य हविर्धान
ति जानात्याग्नीध्रे यजमानवर्जमिति द्रोणभक्षणं पत्नीचान्यच्छालायां वास्माशि यजमानस्य सवनीयपुरोडाशभक्षणं पदच्छपा सम
स्यमार्जनं भागपरिहरणं अध्वर्योः पाणिप्रक्षालनं ऋतुग्रहप्रचारे ऋतुग्रहेष्वरत्नीद्रोणाकलशात् उपयामगृहीतोसि मधवे
त्वेति द्रोणकलशाद्गृह्णाति प्रतिमंत्रं। अध्वर्योः पूर्वः पूर्वोमंत्रः उत्तर उत्तरः प्रतिप्रस्थातुः। उपयामगृहीतो [illegible] मोचोद्यातूपा सम
धे प्रचरणं च सर्वेषां निःक्रामत्येकः प्रविशत्यितरः। उपयामगृहीतोसि मधवे त्वा गृह्णामीति [illegible] उपयामगृहीतोसि
माधवाय त्वा गृह्णामीति प्रतिप्रस्थाता ग्रहणे प्रसर्पणं सुखोध्वर्युः सर्वत्र प्रथमो न मयोर्युगपद्ग्रहणं परिमार्जनं ने सादने
ने। अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता पात्रेणापरिप्लवं गृह्णाति। प्रविशंतं निष्क्रामंतं च। ऋतुनाप्रेष्येति षडृ [illegible] ऋतुभिरिति चतुर्थप
ञ्चमयोर्विपर्यासेन ग्रहणं उत्तमयोः ऋतुनेति प्रैषो। पात्राभ्यां विपर्यासश्च। स प्रैषो हे [illegible] प्र [illegible] इदमिंद्रायाना नष
ट्को। प्रतिप्रस्थातुर्ग्रहे प्रतिप्रस्थातुरेवाचरणादि ऋतुनाप्रेष्य। याग। इदं मरुद्भ्यः। उपयाम [illegible] गृह्णामीमधुर्युरस्मृत्व राम॰
दृदेवानां पत्नीभ्यो। उपयामगृहीतोसि नभस्वेते वेति प्रतिप्रस्थाता। एवं वा निष्क्रमणादि ऋतुनाप्रेष्य। इति इदं मरुद्भ्य। उपयामगृही

नोस्मिन्नसेत्वेमध्वर्युः। ऋतुना प्रेष्य। इदमिंद्राय। उपया० नभस्यायत्वेति प्रतिप्रस्थाता। पूर्ववन्निः[illegible]ऋतुना।
इदं मित्रावरुणाभ्यां पात्रमस्वविपर्यासमुन्नयोः। उपयामगृहीतोसीषेत्वाय ङ्कामीमध्वर्युः। [illegible]वन्निष्क्रमणादि ऋतुभिः प्रेष्य।
इदं देवाय द्रविणोदसे। उपस्कृर्जे त्वेति प्रतिप्रस्थाता। ऋतुभिः प्रेष्य। इदं देवाय द्रविणोदसे। उपयाम० सहसेत्वेत्यध्वर्युः। पूर्व
वन्निष्क्रमणादि। इदं देवाय द्रविणोदसे। उपया० सहस्यायत्वेति प्रतिप्रस्थाता। इदं देवाय द्र[illegible]दसे पात्रमस्वविपर्या
समुन्नयोः। सहैव ग्रहणं। उप तपसे त्वेत्यध्वर्युः। ऋतुना प्रेष्य। इदं अग्निभ्यां। उपया० तपस्या[illegible] प्रतिप्रस्थाता। ऋतु
ना प्रेष्य। इदं मे ग्रये गृहपतये। त्वयो इंद्रो वोग्(?)[illegible] मध्वर्युः। उपयामगृहीतोस्यं हसस्पतये त्वे[illegible]जेनादिप्रवेशम
मतस्मिन्नृतुपात्रद्रोण्येसेकः। रिक्तेन पात्रेण प्रतिप्रस्थातेरं द्राम महणो। द्रोणकलशस्थानादिंद्रा[illegible]चाग्रगत० सत्तं क्षिता
। उपसीद्रा नि[illegible]भ्यां त्वा गृह्णामि। परिमार्जनं। प्रदक्षिणावर्तनं। एषते योनिरिंद्राग्निभ्यां त्वा सादयामि। [illegible]दनं स्वशाक्त
तु पात्रे स्थितौ यस्म होत्वाध्वर्युः। प्रतिप्रस्थाता च होतुरग्रेण पविद्य प्रतिप्रस्थाता रहोतारं चोपह्वय भक्षपत्यध्वर्युः। प्रतिप्र
स्थाता ऋतुपात्रं गृहीत्वा ध्वर्युहोतारं चोपह्वय भक्षपति। होता ऋतुपात्रं गृहीत्वा ध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं [illegible]म० पात्रं
लीपेपात्रं प्रक्षाल्यमस्वरं निधाना। होतुः पुरस्तात् माडासनो चौ सां वो भिस्तुच्यमाने प्रदक्षिणावर्जनं। उपयामो हे व प्रतिप्र

तिगरद्दानेप्रणावावसानेयोः ऽग्नीभिनावाशाखान्तेप्रचरन्ति पामाहृम्महविर्द्धानेगत्वाऐंद्राग्नमग्रदायाश्राव्याह । ७ उन्नेतायजसोम
स्य । एवंप्रैषसंज्ञासनाराणां । हूयमानेग्रहेनाराशंसानांचकंपनेनावषट्कारानुवषट्कारस्योहोमः । इदंमिंद्राग्निभ्यांप्रचरन्ति पामा
चूत्यसदोगत्वाहोतारंरच्छीलन्कृः । होत्रेपात्रसमर्पणं । होताध्वर्युरच्छावाकः । अनुपहूययवमसिनोचमसंभक्ष्यः । ऐंद्राग्नपात्रेनि
हत्यमान्नोलीयेप्रकृत्यालमस्व्रेरच्छापनं । होत्रादीनांक्रमेणचसमाप्याययनामक्षत्वनीयमाहिद्रंऐंद्राग्नंवैश्वदेवयोः । नाराश
ंसाः प्रकंप्यंतेयहेषुपंतेषुपचसा । दक्षिणस्यहविर्द्धानस्यपश्चात्सादनं । वैश्वदेवंग्रहं गृह्णातिशुक्रपात्रेणद्रोणकलशाद्धारया
रच्छेवोभासदृति । उंयासस्वृषं पृणीध्वं तो० सन्तंउपयामगृहीतोसिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः । साहयामि । भक्षः एतभ्यासिच्यद्रोणा
कलशाविच्चयोः स्वस्यानेयोजनं । पशुपुरोडाशाप्रथमंसवनीयानिवपतिपयस्यावर्जंसवनीयांनिर्वापो ग्रोधः । तच्चवाव
स्यतिप्रैषः । पात्रासादनं । पूर्णपात्रिहोत्रवर्णा । रक्तपर्वश्च एकोनविंशतिकपालानि १९ । कृष्णाजिनोलूखलमुसलं पात्री
विघते । शाखाविषः । उपसर्जनीपात्रेपुरोडाशपात्रीपंचबिलापात्री । एतावदासनमोषधंधर्मपर्याहरनाघोस्यांतेविशेषः अन
पयस्या । प्राक्तवनीयनिर्वापादाग्नेयपुरोडाशांनिर्वपेत् । अग्नयेपजुष्टं गृह्णामि इंद्रायजुष्टं गृह्णामीत्यादि । इदमग्नेः । इद एम०
मिंद्रस्य इदमिंद्रस्यहरिवतः । इदमिंद्रस्यपूषण्वतश्चेतिचरुकं । पुनः पिंडवंधनांते इदमग्नेः इदमिंद्रस्येतिचापुरोडाशापा

त्रीएवैकं संमार्गः। इति सवनीयनिर्वापः। पशुविशसनादि प्रथमचमसाभिजुह्वनुमासनांतं। तएणाभ्यां वैश्वदेवं ग्रहमुपस्तृत्यैप्र
स्तोत्रेत्वरेण प्रयच्छत्युपावर्तध्वमिति स्तोत्रमुपाकरोति। स्तोत्रोपासनं। उन्नमापो स्तोत्रियापायोप्रस्तुतायां होता तः पुरस्तादुप
वेशनं। ग्रावस्तोत्रे प्रदक्षिणमावृत्य हविर्धानं गत्वा वैश्वदेवपात्रमादायाश्राव्याह ऋत्विजां यज सोमस्य वषट्कृते जुहुय
द्धारयो होमः। इद्वैविश्वेभ्यो देवेभ्यः। स्विष्टकृते च हूयमाने चमसानेकं पदं। प्रदक्षिणावर्तनं सदो गत्वा होतारं स्थाल
रूः। होताध्वर्युरिष्टश्च नपद्य प्रयच्छ चमसानां भक्षाः। सर्वे लक्ष्मश्च चमसाः। नाप्यापनं च चमसानं चमसानां। मार्जालीये
पात्रप्रक्षालनं। खरे सादनं। मार्जालीये चमसानप्रक्षाल्य पश्चादुत्तरवेदेस्थापनं। उद्ध्यं विगच्छंति त्रैधं देवेभ्यस्त्वेति
सर्वेभ्यः प्रागासीनादिभ्यः देवेभ्यस्त्वा देवाव्यं पत्नसाउ बध्नक्रामीति प्रज्ञाते विगच्छति। परिमार्जनं प्रदक्षिणमावर्तन
त आग्नीध्रसादनं स्वस्थाने स्थितानां चमसानां प्रसादस्य चमस एव कमुन्नयनं। युक्तविग्रहः स्तस्य प्रथमं चमसमुन्नयति। न
णाभ्यां ग्रहमुपस्तृत्योपावर्तध्वमिति स्तोत्रोपाकरणं प्रज्ञास्तुः पुरस्तादुपविनुपाशो ह्व प्रतिग्रस्वग्रावस्तोत्रे प्रदक्षिणा
वर्तनं। हविर्धानेगत्वो त्क्षुपात्रमादायाश्राव्याह ऋत्विज यज सोमानां वषट्कृतानुवषट्कारयो होमः। चमसा
नाचाहरमिवरुणाभ्यां स्विष्टकृते च प्रदक्षिणमावृत्य मज्ञा स्व चमसे संप्रैषायोकः। खरे पात्रनिधानं। अध्वर्योः प्र

ग्रास्रुचमसेहोमान्निषवनिमित्तेमहूणांप्रणात्तवषट्कारनिमित्तं।होत्सृचमसमादिषुमंत्राणाक्तवषट्कारनिमित्तेभक्षः।इतरे
षांसमाह्वाननिमित्तंसर्वेषपाकमेवषट्कर्त्तारंप्रष्ठाभक्षपेतिपुनःशुश्रुवाद्वचमसेप्रसारकस्त्वपुंउपह्वासमाह्वा...मे...पात्रप्र
ह्मालंतंउत्तरवेदिमपरेणसादिरलंतं।नात्रचमसाप्यापनं।सर्वप्रतिप्रस्थातानेष्टोद्दशेउच्चयविग्रहोपप्रदक्षिणं...छिद्रचमसा
ज्ञेपनादिपश्चाद्उत्तरवेद्देःस्थापनं।ततेइंद्राग्निभ्यांत्वादेवाः।अवपन्नहास्याप्रपुषेत्सूत्रामिववषट्कृतानुवषट्कृतस्यपोर्होमः।इदमिंद्रापवितृ
कृतेचवेदेवेभ्यस्त्वेतिवामंत्रः।प्रागच्छावाकविग्रहात्सोमोपावहरणं।इदं देत्वेतिपूर्ववत्।वसनोवर्यद्धंवाणितिवस्थाघवनीयेवि
मेहेवामरुत्वतींद्रोत्रस्मानस्मिन्द्वितीयेसवनेनेजकृणपुषंतः।पिपमेषावरुणोवर्षेदेवानां।उसमतोसपाभाप्रएकधना
द्धुचत्रनेननमंत्रेण।पुनस्त्वच्छपात्रमाराइंद्राग्निभ्यांत्वादेवाच्छपत्नस्पापुषेत्सूत्रामीत्मच्छावाकायग्रहणं।देवेभ्यस्त्वे
तिवा।परिमार्जनादिपात्रस्यनेत्तनांतंपूर्ववत्।इदमिंद्राग्निभ्यांस्विष्टकृतेचा।सदेहा...प्राशुक्लोभूत्वाप्रश्नामनःप्रस्दीति
यात्।सर्पणं।अग्नीध्रेलोकनाश्रिणानंत्रघुमाध्यंदिनसवनं।सर्पणतिप्रणास्त्वोकोवागस्पेद्रस्मसिसदोसी...
मर्द्देनाहारभ्यअग्नपःसगपद्यतेसमक्तधिष्ण्योपप्रष्ठानांतंसर्पणंप्रातःसवनवन्तरा [illegible] नत्रेचु एम्
सनीवरीःकृत्वायनमानापसमर्पणं।उसीयंग्रावस्तुनेःअलिषवार्थानामीषांतरेणाहरणं।उद्कं।हरणं...याचारणाः

होतृचमसं दशापवित्रपरिमार्जनं चेति पाणिप्रक्षालनं । हिरण्यबंधनं । अथ ग्रहानं निग्राभ्यास्थेति यजमानस्य वाचनं । अंशु
ग्रुणागृहीतेयाक्षिसोमपानमिंद्राय त्वेति पूर्ववत् । मितास्तम्भन वत्सतरेषां पाणिप्रक्षालनं । हिरण्यबंधनं । अथ ग्रहानं नि
ग्राभ्यासिंचनं । नांशुपृकषः । मालिरिति सर्वैः प्रहरणं । इहा १ इहा २ इ हा ३ इति प्रथमे पर्य्याये प्रजीकरणं । प्रहरणं । इ
हा १ इहा २ इहा ३ द्वितीयपर्य्याये त्रिपरिमित प्रहारैः प्रहरणं । अविलेवितो द्वितीयः । तृतीयस्तृतीयः । प्रातःसवनवद्ग्रहापाय
नं । प्रागपावाचनं । ससानं ७ मृत्संभरणपार्श्ववनीपवधाया धूपाहरणं । पुनः प्राचास्थेत्याघाधयाहरणं । नवारह
पं पूर्ववत् ७ नमे पर्याये ४ विलेवितस्थाने ४ हद् हद् हदिति योगः । विशेषोपदेशात् । प्रागपावाचनं । ऋद्विणा चतुर्थे वाच
नेच पूर्ववत् । इति महाभिषवः । द्रोणकलशप्रोहणं । पवित्रवितननमुन्नयनं । शुक्रग्रहणं ते प्रलयेति तंत्र
लषा पूर्वं घा० उ० अंशु प० अयं वेन इति मंथिनो ग्रहणं । आग्रयणः ७ स्वकृतौ पात्रधारा पृथेवासइति । मरुत्व
तीयमनु पात्रेषु उक्थम रुत्वतइति परिमार्जनं । आसादनं उक्थ्यामुपयामगृहीतइति ध्रुवगृहोपयाणे ध्रुवावाग्रंतु स्पर्शनं
ग्रहाणां । सर्वमासिंचति सत्वन्नित्यारभ्य स्तोत्रांतं प्रातःसवनवत् निःक्रम्य विप्रुद्धोमाधासीनि तिप्रेबानं पूर्वव
त् । अयं विशेषः नवरत्वाः प्रस्थाग छतिस्वस्ति पवमानो पाकरणं तस्य समाने ७ अंतःसोमपावने पूर्ववत् । अग्नी दग्नी

३८

विहर० प्रतिप्रस्थातुर्हविर्धानादुपावर्त्तनेऽपेतिप्रैषश्च प्रवर्ग्ये। धिष्ण्यविहरणमग्नीधः। अनुपृष्ठ्यं बर्हिस्तरणानि। पुरोडाशानाम्
लंकरणं। आग्नेयहोमे। पशुपुरोडाशश्रपणादि होमे। अग्निं गच्छ। इन्द्रं गच्छ। इ इन्द्रं हरिवन्तं गच्छ। इ इन्द्रं पूषण्वन्तं गच्छ। इ इन्द्रं सरस्वतीवन्तं गच्छ। न
पयस्या। पशुपुरोडाशश्रपणासादनालंभने। जुहूपभृतोरुपस्तरणं। अवद्यतो नवावदानं अग्नये पुरोडाशस्यानुब्रूहि अवदानय
हरणं। हुताम्यंगनं उपभृति स्विष्टकृदर्थं च ग्रहणं। आश्राव्य अग्नये पुरोडाशं प्रेष्य स्विष्टकृद्यागः समानीय प्राशित्रादिमा
र्जनान्तं भागपरिहरणं। सवनीयासादनादि होतृधिष्ण्यनिधानान्तं प्रियैषोऽमन्त्रिरित्यादि प्रातःसवनवत्। द्रव्यस्य ल्प
नं वषट्कृते पुनरभ्युन्नयनं। न द्विदेवत्यस्य लक्षः। शुक्रामंथिप्रचारे। आश्राव्य माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवल्यस्य भागस्य
शुक्रवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य। मंथीव नद्यतिवा मधुश्चुतस्यानेन। कलसंवादावारभ्य चमसभ
क्षान्तं प्रातःसवनवत्। इडाहरणं प्रातःसवनवत्। मार्जनं चा भागपरिहरणं। शालाद्वार्ये हारियोजनहोमः। वासः प्र...
हिरण्यपच्छहवन्सामवधाय पवत्रगृहीतमसुद्र्समिति। उपविश्य समित्पूर्वकं। उदु त्यं जातवेदसं० सूर्याय स्वाहा। इदं सूर्याय। वि
श्वेदेवानामिति द्वितीयां। तेनैवाज्यशेषेण चतुर्गृहीत्वा हिरण्यं निधाय होमः। चित्रं देवानामुदगादनीकं० स्तस्थुषश्च ८०
स्वाहा। इदं सूर्याय। आग्नीध्रीये मनयति। एवं सर्वस्कन्नेनाज्येन स्कन्नहोमः। समित्पूर्वकमाग्नीध्रीये। अमेन यस्तपया। वि

धेमस्वाहा॥ इदमग्नये॥ अयं नइत्यपरं सकृद्गृहीत्वा न समित्॥ अयं नो अग्निर्वरिवस्कृणो॰ जर्हृषाणः स्वाहा॥ इदमग्नये स हिरण्यपा
यजमानः शालाद्वारे वेगाति ष्ठन्नेति मंत्रपतेर्दक्षिणा वा हिर्वेदि तिष्ठतीर्दक्षिणा तोरूपेणावइति देवेदे दक्षिणा तत्स्थिता दक्षिणा॥ रू
पेणावोरूपमभ्यागां॰ प्रेतवं दद्दक्षिणा॥ गवा॰ शालांतद्वारे शालां वातिक्रामति॥ मंपोरनति लमाषा ष्ठ यजमानस्य अंतरेण शाला
सद्सी आनुगमनमाग्नीध्रं यावन्नादक्षिणाद्व्यमाग्नीध्राद्दक्षिणानीत्वा पात्नीवालेन्तरेण वंतरेण नीत्वाग्नीध्रात्पुरस्ता
पनं एतु ब्रह्मणं पात्वप्रेष्यति वा सदोहा गच्छति विस्वरितिः विस्वः पश्चापर्यंतरिक्षं प्रेक्षं तेय न्नरवसदसै रितिसदस्यार् ब्राह्मणमंवे
स्याग्नीध्रगमनं दक्षिणादानार्थं ब्राह्मणामध्वर्युः विदेय॰ सभातु दक्षिणां॥ तेत्रोपविश्य दक्षिणा संकल्पः॥ तुरुशराशुचिभा
गेनापवान्यहीत्वा अस्य अग्निष्टोमसंस्थस्य ज्योतिष्टोमस्य क्रतोः सम्पूर्णार्थं गवां शतं ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे॥ अस्मद्ब्रा
ताहेवदागच्छतु प्रदातार माविशतरस्य नेनाग्नीध्रे हिरण्यं हिरण्यहिरण्यं अदिव्यद्दक्षिणायां मध्ये यो विभागः सो मन्मीलन्तप्रतिप
घ्नीमत्येदनंतिलमाषानामालंनं॥ ततआग्नीध्रान्निष्क्रम्य सदः पुरस्तादुपविष्य पक आत्रेयं पक आत्रेयं पक आत्रेय पमि
माह॥ पुनरत्रिगोत्रो ब्राह्मणामत्याह॥ अहमात्रेयमहमात्रेय मह्यमात्रेयं॥ अहालेयम काले पम कौद्रेयम शोभेय म सवामग्ण
मंगोपवनमित्युक्त्वात्रात्रेयाय सदसः पुरस्तादुपविष्टाय समुहिरण्यं दद्यात्॥ हिरण्यदानं अन्ति अग्नीध्रदक्षिणा ददाति॥ यथावि

भागं ह्वारं ग्रावस्तुत्वाघेभ्यः। षड्रश्मितीयेभ्यः स्तुत स्तुत स्तुतवन्तीयेभ्यस्त्रिस्त्रिस्तु तेरेभ्यः प्रथमं ब्रह्मणो होतॄणां। अथैपोऽन्त्रे प्रहो
त्र पाध्वर्युभ्यां हविर्द्धान उपविष्टाभ्यां। अध्युपहहिरण्यं नानावापैर्विभागौ तौ प्रतिमखेतां अप्रमयेत्वेति हिरण्यं प्रतिगृहीतं भक्षद्रा
यत्वेति गां बृहस्पतये त्वेति वासः। प्यमायत्वेत्यश्वं। कोऽदादिति मन्त्रात् दृष्टो तामैत्रावरुणे प्रत्येयम्य प्रस्तोत्रे प्रशास्त्रे ब्राह्मणाछंसि
पोत्रे नेष्टृ च्छावाकानां यथाभागं उन्नेत्रे यावस्तुतस्तु ब्रह्मणपानां च यथालाभं होतॄणां। दृष्टापापरू सेभ्यो होतॄणां। अथ स्वाप्तिविध्यो।
हिरण्यं दक्षिणा भासेपकोपगाहृचमसाध्वर्युभ्यो ब्राह्मणेभ्यो ह संप्रददे कएव केरुप पपाचमानं जो सर्वेभ्यो रत्ना प्रतिह
वैपश्चात्। होने पत्न्या अग्न्यधिकारः तुल्य एवाधिकारस्याहं पश्चोरुभयोर्मिथः। कर्त्तृत्वं पत्योल्कस्त्वं द्रव्यस्यागे प्रवह्र
तइति मरुत्वतीयपात्रमादाय इंद्राय मरुत्वानन्नु ब्रूहीति प्रेषः। आश्राव्याहेंद्राय मरुत्वते प्रेष्य वषट्कारान् वषट्कारस्ये
होमः। इहमिंद्राय मरुत्वते त्विष्टकृते च। अथ शस्त्रय हुत्वा नात्र चमसानां कंपनं हुत्वा प्रतिप्रस्थात्रे पात्र समर्पणं। द्विती
येन तु पात्रेण माहेन्द्रमरुत्वतीयग्रहणं मरुत्वंतेन हषसेवाहधानधवे मउपया। ० सींद्राय त्वा मरुत्वते ग्रह्णामि ग्रहणं द्रो
णाकलशात्। परिमार्जनं। प्रहृहित्रिणा वर्तनं अस्वरे सादनं एषते योनिरिंद्राय त्वा मरुत्वते सादयामि प्रतिप्रस्थातुः सकृ एम०
द्गार पात्रं गृहीत्वा होत्रध्वर्युभ्यां भक्षणं। माहेन्द्रीयपात्रं प्रक्षाल्य स्वरे सादनं। होतुः पुरस्तात् प्राङ्आसनं मरुत्वतीये

शस्त्रप्रतिगरस्थाने।गतश्लोचोपांशु निष्पाद्य यदूतेन स्यामहामोदैवेति स्कृत्प्रतिगरः।त्राग्रांते प्रस्थितानामादत्पहविर्धानें
गत्वा मरुत्वतीयपात्राचादानं।प्रतिप्रस्थातुरिन्द्रेण संकुं हमरुत्वतीयग्रहणं द्रोणकलशात्।उपयामगृहीतोसि मरुत्वतीयोज
स इन्द्रामि।परिमार्जनं सादनं।प्रतिक्रम्य आश्राव्याहाध्वर्युः उन्नयसोपनसोमस्य वषट्कृते ह्युपमनुप्रतिप्रस्थातुर्होम इन्द्रमिन्द्राय
मरुत्वते सिष्टकृते चाचमसानां कंपनं।प्रस्थितानामाहव्यमहसोगत्वा होतारं प्रच्छामतृतः।होता पात्रमादाय भक्षं प्रच्छ
लकृतः।अनुपहूय तं स्तमरुत्वतीयपक्षतृणां।प्रतिप्रस्थातुः।माज्जालीये पात्रप्रक्षालनं खरे सादनं होत्रादीनां यथाक्रम
णानुपहूय चमसानां लक्षणं।आप्यायनं चहस्थितानां सहविर्धानं समपश्चात्सादनं।शुक्रपात्रेण द्रोणकलशान्मा
हेन्द्रग्रहणं अनाधृष्टा।महां इंद्रो न्वदाचर्षणिप्रा०लिभेतानुपया०महेन्द्राय त्वाग ग्रहणमि।वाग्यमनोपरिमा
र्जने।सादने।एष ते योनिर्महेन्द्राय त्वा सादयामि शुक्रं पूतभृत्यासेकः।तत्रराग्न्यांग्रहसुपस्थ्य पोषाय वरेष्ठमिति॥शो
पाकरणं।ननाववक्रोचमिति ब्रूयात्।तनस्थत्वात्।प्रैषाः सावकाशाः।अलिखितौ नारोलिखुराकृता।प्रेलकुसलानुद
ऋयतो ग्नीदाग्निरिंद्रिनयः सोमस्य विनाल।अनोधम्मि अमः पुमलिखुरवंति अलिखितौ तारः।अलिखवायोनामि
घोतरेणाक्षरणं।पाणिप्रक्षालनं।हिरण्यपवंधनेदिवस्पत्नेस्वद्रिमादाय पवावंयच्छति।मालेयिनि प्रहरणांत्तरणानि

ध्याने।पुनरुत्तंसुम्पकुहनंवारत्वयं।आप्याययनं।अठध्युर७श्रुधेद्रति।प्राग पावाचनं।संलरणपाधवनीयेवधायापृतपाह
णं।सुक्का।एवंछवलिषवौपुनः।तृतीयवाचनांते।द्विणाचतुर्थं वाचनं प्राग पाभिनितितृतीवाक्तूपमाने।आधुवनी येत्र
नीषस्यावधानंसद सिक्तौत्रीपाकरणं।अथौत्सवनीपानिर्वापः।वाचस्पतिप्रैषादिपात्रासादनेषर्पान्निहो त्रहवसपा
द्विकपरैकादशकपालानि।वारुणार्थमेककपालःसाम्पाक्तःसाजिनोलःखलमूषलंदृषडुपलंनवत्रं।प्राची।शास्वा
पवेष:।उपसर्जनीपात्रंपचविलापात्रीपुरोडाशापात्रीप्सतावदानं।उंषर्षं ब्रीहियवाः।चरोरुपकल्पनं।मेघविला
डनष्टापकल्पनंसवनीयहविर्गहणानंतरंसोमप्ययहणं।सोमापजुष्ठंगवरुणाज्जुष्ठं।प्रोक्षणेत्वाधिकं।पंचविल
पात्रनंतरंपुरोडाशपात्रीसंमार्गः।संमार्जनप्रतिपत्तिः।आशिरविनयनं।त्रिषंमाध्यंदिनसवनवत पशुपुरोडाशत्रा
वर्जं।स्तोत्रोपासनं।निःकेवल्यशस्त्रस्याच्छावाकस्यांतेप्रदक्षिणामाहत्यमाहेंद्रपात्रेग्रहीत्वाशाच्याहो।त्वष्ट्राय्जसो
मस्यावषट्काराणनुवषट्कारयाहोमः।इदंमाहेंद्रापस्विष्टकृतंतचाक्रूपमानेचमसानांकंपनप्रदक्षिणाहत्यसदोगत्वाहो
तारंएष्टालक्षणं।होताध्वर्युपृष्ठा।सा ज्योत्तोयेप्रक्राम्पात्रंवेदिमपरेणाद्विरलनं।उत्थाविग्रहणं।श्वेवत।मंत्र
मात्रेविशेषः।इंद्राएत्वादेवाचंयज्ञस्यापुषेक्रमीतित्रयाणांप्रागछावाकविग्रहं।छसनीवर्पञ्चासेकः।सकन्नः

रामः

एकधनस्य चर्दं तत्तीयं सवनं कवीनां व्यसीपोनयंतुगृह्णंदसिंद्रायेति त्यागः त्रिष्वपि। अथ वाकविग्रहांते परस्ता
त्सहोद्धारिति तिष्ठन् प्रशास्तः प्रस्तुहीति प्रैषः। अनुसर्पणं एहि यजमानेत्यध्वर्युः यजमानः प्रतिप्रस्थाताग्नीदुभेनाः पूर्वेद्व
राहविर्द्धानं प्रविशंतीति। पत्नी चापरेण द्वारा पिधानं पूतभृदुपरि समवेत्यः करावं नेत्यादित्यग्रहणं स्तोत्रे षं। कद
चनरसि॰ रच्यत आदित्येभ्यस्त्वा गृह्णामि। अथ पश्चात्पुनः कराव नेति। कदाचन प्रयुक्ते स्तु॰ हिंस्यादित्येभ्यस्त्वा गृह्णा
मि अनु द्योतं तदृंनं दध्याश्रीणात्येन पयिर्मं तेमध्ये वा पश्चाद्देवानामिति। यज्ञो देवानां प्रत्यादित्येभ्यस्त्वा। उपांशुसव
नेन मिश्रयति विवस्वन्नादित्येति। विवस्व आदित्येषत्ते सोमपीथस्तस्मिन्मत्स्वा। उपांशुसवनमुत्तरेण प्रपद्यतीति आस
नेयात्रिःयेति प्रपद्यतेत्येषः। आधवनीये चमसे वा सोमवत्येयाद्वा वधायस्थानेन निदध्यातिपरिमार्जनमनसादनं। अथ पात्रहृतद्वा
रेतिः क्रामतोध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता तौ पेद्वारापवरणं। यजमानस्यान्वारब्धं निष्क्रमणं। अग्रहमपिधायपाणिना स्थाल्याव
आदित्येभ्यो नु ब्रूहीत्यनुवाचनं उंस्रावयप्रत्याश्रावणं पिपेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्पतिभ्य उरोरं
तरिक्षस्याध्यक्षेभ्य आदित्येभ्यः प्रेष्य। अथ पवान्यनुवषट्कारान्प्राक् अग्ने सम्पत्त्रेसो द्वारणं इति माध्यंदिनसवनं समाप्तं॥
उत्तरवेदिमपरेण उदग्भुखोपविष्टो यजमानो लोकद्वारीयं सामगायति। जुहोति वरुणायामतिप्रस्थाता वे प्रपद्यतीति द्रोणो। अ

त्रसमर्पणं प्रैषः वाग्रेसैं त्र्यमसीत्सारभ्यधिष्ण्योपस्थानांते माध्यंदिनसवनवत्। आग्रयणमात्रायां सिंचति पवित्रे धिष्ण्यतल्प
तां नेष्टुराग्रयणस्थ्यंतो मभिनयनं। प्रतिप्रस्थाता संस्रावौ उन्नेता उदंचनेनच मसेनवा आधवनीयात्पवित्रे सोमासिक्तः
नेच आग्रयणाय हरा पूर्ववत्। अच वाचो उद्गीथ्य हरणं उन्नेता चौन्नरेषु एकयाधारयाहृत भ्यामित्रिरमासिंचति आग्नीध्रो मैक्कज्
सुतस्य प्रज्ञा ० स्य पत्नान्। आग्निंदधि विनीतं प्रव्र स्मैन स्य दूतेन न मवे छूते पत्नीपाणिप्रक्षालनं अध्वर्युः प्रतिप्रस्था त्स्पति
हर्त्तं सर्वेवं तत्समन्वारब्धानिः क्रमयाप्रभृमाध्यंदिनसवनवत्। दूर्यांत्को विप्रूषः। सोम मातोनु उन्नेताधवनीय पसोमपवित्रे
मंतद्वयत्र न स्त्वा सिंचति प्रतिप्रस्थातः पत्नी संवद स्वेति। तत स्व वकुंले ऽभीकरणं। धिष्ण्यविहरणं। अनुरुद्धां
वीहिं स्तरणां भ्स्वनीयानां प्राणदानं। पूर्ववत्सोमवारुणायोश्च। सोमं गच्छावरुणां गच्छ। प्रतिप्रस्थातान्दुक्कापषड
त्र्यमाहायोपनिःक्रम्य मष्यति। यत्वाप च्छाच्छित ० हविद्र्यामिना इति ष्टतमिसेवद्रताचमस्तलगवोनस्त ०हि। अध
र्यो स्वस्ते मनड तिहृदयानि वारणादि प्राकृतं। अग्नये छागस्य हविषो ऽनुब्रूहि। अग्नये छागस्य हविः प्रस्थितं प्रेष्य॥ ॥म८
अग्निस्तत्प्रागुक्त। उच्छा आहावनेकपाणुके अंत्सममधानांते स्विष्टकृदर्थं यहर्णा। वनहो म जुष्टपक् पक्। समासिच्यहि
ष्याद्धारणं। मार्जनांते सवनीयासारनादिधिष्ण्ये प्रानिधानांते माध्यंदिनसवनवत्। स्विष्टकृदंते संबुपल्लहरणं। उन्नीय मा

नेम्यानुवर्हि।नन्नरवे दिमपरेणा चमसानां विरलनं।प्रसांहोतृचमसंगृहीत्वा आश्राव्याह।गतंनीपस्य सवनस्य तो विमुनक्तो वोज्जव
तो बृहस्पतिमत्तो विश्वेदेवा आवत्।स्तिवां३ आशीर्वेतर्दति द्रप्सो भाव मध्वित्नान्प्रेष्याहोमानेतत्रैपे तुहोतुश्चमसद्रसादित्या शीर्वाता
भुन्नपद्युमिति विशेषा।आशीर्वतो भुन्नपनो।आश्रावनादिप्रशास्त्र्यं जेत्पादित्र्येपाड्यमिरितं नं माध्यंदिनसवनवत्।होतुः
बीजनादिद्र अवांतरेडाभक्षांते।नचत्रुद्धीकरणं चमसोपमनेसवनप्रार्पनाचमसभक्षचमसाप्यायनं।हविर्द्धानेनिधानं [illegible] भक्षां
त्यवर्हिः।द्वानेयथा स्वंचमसेपजमनपितृभ्यःपिंडदानं।पेशां चमसाम संतितैः यथावेदचमसेयथा।गोछ्रेचमसेषु यो गतु
विधिं।द्रशामध्यातिंपिंडार्थं द्रव्यमादाय हविर्द्धाने गत्वा स्वचमससायेदृक्षिणा मुखोपविश्य।अपसव्यं निदिवेयं धनं कृत्वा सव्य
जानुनिपात्य गोत्रयजमानपितः अमुकशर्मन् एतत्तेऽस्मादिसुष्कपिंडदानं।एवं पितामहप्रपितामहयोः पिंडदानं।अत्र पितरमदस्मा
दिजपः।अभिमंत्रातति यानि विविक्त मनादिसदैदानांनंतेजीवपित्रक सपिंडदानाभावोद्वृतिकर्की चार्याः।हविर्यत्तेति
जरद्यो प्राश्नीत्वा ब्रीधीयिसमस्य मार्जनं।पवित्रप्रतिपत्तिः।लागसमर्पणं।उपांशुन संमीमयोरन्पतरेणा सावित्रग्रहणं।व
ममधेति।द्रुपापविद्रेणा ग्रयणस्थालीः।वामृमघसविन्न० स्याम।उपयामगृहीतो सि०।मगापदेवाय त्वा सवित्रे ग्रह
मिपरिमार्जनं।देवाय सवित्रेनु ब्रूहि।आश्राव्य देवाय सवित्रे प्रेष्य।वषट्कारे होमः।नरकैनं इदं देवाय सवित्रे अभक्षितेनेन

मह्नावैश्वदेवग्रहणाद्युपयामगृहीतोसि सुशर्मासीति। उपयाम्य नमः विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः इड्ढामि। परिमार्जनं सादनं स्याने प्रदक्षिणा
वर्जनं एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः सादयामि। होतुः पुरस्तात् प्राङ्मुखः सनादि प्रतिगरदानां तं पूर्ववत्। एकया च द्वायस्त्रिंशत्तिश्च
म्यमाने छिद्रे वमानि छिद्रे वस्यानि पात्राणि प्रतिमस्यानां महाल्पस्वरे स्वस्याने निरुधाति। प्रघावा पत्नेरिल्पिनास्तमहीमीहे वेतित्रिः
प्रतिगरः। सोऽभिक्रान्तीयास्ववेषत्रम प्रदक्षिणावर्तेनं ग्रहाणां। आश्राव्य। उद्धृत्य। यजसोमस्येति प्रैषः। वषट्कारे पुनर्वषट्कारे यो
यागः। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः। इदमग्नये स्विष्टकृते। हूयमानेच मसानां कंपनं। ग्रहमादाय पुरोहोतार एव स्थाने लक्ष्म होतारं पृष्ठ एव स्थाने भ
क्षः। मार्जालीये प्रक्षाल्य स्वरे स्थापनं। होत्रादीनां यथाक्रमेण पानुपहवः प्रवमनस्तुल्लकरणं। सर्वैर्लक्षः। मार्जालीये प्रक्षाल्य पश्चा
उत्तरवेदे स्थापनम्। तत्रेतु। सोमस्य प्रचरः। प्रियेण धाम्नेत्यासादनं। आलभनं ध्रुवाग्रे संहरत्निति नान्मादैलः। आज्यग्रहणे
उपांशुयागवद्ध्रुवं ग्रेहीतयहणं जमहग्नीनां पंचगृहीतं। अतिक्रम्याश्राव्याह। अग्निं व्रतसपते जा। इदमग्नये व्रतपतये। उपां
शुवषट्कारे होमः। जुह्वामुपस्तरणं। मध्यात्पूर्वार्धाद्द्व दानं यहणं। प्रत्यक्पस्तरणं न कृतानाम्यंगः। अतिक्रम्याश्राव्यसोमं यो
म्यसयजेति सोमस्य यागः। इदं सोमाय। पुनः परिदाह्याप्यापनं त्वेनुगृहीतेनाज्यपामः। तत्र विष्णो व्रतसपते यजेति इदं विष्ण एम॰
वे। विशेषः। अन्यतरतो वा व्रतसपयागः तत्र पूर्ववदाज्यं गृहीत्वाश्राव्य अग्नाविष्णू व्रतसपते यजेति विशेषः। इदमग्नाविष्णुभ्यां

स्कन्निधानं। नसंचराम्फहृणं। एवमप्यतिरात्रआग्निमयागे। तेनसंचराम्फहृणं किं तु सवनीयस्विष्टकृतं तेसंचराम्फहृणं
आज्यमासिच्याग्नात्रे सोमंप्रपछति। तथाज्यं लौकिकं धिष्ण्यमाधारणं। चतुर्गृहीतं प्रचरणा विष्णुजुहोति। त्रिलिःआ
लोकैः अग्नाकोभवति। ते च प्रतिधिष्ण्यं त्रीनूत्रीनाआहीप्याग्नीध्रोधारयति। तत्र यथा न्फप्रेत्य धिष्ण्यप धिलस्सीतिप्रतिमंत्रं
जुहोति विभरसि प्रवाहरणः स्वाहा इत्याग्नीध्रे। इदं विमेव प्रवाहणाय। मंत्रांते स्वाहाकारः सर्वत्र। तेनैवाज्यओषणावह्निर
सिहव्यवाहनः स्वाहा। इदं वह्नयेहव्यवाहनाय॥ एवं प्रशास्त्र धिष्ण्ये धात्रोसि प्रचेताः स्वाहा। इदं धात्राय प्रचेतसे। तुथो
सीति ब्राह्मणाच्छंसि धिष्ण्ये। इदं तुथाय विश्ववेदसे। उशिगसि कवि स्वाहा पोतृधिष्ण्ये। इदमुशिजे कवये। अंघारिरि
वंभारिरिति नेष्टृधिष्ण्ये। इदमंघारये वंभारये। अवस्युरसि दुवस्वान्नित्यच्छावाकधिष्ण्ये। इदमवस्यवे दुवस्वते। शुंध्यूरसिमा
र्जालीय इति मार्जालीये। इदं शुंध्यवे मार्जालीयाय। ऋतधामासि स्वर्ज्योतिः स्वाहा इत्याग्नीध्रे पत्न्या मिथुनया। प्रतिप्रस्थाता इत्येण पात्रेण
ग्रयणस्थात्रीवतश्च हरणं। उपयामः सिहृहस्पतिसुतस्य ऽम्बधासं। कुर्यांतर्द्धे नाप्रचरणीत्रं। घरणाग्नीणास्पे नेत्रहंप
स्माद हं गृहापन। परिमार्जनं। अप्युभृतरतिक्रम्याग्नीध्र आहवनीयं स्तोत्रावनतनस्पपत्ने वषट्‌ तेष्मा उद्‌पत्नीवन। स्वा
हा। उन्नेतरि होमः। इदं पत्नीवदग्नये त्वष्ट्रे। इदमग्नये पत्नीवतः इति वाज्याग्नीध्रीपेगात्रोपहवमस्तु पद्वेवाम्ध धर्मः

प्राहाग्नीध्रीयेष्टुरूपस्य मासीदिति निष्टप्तामीदुद्रानयाउन्नात्रासंस्थापयउन्नेतुर्होतृचमसमनून्नयसोमं मातिरीरिरि चदति।
प्रभावयेत्फ छादिष्विाग्नीध्रे छरूपस्ये उपवेशनं। उद्राभ्यांलङ्करणं। आग्नीध्रेपात्रप्रज्ञापनं। एवसादनं होतृचमसाहो
नां मुन्नयनमुन्नेतुः निष्टुःपत्मानयनमपरेणाहोरेणाग्नि रसः मोराावनं। त्वराहूयमाहायहो तृचमसमुपस्थ्रुपसोत्रोपाकर
णं। प्रारभ्रे स्तोत्रे नेष्टापात्नीजननहस्तापनीमाहपत्नीकज्ञातारमीजुस्व प्रतिहिंकारमीक्षणं प्रजापतिर्हिषासिप्रतिनिधनमुर्वी
सेकः। स्वेदिहिरपरंपत्नीकज्ञातारमीक्षस्वप्रतिहिंकारमीक्षणं प्रजापतिर्हिषासिप्रतिनिधनमुर्वीसेकः। रवेदिहूर्परंपत्नी
त्रानुज्ञाता गच्छतीतिदिवावा। ग्रावाप्रतिगरो। खाङ्कः किलीपास्पाहिकंमदामोदैवेति। स्वानवाइंद्रामन्वदेवेति ग्रास्यमाने
फ्रवण्होतृचमसे वनपतिष्ठं वेष्ठवेगोति प्रतिमस्याताश्रवंश्रवेगामनसा। सस्करत्। यजमानचमसे वैश्वानरस्पावन
पनंपहेत्वाग्निति प्रदक्षिणावर्तनं। अयमहत्वात्। चमसाहानं। आश्राव्याह। उत्कुग्रावपजसोमानां। वषट्कारे होमः। चमस
होमः नात्रप्रदक्षिणावर्तनमयमहत्वात्। अध्वर्युर्होत्रभ्यां होतृचमसे भक्षणं। होतुरमेषु चमसेषु ब्रह्मचमसपूर्वकं आ
ग्नीध्र चमसांमतं वषट्कारनिमित्तं भक्षणं। इतरेषां चमसिनां समाख्यानिमित्तंभक्षणं। होतुः चमसेः अध्वर्युर्दध्यातुक्तस
माख्यालक्षणं। पात्रप्रज्ञानं प्रवृत्तः प्रस्ठहीतिप्रैषादिसर्पाणां तां उत्समकसमासादिधारानुपाज्ञां तंपश्चवतःअत्र एम

पत्नेषोडशीपणाः ॥ तत्र चमसोन्नयनं स्तोत्रोपाकरणं स्तोत्रं ते प्रदक्षिणा ॥ ग्रहमादायाश्राव्याहोन्द्रस्यापन्नसोमानां ॥ व
षट्कारानुवषट्कारयोर्होमः ॥ चमसानां चः प्रदक्षिणा ॥ अध्वर्युर्होतृभ्यां इंद्रश्चसंश्राडिति ग्रहभक्षणं ॥ होतुः स्वचमसा
त्सर्वसर्वचमसेषु वषट्कारनिमित्तं भक्षः ॥ इतरेषां समाख्या ॥ स्वचमसेषु न होतुः समाख्याभक्षः ॥ पात्रप्रक्षालनं ॥ वा नालेप्या
पनं ॥ आग्नीध्राह्वाग्न्यर्णाहरणं ॥ अनेकपाणुके सर्वे गदमध्येद्होमः ॥ एकादशानुयाजाः ॥ देवेभ्यः प्रेष्यादेवेभ्यः स्वाहेति वा ॥ अनु
याजपयस्यापदेहुः अनुयाजांते स्वरुहोमः ॥ एकादशिन्यामपयस्याय हे मध्यम वजं स्वरुहोमः ॥ तत्र दिवं वोधूमोगच्छतु
स्वर्ज्योतिः पृथिवीं भस्मनापृणा स्वाहा ॥ कव्यं हूने अग्नेर्वनस्पतेरिंद्रस्य वसमनोरुद्रव तत्रादि ॥ सोमस्योज्जितिमि
ति ॥ अग्निर्वनस्पतिरिंद्रो वसुमान्रुद्रवाना ॥ सोमस्तम पशुतरंतः ॥ अभ्यवहृत्युक्ताद्दिधुरिनिधानंतं सहशाखंयाप्र
स्तारः प्रहृत्य त्यागो वाजिन पात्रे भक्षांतः स्कन्निधानं ॥ द्रोणकलशे हारियोजनग्रहणं ॥ आश्रयापात्रस्तुपयामगृहीतो
सि हरिरसि हारियोजनो हरिभ्यां त्वा ॥ नुत्वा वं तत्र धीप धानाना वपनं ॥ हर्योर्धानाः स्थ ॥ इंद्राय ॥ परिमार्जनं ॥ उन्नेतुर्मूर्धि क
रणं ॥ धानासोमेभ्यो नुब्रूहीत्युक्ते न्नेतुः ॥ आश्राव्य धानासोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः ॥ इदर्मिंद्राय
हरिवते त्वि छहते वपत्के सर्वस्मात्र सर्वे होमे भक्षाहरणं ॥ उन्नेता होतारं प्रथमं भक्षः ॥ होता उन्नेतारं प्रथमं भक्षपाति

७१

उत्तरवेदेर्दोसदसि वाधानाविरुलाघ्नः॥ आलंङ्कृत्य र्थे॰ सहस्रवत्त्राणांधानानं॥ उत्तरवेदेर्वा निवाफामेष अग्न समिद्धे होम कृत्य

मि॥ अग्नेनेन प्राणान्ल ह्नः॥ शाकल्यायानं देवकृत सेति प्रतिमंत्रं सर्वेषां॥ २॥ इ म मन्न प इति सा गाः॥ देवकृत॰ मनुष्य॰ पितृ॰ आत्म॰

एनस॰ पञ्चाहमेनो॰ चत्वानम पर्वेणाहरितु कुर्यान्नवधाय॥ ३॥ ष्णे चमसावमर्ज्यानं॥ अग्र चमसिनां संभिहित चमसावमर्ज्यानं सं

वर्द्धसेति मुख्याम पालंभेते॥ संवर्द्धसा॰ लिष्ठं॥ दधिक्राव्णूरस्यायीद्रद क्षिम कृत्वा॥ सर्वेर्त्विजां पञ्च नमस्कृत इति वेघालंभादि

ष्पत्नीसंपात्ताः पशुवत् अनेक पाशुकै सर्वानि क्रोबनीलिः॥ दक्षिणाग्निहोमां तेवेदविमोकः॥ प्रहृते कुत्रो पोस्मन वसमिद्ध

पंजुषित्व हे गितस्मिंद्रणा इति प्रतिमत्रे॥ समिद्धणो मनसा॰ पत्निपाना॰ स्वाहा॥ इदं मिंद्राय संवर्द्धसा॰ लिष्ठं स्वाहा॥ इदं त्वष्ट्र

धापतो तिः॥ स्वहान स्वाहा॥ इदं धात्रे॥ ५॥ गा वो देवाः॰ वसनि स्वाहा॥ इदं देवेभ्यः॥ पा प्रआवह॰ तिष्ठतानु स्वाहा॥ इदमग्नये

वयपञ्छित्वा॰ विष्णु स्वाहा॥ इदमग्नये॥ देवागातु विदः॥ इदं वातायः॥ यज्ञपत्तग छ॰ इदं यज्ञाय॥ ८॥ एष ते यज्ञो यज्ञपते॰ इ

दं यज्ञाय यज्ञपतये॥ स्वाहाकारः सर्वत्र॥ आसंधोडुंवर्योचामात्वाल॥ इति सोमलिसंच कृत्स विषाणामे कत्वेचात्वालेप्रा

स्यतिमाक्षिर्भ मोरुद्धानुः॥ अनेकपत्निके अहिपद्मनु कुर्यात्॥ विपरिणाम्यते॥ प्रतिप्रस्थाता चर्त्वाकुमे खदेव्यो कृत्वदीक्षि राम॰

वंधनपत्ने॥ उरु॰ हीतिपनमानस्पवाचनं॥ सामगावतिप्रेषः॥ गानं॥ निधानपठनं सर्वेषां॥ आसंधौडुंवर्याघाक्षमावभ

पार्येगमनं। अर्द्धपर्येऽवस्कांते च पुनः सामगानं प्रैषः। गानं निधनं च। अपोवक्रमपन्त्राचनेन नमो वरुणायेति। वा हुंग्र हीते
यजमाने। नमो वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाश इति ब्रह्मा। पाशाः। वरुणप्रघासावरुणमध्ये ष्ठिनि छाषस्याने वारुणः पुरोडाशः
एककपालेनेष्ट्वा। ऋजीषस्य हयां क्षिप्य कृते च सकृत्प्रणीताविमोकांते समुद्रे न ऋत्यजीषकुंभे प्लावनं। समुद्रे ते हृदयमप्स्व
नः। ॐ धेमयत्स्वाहा। विस्रंसोपतिष्ठते स्विरीं यस्य वीगर्लेः परिस्त्रुव ह्या। ऋजीषकुंभमज्जनं अवभृथात् उत्सृता ऽस्पाहि क
ष्णाजिनां तमज्जनं मामैद्रियं ऽपेष्ठं अश्रेष्ठं औषधीः प्रभाप्य कृष्णाजिनदानं यजमानपत्न्योः स्नानादि समिदाधानांतं वरुणप्र
घासवत्। सोमलिप्तपात्रासनमुदके। नवदानं वाससो। उरुहृपमित्फनेत्रे चीवीताः। आमहपाजपतेो गच्छेति। अपामसोममम्ता
अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान्। किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्येति। यथेतमेत्याहवनीये समिदा
धानं द्वानां समिदसीति। पत्नी च गार्हपत्ये तूष्णीं। व्रतग्रहणम् एकवृर्द्धंह होमादि समिदाधानांते। कृष्णाजिनमेके कृत्वाचा
लाद्दर्यमपरेण यजमानस्यासनं संस्कृत्याज्यं संस्कृत्य इति होमो ध्रुवयोः कर्त्तव्य वेद्याहवनीये मंदिपं ज्मेषकाऽ प्रेष्ठं अमग्निहेधातुस्वा
हा। इदं मनवे। कृष्णाजिनं निधायोदयनीयाप्रायणीयवत्। अपं विशेषः। प्रथमोऽग्निः पथ्यास्वस्ति स्थाने वतीव्रतग्रहणविमो
चने। शालासर्वोये उदयनीयेन चरंतीति स्कृतेः। अतिप्रणीतस्याहवनीयः। शालाद्वार्यो गार्हपत्यः॥ गोपशुः कल्पो निषिद्धः॥

५८

वश्चात्नावेश्चना॥तदत्नावेपयस्या॥उत्पनीपाय्यां विशेषः॥षडासनं॥वाचस्पतिप्रेषः॥प्रणीताप्रणयनादिवेद्यालंभनांतेवेदयोत्क्रवि
मोकः॥समिधप्यजुर्वीतापस्त्वाहितिवर्हिहोमादिभागप्राशनांत॥देवता॥अग्निंसोमंसवितारंपथ्यांस्वस्तिंआज्येन॥चरुणा॥अदितिं॥
यूहतेत्वग्नेःसोमस्यसवितुःपथ्यायाःस्वस्तेरदितेरुः०॥अग्निःसोमःसवितापथ्यास्वस्तिरदितिस्तमः०॥तत्रत्न्॥स्वाध्येदनाध
वग्रहनांतेसान्नाय्यवत्समित्रावरुणाभ्यांत्वागमितिविशेषः॥उपवेशनिष्पत्तिः॥पवित्रंवधन॥षडुगसापाकरणं॥षडास
नेवाचस्पतिप्रेषः॥प्रणीताप्रणयनं॥उत्तरवेद्याहवनीयेपरिस्तरणं॥पात्रासादनं॥अधिहोत्रहवणिवेद्भुः॥पवित्रछेद
नानिपवित्रे॥आज्यस्थालीकुशमुष्ठिः॥दोहनचतुष्पंपोक्रुंस्रुकः॥ध्रुवासंमहनावघ्रास्ना॥निपरिधपर्वविधस्रैपा॥आ
ज्येहोत्रषदनंजहुम्त्र॥वाजिनस्रोंडंपा॥शित्रहरणोप्डपात्री॥उपकल्पनीयानिरथंका॥षष्पंअघ्रास्त्रभावप्रस्तरव
र्हिः॥दधिवावागमनं॥पवित्रकरणादिप्रोक्षणीसंस्कारांतंवज्रादिपात्रप्रोक्षणं॥अंततःपात्रेप्रोक्षणीनिधानं॥वाग्विस
र्गः॥आज्यनिर्वापोविर्वेषः॥उपस्थ्यादिपरिक्षालनांतोवोहः॥आज्याधिश्रयणंपर्य्यग्निकरणं॥उदंवष्टतेदधिप्रोक्ष
णीप्रेषः॥नस्फोस्रुक्प्रहारः॥नपाणोरवेनेजनंअंततःपात्रेस्फोधवर्हिरासादनं॥स्रुवानांतरजुक्कादिसंमार्गः॥प्रो
शित्रहरणाम्रतावदानवाजिनलाडपात्रीणांसंमार्गः॥वेदाग्र्यासानादिग्राग्नीधेसंवेषपात्रानग्रहीत्वाध्रुवापामिव एम

चतुर्गृहीतग्रहणं उनः पात्रान्तस्महितोत्तरवेदावागमनं। इध्मप्रोक्षणादि। न्वेदिमोक्षणं प्रस्तरवर्हिः। वर्हिरसि स्रुकैचैत्या।
नवेदिस्तरणं। ब्रह्मणो प्रस्तरवर्हिःप्रदानादिस्त्रन्येपरवधारनं। तान्दिध्मासमिद्वाधानार्दिषु ग्रसादनं। तन्त्रविशेषः ने।
त्सु केहूहनं अव्रतवन्मोत्पूर्क पश्चन्त्रोर्द्धन्तरहृवनेमंत्रेणासादनं। द्वत्ताच्यसिक्रवानान्तेतिष्ठेवा। वाजिनलांउरूयोपस्तरणं।
वाजिनानिषेकः। आमिक्षोद्वासनं प्राणादानं मित्रावरुणयोर्गच्छेति। वाजिनो गच्छेति वाजिने। आत्मस्थाली पयस्या वाजिना।
मादयोत्तरवेद्यांगमनं। पूर्ववदासादनं। आलंभनं। आलंभालंभः। उद० बुत्तयहणं। होतृषदनं। सदसि होतरेहीति हु
ध्मप्रक्षेपः। आहवनीयोपवाजनं। अग्निसंमार्गप्रैषो अग्निसंमार्गः। आश्राव्य होतृवरणं। ननिद्रवः। नोहराणां। अ
न्मला गपल्तीज्ञनं प्रकृतिवत्। प्रधानयागे मित्रावरुणाभ्यां पयस्या वर्हि। मित्रावरुणयोपजानदं मित्रावरुणाभ्यां नरा
माग चतुर्थीकरणं नसंचालत्पुरुषणं प्राशित्रावदानं नलवनेवसमस्यमाजेनं। पवित्रप्रतिपत्तिः। अग्निसंमार्गः अव
हनेमित्रावरुणायो हर्जितिं। मित्रावरुणयोर्तमपनुदत्तो जुहूकाल्पकरणादि प्रस्तरप्रक्षेपांतं। सह। व्यारवपावाजिन
योगोलक्रांतः। संवादसंपो वीकपोस्लाके परिधिप्रक्षेपः। संस्रवाहुतिः। देव्यानिधानं। अत्र वाजिनयागः।
वेदयोक्त्वविमोकः। आवेदेस्तरणं। अन्येपरवधारनं। वहिर्होमः प्रणीताविमोकः व्रतविसर्जनं इति॥ इतिपयस्या

अथोदवसानीया। प्राजहितसमारोपः। निर्मथ्योदवसानीयः पंचकपालो हिरण्यं दक्षिणाः॥ आग्नेयेन पंचकपालेन पु॰ पुरोडाशेना
पात्रैका। कपालानि पंच। अप्यवा अनुवपदायाद्यतिः। चतुर्गृहीतं स्रुवेण वा रूविस्मिन्विति। यथाग्नि दक्षिणा ब्राह्मणान्तर्पयंतः
।सहस्रसंकल्पा अस्य ज्योतिष्टोमस्याग्निष्टोमसंस्थस्य कृतोः समध्यर्थं पंचाशत्पञ्चाशेनेन हविषि पर्यंतनसहस्रब्राह्मणान्हं तर्पयि
ष्ये। तदंते पुनरुदवसानीयमाहुतिः। वर्हिषदोपनैलौकिकेग्नौ। स्वकालेभ्रांतहोमः। सप्त सोमसंस्थाः। तेषां प्रथमोग्निष्टोमः। उ
क्थ्यषोडश्यतिरात्राणामग्निष्टोमविकारत्वं। अत्यग्निष्टोमस्य च। षोडशिविकारो वाजपेयः। अतिरात्रविकारोप्तोर्यामः
स्वप्रकृत्यपेक्षया क्रतुकरणं। यत्र यावत्स्वाते षां संस्थाविशेषाणां मध्ये तत्स्तोत्रशस्त्रावाक्यमति संतिष्ठते। होतारमितरे सिसंतिष्ठ
ते। विकृतिरूपाणां यागे च्छालवतिन दासोमेन सहस्यत्रयावच्छिमीन्नसेग्नेण पनलक्षणप्रभृति सोममाहृता समान
मासादनादिकर्तव्यं। अभिषवात्प्राक् सोमद्वयविकारत्वात्प्रकृतावप्यहः। चमसोन्नयनकालेवाहस्पद्भासंसृप्यमान
मान चमसोन्नयनं। हूयमानेषु चमसेषु कुन्ताक्रतरेण न जुहोति। अहं त्वदस्मीति। अध्वर्युरवठ्ठहोतीति॥ सौमिके कर्मणि वा
ग्यतेत वेतराजरसीतिहिरण्यवत्स्यां हूयमानायां दक्षिणेन मोपवेशनं। सोमक्रयणीनीयमानांदक्षिणेनानुगच्छन्। पावत एन
कृपः। क्रीते प्रापुत्तीत्सप्र्वंगानः। परीत्य पारेण वारिक्षिणो नगच्छत्या निधानात्। दक्षिणाग्निमपरेण स्वस्थाने वासुमेस

वपन्तु देरिघ्यस्माहवनीयदेशं दक्षिणेनास्तेवेदिसंलग्नः आगमीघ्रोमप्रणयनात्ताहवनीये प्रणीयमानेऽप्रतिरथसहहवनाधा
म घोत्त्वुवन् दक्षिणांगच्छेत् । अग्नीसर्वे वैकेऽग्रयणे निवृद्धविधानात् । मीर्णायां वेदौ यथा प्रयोजनं गत्वा ब्रह्मासने व
पविशेत् । आग्नीध्रोमप्रणयनात् पूर्वं विष्ण्यानुत्तरेण गत्वा च्चालारम्पूर्वेण ख्यात्समे वद्दक्षिणात आसीत तत्र ठः सोम
ति वैसर्जिने कृते नैनेव वमार्गेण स्यामं गृहीत्वाग्निमठं गच्छेत् यजमानस्य वा सोमस्य हरणं । आग्नीध्रं गत्वा धिष्ण्ये प्र
यसेमं । अतिमो धिष्ण्यमुत्तरेणास्यत्तत्रैव दक्षिणात आसीत् । अयं च इति द्वितीये वैसर्जिने कृते घनरन्यस्मैगृही
त्वा मस्मै वदत्त्वाहवनीयं पूर्वेणातीत्य दक्षिणात आस्तम् सोमो यजमानः । अपराह्ने ब्रह्मासने उपविश्योत्तरेण धिष्ण्यं
पूर्वेणाग्नीत्ताहाध्र्युं गच्छेत् पसर्पणार्थं । अपवाये वसेवेस्मात्तस्मिन् दक्षिणत आस्ते । विप्रुड्होमे प्रतिहर्त्तास्तृत
वास्तत्र नियमः । प्रस्तोत्रामंत्रितः एतत्ते देव सवितः स्क तत्सवितुः प्रसव इत्यनिरुक्तमनास्तप्रायेति वा प्रतिमंत्रं । अग्नेयो मे
पुनराहृत्तिरमीषां । येन प्रवेशनं तस्मिन् सर्पणे । वागसीत्यासर्पणं । अ आचापरेणाधुरेण प्रवेशनार्वेणवेदप्रणय
पं प्रत्यास्त दक्षिणोस्मात्रस्तत्र काले सदसि । अ मे घ्न सपुरुषाः स्व स्व धिष्ण्यापरेणा सीरन् [illegible]नेष्टा स्वधिष्ण्यमपरेण
विसंस्थिते अस्मात्सवनेप्रयाणे [illegible] धिष्ण्यमुत्तरेणासंचरो ब्रह्मणः स्वधिष्ण्यमुत्तरेणासंचरोन्येषां । । अयोत्तराद्वै

ज्योतिष्टोमधर्मा एकाहे द्वादशाहे चाग्रयणमस्य व्रात्यस्तोमस्य धर्मे उत्तरेषु व्रात्यस्तोमेष्वाग्रयणमस्य साधः क्रम्य उत्तरेषु स
घः क्रेषु धर्मो ॥ ज्योतिष्टोमधर्मो ॥ सर्वक्रतुषु लब्धेति ॥ अग्निष्टुत्स्त्वेवैके स्वचात्मको अहीनात्मकश्च द्व्याशाह्नः ॥ षट्सु तरे
ष्वेकत्वं ॥ तत्रान्यग्निष्टोमे मासाध्या इत्याक्षित्यरसा ॥ तत्र ज्योतिष्टोमेनात्मग्निष्टोमसंस्थेनेति विशेषः ॥ एकादीक्षापक्षे
मपषड्हं तं महावीरकरणं ॥ अनेकदीक्षापक्षेन्यतरस्मिन्नहनि महावीरसंभरणं ॥ तत्रान्तःपात्यसंभारः निधानमुत्तरवे
द्यां मद्वल्मीकवपा ॥ वराहविहतं ॥ ऋतेकाम् ॥ न ज्ञातपो गवेधुकाः कृष्णाजिनं ॥ अतिरुदुंबरीमरत्निपात्री वैकंकती वा ॥
देवस्य त्वेत्यादानं ॥ देवस्य त्वा० आददे नार्यसि सर्वक्षेत्वा दक्षिणेनालम्भनं पत्नियुक्ततदिति ॥ युंजते० तिः ॥ मरुत्मारत्ने
हृहिणे अक्राभ्यां पाणिभ्यां दक्षिणास्या विः ॥ देवी द्यावापृथिवी० आः ॥ मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ कृष्णाजिने निधानं स
वित्सावयहविहतं भिपत्स्ययइति ॥ इयत्यग्रे० स्त्रै ॥ इंद्रस्यौजस्येति रत्नीकाम् ॥ इंद्रस्यौजस्थ० स्त्रै ॥ मखायेति मखाय० अभि
मृश्याभिप्रस्ते के ॥ प्रगपवित्ते के ॥ कृष्णाजिनं परिगृह्य त्वोत्कृतः परिवृतं गच्छन्ति प्रैतु ब्रह्मणस्पति ॥ ब्रह्मा यजमानश्चाप्रैतु
ब्रह्मणस्पति ॥ ब्रह्मा यजमानश्चाप्रैतु ब्रह्मणस्पतिस्तुनः ॥ अन्तःपात्ये संभारकरणात्प्राक्परिवृतकरणं ॥ उद्धगावो हिनप
दिहितेष्वसिकतोपकीर्णे प्राग्द्वारे संभारकरणं ॥ मखाय मि ॥ संभारा परेष्यध्योरुपस्थाने ॥ ब्रह्मयजमानौ हस्त्यानेउ पविदुतः ॥ ॥८०

संतास्संसर्गेमखायेति।मृदादानं।महावीरकरणं।मखायेतिमहावीरंकरत्वा।शिणाप्रादेशमात्रमूर्ध्वमात्रसेचनवं
तंमेखलावंतंमध्यसंगृहीतमूर्ध्वेमेखलायास्त्र्यंगुलंनिछिद्रमलिमृज्ञातिमखस्यशिरइतिअदानेमेचरस्मेकोए
वमितरौद्वौमहावीरौप्रतिमंत्रं।हतौपयसृविष्ठितालंलनेमखायेनधिकःसृकुकुराहृतौपिन्वनेसञ्जीपरिमंडलरौ
हिणा।कपालेमृदंस्कवालस्या।जिनेनिधानं।गवेधुकाप्तहृमायति।मखायेतिप्रतिमंत्रं।महावीरान्।तन्नीपिन्वनाद्दीनांक
रणानिमर्दनेनसह्करण।नधूपनप्रहतोद्धसनावसेचनानि।अश्वशकृतधूपयतप्रधूपस्त्वेतिमंत्रं।उखावदग्निप्रदहनं।मखा
येतिप्रतिमंत्रं।द्विवापाकः।उद्धसनं।च।पक्वानुद्दस्यजवेत्वेतिप्रतिमंत्रं।अजवेत्वा।उद्धासया।मि।साधवेत्वा।सीहिंस्यैत्वा।
अजापयसावसिंचतिमखायेतिप्रतिमंत्रं।इतिमहावीरकरणं।उपसदाचरिष्यञ्छ्रीरिष्यन्प्रवर्ग्येणाचरतिप्रसवर्ग्ये।तत्र
रापिधानं।अंतंवाचंभिन्नमप्यापयनमाधृतंपत्न्यदर्शनंगार्हपत्येउपवेशनकुशास्तरणं।कृत्वेषुपात्रासादनं।औदुंवराणि
पात्राणि।उपयमनी।महावीरंपरीशासौ।पिन्वनेरौहिणकपालेरौहिणाहवनीवत्सस्तचोअनुत्कीर्णेगव्हाणामप्येषां
द्धी।ब्रात्तमानेनसुजनमलेवान्।विकंकतस्त्रुकलाविष्टशातिप्रादेशमात्रानास्कवसंजवेदं।धवित्राणि।कुलानि
नानिर्मितानि।परिधिंवप्रराजसंदानं।आसंदीकृष्णाजिनं।अभ्रिः।सिकताःखराद्यर्थाः।अर्घ्यपतिपात्री।पवित्रद्वे

४७

स्नानि पवित्रे। प्रोक्षणीपात्रं। उपसर्जनीपात्रं। उदकं। पिष्टं च। पवित्रकरणं। प्रोक्षणीसंस्कारं कृत्वोद्धमपोत्थापाद्य वत्स
न्यत्र च शिष्या मे होतर्यलं कुर्विहि। प्रागात्तास मामिनिगा येतिप्रैषे त्र्यं स आवकाप्पां ब्रह्मानुज्ञातो नोपमापत्स्वेति महावीरं प्रोक्षति। प
ति मं च वायमोप त्वा प्रोक्षामि। मखाय त्वा प्रोक्षामि। मखस्य त्वा तपसे प्रोक्षामि। आसादनक्रमेण पात्राणां प्रोक्षण
न हनी। एवं पाहरस्थूणाम मयूखं निहत्य सदह्निणतो निखनति होतुः संदर्शनं प्रतिप्रस्थाता। एवं नहारे निहेरणां कृत्वा
दक्षिणादस्माञ्छ्रियम्पहोतुः संदर्शने निखननं। गार्हपत्यस्योत्तरे खरनिपवनं। तत्र पंचमः संस्काराः। आहवनीयस्योत्तरे ख
रः। तच्च वत्सपदपदार्थः। दक्षिणतोऽवलिप्य धिष्ण्य खरं तत्रापि पत्रः संस्काराः। एवं गार्हवनीयं संभाडसंद्री पर्याहृत्य
ना संवत्सानुत्तरतस्थापनं। आसंधां कृष्णाजिनास्तरणं। तस्मिन् उपशयोपस्थूनिधानं। महावीरोपचा। विकलेन च शोदनी
स्थूणामयूखश्च निदहरणादेवमंत्रं प्रतिप्रस्थातुः। एणीकृतिवदाज्यसंस्कृतसत्रजनीत्यभ्यज्यमाने देवस्त्वा सविता मध्वा
नक्तीति मंत्रेण महावीरांजनं। अते नु स्वरणं महावीरस्य रजतपदामानं स्वरउपग हतिपृथिव्याः संभृसम्भवस्यामि क्षिसुके एप्प०
गापुतिमे श्वः पत्नी शिरं प्रोक्षते स्वया। संसीदस्वेत्युपच्यमाने होमरिमं उपमलवाहिण्णानादौ प्प्रप्रति दिल्लोस्वरे
करोति। तेषु महावीरमाज्यं वतमपिदिरसिरोचिरसित्तयोसीति। त्मनाद्वद्धेति यजमानस्य वाचनं। अनाधृष्या पुरस्ता

ष्टेजोमेरध्यतिब्रूहि। ष्टेजोमे दाः। हेत्राःसुपरिधारयंते। प्रतिमंत्रं प्रतिदिशं वाचावचनं दक्षिणान्तु न्नानेपाशीनाभिक्रवः। वि
धाभ्योमानाश्रूष्मेसाहिमनेरश्चेति मार्दव्यामुत्तरतः। मनोरस्यासिधच्छिभ्यां भस्मनापरिकिरणं। अगारेश्व किंकतश
कलैः परिश्रयति वयोरन्तुलिः प्रागुदग्निः। अलितंमाचौश्रोमे त्रेणात्वाहा नि परिश्रयस्वात्। ग्नीरहंचौ। तग्नी प्राचौ। तग्नीख
हंचौ। तग्नीप्रांचौ। तत्स्मोरुदंचौ। अथ विकंकतक्षिणानतः। स्ववर्णात्नमानेनापिधानं दिवःसदस्यत्नास्पाहि। चंद्रं गाय। कृष्णाजि
नावक्रतैर्थवि वैरूप्यवाजपति। त्रिलि ईडवर्हिर्मधुमधु। एकंप्रपद्यतिमस्याचेत्र्यंच्छ्योधाधत्वेति त्रिहि। पंचकामंतिपुन
वंहवच्छ्रा। अतेतद्दत्तस्यावृत्तिः रुचितेधर्मे उत्तरपरिक्रमणा पक्षेसकृत। अविविप्रात्मस्ववर्णोज्ञातमानसस्वस्यानेस्यापनाम
तिप्रणवमोऽजेन महावीरंपुरीषंचातिस्कवेणांज्ञेहिण्यकरणं प्रस्यात्तस्मः ग्नीतत्रसर्पोभिहो। त्रहव्रणपोणदानं। वृत्तेद्धि
कद्रूपस्यग्रहणं कपालत्रयस्योपधानं। अभहरणं। उपसर्जन्यधिश्रयणे। पात्र्यां पिष्टप्रक्षेपः। उपसर्जन्यासेकः। संयवनं।
पिंडबधनं। अधिश्रयणं। प्रथनं। अद्भिरभिमंत्रणं। आलंभनमप्तालिवासः। ईडेवावापृथिवीदत्यच्यमाने परिधिपरिध
नेमाहवनीये। रोहिणाहवस्मोपदानं। उपमंत्रणं। तत्र स्वालिवासः उद्वासनं। स्रुचोरासादनं। आहवनीयारक्षिणान्तरो। अ
सरस्वतीभित्यच्यमानेरुचितेनाधर्मः। इमाहोपोतिष्ठन्नध्वर्युः। गच्छितोपपरिक्रमणानरुतेचेत्तद्यंत्र। धर्मस्यतन्योगायेति

५८

प्रेष्यति। गर्लो देवावानामित्या हिंन मस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्यंतं उपस्थानं प्रभृणां अत्विजो। अथैयोरणौ निपत्नी वीरः। त्वष्टृमं
त इत्येतं वाचयति महावीरमीक्षमाणां। त्वष्टृमंतस्त्वा सपेम॰ भ यासं। मा स्तोत्स्य। अहः केतुनेति रक्तिराणं रोहिणं जुहोति।
अहः केतुना स्वाहा। रहेमकेऽदेव स्मत्वेति श्रजुसंहानादानमध्वर्यः। देवस्य त्वा॰ आददे दिसेप स्त्रा सि। इडए हीति गामाह्वयति ना
म्नानेत्रिः। हैं इडएरेहि। अदित एहि सरस्वत्येहि। गंगरेहि गंगन्प्येहि। इति नाम्ना। अपूर्वेणगा हे पत्नं पयोवेनुगापा। अहितेसे
रात्मेति गां पूर्वेणम्प्रति मन्मनत्क्रोस्पृशणायां वंधनं। अदित्यै रास्नासीढाःसपा। उस्रीषः। वत्समेत्नेन प्रस्वाभिः। निपूजनक्षाजनंतर
स्मी। स्पावर्त्तनं वर्मा पदो खपि न्वने दोहने। अश्विभ्यां पिन्व सरस्वत्यै पिन्व स्वेंद्राय पिन्वस्व। विष्ठयो भिमंत्रणं। स्वाहेंद्रवत्स्वा
हेंद्रवत्स्वगालेननायप्रस्तेस्वनेत्रग्णवायो जे देवकः एवंप्रति प्रस्थाता। अजां मयक्षेन त्सी संदानो अपनवजें दोहयति। नतेत्रोप
विष्टः सरूपयो गायेति प्रेषः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति होता कैतन्छानं अश्वुष्य प्रतिप्रस्थाता। उपे इवपयसे रुह्यमाने
गमनछवै नरिति मं ते गायत्र छंदोसि। त्रैष्टुभं छंदोसि। वदि। छन्ना कौ गायेति प्रेषः। ताभ्यां महावीरग्रहणं। द्यावापृथिवी
भ्यां त्वा परिगृह्णामि। उपयमनी जवेंदे नो पयमन्याप ग्रह्णाति। आमानीर हैमाप पयछामि। त्वाते ये स्तेताव हिर्ग त्वास्यानां नरेम रामः
हावीरं निधाय निष्पजोरु त्वोपयमन्या। अजापयसा वसेकः। न्त्रांरोगोः पयोवनयति। इंद्राश्वितामधुनः॰ वनयोमेत्

ब्रह्मणस्पतिरुक्थ्यमाने समुद्राय त्वेति वातनामानि नृपति गच्छन्नाहवनीयं। समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा स० पितृमते स्वाहा। यदुपय
मन्यां परिशिष्टं पयो म्हतं वा तद्धर्मे आसिंचति स्वाहा घर्माय। स्वाहा घर्मः पित्रे इति जपः। आश्रावणप्रत्याश्रावणे। अग्निर्नो घर्मस्य यज
।वषट्कृते विश्वा आशा इति स्वाहाकारे होमः। विश्वा आशा दक्षिणासद्धि० मश्विना। इदमश्विभ्यां। त्रिःस्तनत्के पत्नी। हविर्विधा इमं यज्ञमि
मे यज्ञं दिविधाः। अनुवषट्कृते स्वाहाग्नय पदस्यन्नूंशईहोमः। स्वाहाग्नये यज्ञियाय। शंयजुर्भ्यः। इदमग्नये यज्ञियाय। पीत्वा वषट्कृते। अश्वि
नाधर्मेमितिवृत्तम्त्रमेच यन्ते घर्मे। अश्विनाय मंयानः। द्यावापृथिवीभ्यां पिन्वस्व दशासास्तत्क्रमणं घर्मोसि सुधर्मा। अमेन्यस्मे
इति स्वेरेकरोति। अमेन्यस्मे। विश्वाधारय। विकंकतशकलेन जुहोति घर्मेन्यस्य स्वाहा पलेन रसर्जतिप्रतिमं त्रे हुत्वा हुत्वा प्रथम
परिधाउपस्थापयति। स्वाहा रश्मिभ्यो रसेभ्यः इदं रश्मिभ्यो रसेभ्यः। स्वाहा द्यावाभ्यः। इदं द्यावाभ्यः। स्वाहा प्रतिरवेभ्यः इदं प्रतिरवेभ्यः। चतुर्थ
म हुतमुदङ्। रौहिणमाणे दक्षिणतो वीहेष्कपगृहति। स्वाहा पितृभ्य ऊर्ध्वबर्हिभ्यो घर्मपावभ्यः। इदं पितृभ्य ऊर्ध्वबर्हिभ्यो घर्म
पावभ्यः। नोदकस्पर्शः। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां। इदं द्यावापृथिवीभ्यां। स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः। स्तसमंच
सर्वेणैपाक्कं दक्षिणो रौहिणं। प्रतिप्रस्थाता च भूपृष्ठति। स्वाहा रुद्राय रुद्रहूतये। इदं रुद्राय रुद्रहूतये। नोदकस्पर्शः। तेष्वसउ
त्तरतः च्यालायां इदं च निरस्यति। स्वाहा सं ज्योतिषेति घर्मं पयमन्यामासिंचति घर्मे। स्वाहा सं ज्योतिषा ज्योतिः। अहः केतुनेत्य

तेपरिश्राहेमःसाम्नोते।गपश्र्नातिकल्लानिप्रहरति।अग्निहोत्रावत्ताढुत्वावाजिनवर्त्कृः।ठक्षप्र्रुपमधुक्ततमितिलक्षुः।म
धुढुा।तमिंद्रंश्वहि७सी।उपयमनीप्रज्ञालेमंछिद्रस्वरे।उरकासेकः।अत्रवेपश्चतुप्रहरणं।त्रोतिकरणं।स७साद्यमानोपाव
श्रीहसपवसान्गवतीऽत्सभाग्नेयवसोरके।धेनवेप्रपंथंते।कोसर्वपात्राणामासंघास्यापनं।अलीमभिजिन्नह...
भी।पदर्शनं।शांतिकरणामचवा।इतिप्रवर्ग्यः।वाचस्पतिप्रेषा।कपसनं।अपराह्णेपुनःप्रवर्ग्यपसदौ।तत्रगैहिणहोमौ।
ए।विःके।ठनाजुषतामितिविशेषः।ह्वंराभ्रेउपसदश्चविषर्ग्यश्च।शिष्यन्प्रवर्ग्यचरणं।उपसदंते।प्रवर्ग्योत्सादनं।तत्र
तःपात्रेयभिवर्म्यनिधानं।।हविर्धानेदक्षिणोत्तरेगोष्ठिपूर्वस्वरनि..तःसपात्रेकस्तीनःपात्रेनिधानंइतरेषांरवेण।आहव
नीपेत्रीष्ठाशलाकान्नमहीप्रप्रदीप्याश्रीधोधारयतिप्रणीं..तिवदात्मसंस्कारे।द्वयोश्चतुर्गृहीतम्हहणं।मुखदंडे
शलाकोत्तर्पीयंद्रे।होमः।पातेवर्मदिव्याम्स्वाहा।इदंदिव्याचेक्षुचपोना।लिदंद्रेशलाकेद्वितीयंचाहे।मध्यातेव
मितरिक्षेस्वाहा।इदंतरिक्षायपसुवेपाप्रान्सपउपवित्रपत्नतीपंयोनेवर्मेपृथिव्या।स्वाहा।इदंपृथिव्यैभुक्तो।वलीमग्रतः ६०
हत्वा।हृत्वसत्वेविः।कमराप।हुत्वेमत्वा।नयसेसामगापतिप्रेषः।सर्वेनिधनमपयंति।अर्ध्वपेपात्राणिनिधापन
उःसामगायेतिप्रेषः।निधनंच।उत्सादनदेशेपात्राणिनिधापयेषःपूर्ववन्निधानंच।उत्तरवेदिंत्रिःपरिषिंचेव

कदद्भिरिति। मंत्रक्रमेणावा। अचिक्रदद्वृषा हरिः। निधिः। प्रतिपरिषेकं मंत्रः। नालिप्सं प्रव्रजनीयं निदध्याति चतुःस्रक्तिं
सस्थिवृमाप्राचीदरतरोजसं मो। उपयामं वृतस्मी। अलितपरीशासौ सौहिरण्यहवन्यो चावकश्चेवा स्येअलितः। अग्निमुत्तरतः।
आसंदीं दक्षिणतः। कृष्णाजिनमुत्तरतः। सर्वतो धवित्राणि परिश्रितवत। परिधास्रुवारज्जुसंदानं वेदनुपयमन्या माधाय
स्थाल्स्मावीमासा वयतिपस्त्रा। अभिवेतवा लितोदंडा। स्य्यणाम परषुपम्बात। पञ्चाद्वाहिरण कपालोपशा। इध्मो। अग्नि
न्मधो स्वरोउत्तरतः। दक्षिणतो मार्जालीयदेशं बर्हि वैकंकति स्खुवरं निधानं। नालिमनपात्रयोजनं। आसेचनवं
तिपयसः स्वयति। धर्मेतत्ते परीषः। महिष्ठो धं व्रतमिश्चं दीक्षितायप्रपछति व्रतकालो रत्नं वेत्केचकमेवदानं। अन्नुवा
चोदिपरिषेकः। वार्षाहरं सामगायेति प्रैषः। सामगानां इष्याहेत्रीयं साम गायत ह्नानं। चात्वाले मार्जयंते सपत्नीका
ऋत्विजः समिद्विपात्तरति। उदुप मित्मकेणाश्चत्र। हवौर्ध्वं प जमानस्य। अवधस्तुवो। अग्न पेमेस्माहवनीयेसमि
दाधानं एधोस्येधिषीमहि। समिदसि तेजोसि तेजो मयि धेहि। पत्नीवतङ्ग्रहं उद्गात्रा उद्गात् न्नाहेन प्रस्तातारः तिके
चिता अग्नीध्रेऽज्ना॥ ॥इति प्रवर्ग्योत्सादनं॥ ॥अमुं वह ते प्रतेरुद्राय पेति दीक्षितोपोकरणं। एवं चत्वारः। प्रतिप्र
स्थाता ईक्षिणा उपावर्त्तयेत्सस्मिं स्थाने प्रतिप्रस्थाता ईषिद्वमोपदध्याहरदक्षिणा उपावर्त्तयेत्समं प्रैषः। प्रति

प्रस्थात् दर्भपिंजूलमोहरणं। अध्वर्युः प्राणदानं करोति। इदं द्रुगच्छेति। सदः सः पुरस्तात् दासानं प्रियेण धाम्नेति। कृत्वा असदन्ति सा
स्तंभः। नान्मास्तंभः। अग्निहोत्रहवण्याः ग्राखा पवित्रकरणं। उपस्तरणं। पावति द्यावापृथिवी इति दर्भपिंजूलमयहरणं मध्यात्
पावती। अपिघ्र क्राम्यक्रितें। तूलीपुरस्तात्। होतवरस्यपतेवाघमिस्माह। वाघांते आनंदहविमिरस्कतिष्ठन्नाह। अतिप्रणी
ते प्रतिगमनं। आश्राव्य उपरं दर्भपिंजूलमस्य पजेति प्रैषः। प्रतिवषट्कारं होता

सर्वप्रायश्चित्तीयमुंडनं च कर्त्तव्यमेव निसलाद्दूर्ध्वं षण्मासचातुर्मास्यादिमुंडनेपि न दोषः
न च मुंडनं चौलमित्युक्तं अतो ग्राह्येतु मंगलमिति वचसा मंडनमुंडनयोः परिगणनाद्गाथा
नादीनां न दोष इति वाच्यं वाक्यं सोपाकरणार्थं स्यात् अन्यथा अतो ग्राह्यन्न चौलकमित्येव व
क्तव्ये मंडनान्नमुंडनमिति सामान्येन वचनस्य चानर्थक्यापातात् तस्माद्गर्भाधानादिलघु
मंगलादुद्वाहादिज्येष्ठमंगलाद्याधानादिमुंडनमपि वर्ज्यमिति भाति एवं सति कुले चडुक
र्मोपरोधः स्यादिति चेत् विवाहव्रतचूडोत्तरमंगलेषु पिंडदानादौ मासाद्यल्पकालप्रतिबंध
वत् पित्राद्यन्यमरणे ल्पकालप्रतिकूलनिर्णयवल्लघुमंगलोत्तरमासाद्यल्पकालं मुंडननि
षेधकल्पनं युक्तिबलादाश्रयणीयमिति भाति अत्र विषये प्राचीननिबंधेषु विशेषो न दृश्य
ते तथापि धार्मिकैर्मयोक्तो विशेषो युक्तश्चेद्ग्राह्यः ॥ ॥इति मंडनमुंडननिर्णयः॥अथ प्रतिकूल
विचारः॥ ॥विवाहनिश्चयोत्तरं वरस्य कन्याया वा सगोत्रत्रिपुरुषान्तः कुले कस्यचिन्मरणे
प्रतिकूलदोषः विवाहनिश्चयश्च वैदिको लौकिको वा ग्राह्यः तत्र वैदिको वाग्दानाख्यविधि

६५ नाहूतो मुख्यः लौकिको लग्नतिथिनिश्चयादिवरवध्वोः शुल्कभाषाबंधपूगीफलदानादिश्च ।
सगोत्रत्रिपुरुषे स्वस्वस्मात् मातामहकुलादिव्यावृत्तिः तथाच वरस्तस्य पत्नी वरमाता पितरौ वरपि
तामहः पितामही चानूढा पितृष्वसा चेति पूर्वत्रिपुरुषी वरस्तस्य भ्राता पत्नी पुत्रानूढकन्यासहितो
वरस्यानूढभगिनी वरस्य स्नुषा पुत्रो नूढा कन्या च पौत्रस्तज्जाया चानूढा पौत्री चेति परत्रिपुरुषी
पितृव्यस्तस्य स्त्री पितृव्यस्तसुतस्तत्स्त्री चानूढा पितृव्यकन्या चेति संतानभेदे त्रिपुरुषी चेति स
गोत्रत्रिपुरुषी पुरुषपरिगणना एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवसितोऽर्थः अत्र भ्रा
ता पुत्रः पौत्रादिश्चानुपनीतो पित्रि वर्षाधिकवयो ग्राह्यः एवमनूढभगिन्यादेरपि त्रिवर्षाधिक
वयस्कं भाति एवं वधूकुलेप्यूह्यं एवमेवमंडनमुंडनादावपि त्रिपुरुषगणनोक्ता अत्र विशेषः पिता
माता पितामहः पितामही पितृव्यः पूर्वपत्नी पूर्वस्त्रियाः पुत्रो भ्राता नूढभगिनी चैतेषां मरणे विशेषः ।
प्रतिकूलदोषाः नैव कर्तव्यो विवाहः एतदन्य त्रिपुरुषसपिंडमरणे शांत्यादिना दोषं परिहृत्य वि
वाहः कार्यः संकटे तु पित्रादिमरणे पि कालप्रतीक्षाशक्तौ शांतिभ्यां दोषं निहत्य विवाहः कार्यः तत्रव्यवस्था
निश्चयोत्तरं पित्रोर्द्वयोरपि मरणे कालप्रतीक्षाशक्तौ शांतिभ्यामपि दोषनाशाभावान्न कार्यो विवाहः मातापि

शेनमात्रादिमरणे मासादिकप्रतीक्षायाअसंभवे मासमध्येपि दत्त्वा होत्तरं कंचित्कालं प्रती
क्ष्योक्तव्यवस्थया विनायकशांतिंश्रीपूजनादिशांतिं च कृत्वागांदत्वा पुनर्वाग्दानादि च रेदि
त्युक्तं सर्वोप्ययमपवादः संकटेषु तारतम्येन बुधैर्ज्ञेयः अल्पसंकटविषये महासंकटविषय
कविधिकथने वक्तुः कर्तुश्च दोष एव दुर्भिक्षराष्ट्रभंगादिभये पित्रोर्मरणशंकायां च न प्रतिकूलं दी
र्घरोगी दूरदेशस्थविरक्तानां कन्यायाः प्रौढत्वेपि प्रतिकूलदोषो नेत्यपवादः श्रीपूजादिशांतिमंत्र श्रि
येजात इति श्रियं इदं विष्णुरिति विष्णुं गौरीर्मिमायेति गौरीं त्र्यंबकमिति रुद्रं परं मृत्यो तृतियमंत्रं चसं
ज्ञज्याष्टोत्तरशतं तिलाज्यं जुहुयात् भूः स्वाहा मूस्कर्ग्नम्यतां सुषाये सुखं च धत्तां स्वाहेति ततो होमं
समाप्याथ गोद्वयं दक्षिणा भवेदिति कौस्तुभे द्रष्टव्या इति प्रतिकूलविचारः॥ प्रेतकर्मण्यनिर्वर्त्य
चरन्नाभ्युदयक्रियां आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमेश्म भवेत् अत्र प्रेतकर्मपदेन सपिंडीकरणात्पूर्व
भाविकर्माणि सपिंडीकरणं च सपिंडीकरणोत्तरं पार्वणविधिनोक्तानि मासिकानि चोच्यंते सपिंडी
करणादर्वागपकृष्य कृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंते वृध्युत्तरनिषेधनादिस्तनुमासिकानामप्यपकर्षो
क्तः अभ्युदयपदेन नांदीश्राद्धयुतं कर्ममात्रं ग्राह्यं केचित्तु विवाहादिकमेव ग्राह्यमित्युक्तं आचतुर्थमिति नांदीश्रा
६६

ज्ञोरेकैकमरणेतुशांत्यादिनाविवाहः तत्र पितुरब्दंमहाशौचंतदर्धंमातुरेवच मासत्रयंतुभार्यायास्तद
र्धंभ्रातृपुत्रयोः अन्येषांतुसपिंडानामाशौचंमाससंमितं तदंतेशांतिकंकृत्वाततोलग्नंविधीयते प्रति
कूलेनकर्त्तव्यंलग्नंयावदृतुत्रयं प्रतिकूलेसपिंडस्यमासमेकंविवर्जयेदित्यादिवाक्याश्रयेणव्यवस्थो
च्यते तत्राशौचशब्देनप्रतिकूलकृतंविवाहा[illegible]कर्मात्रं कालप्रतीक्षार्थमुच्यते अतःपितृमरणेवर्षांत
रंविनायकशांतिंकृत्वासंकटेविवाहःकार्यः अतिसंकटेषण्मासोत्तरंविनायकशांतिंश्रीपूजनादिशांतिंच
कृत्वाविवाहः ततोप्यतिसंकटेमासोत्तरंशांतिद्वयांतेविवाहइतिसंकटतारतम्येनपक्षत्रयं मातुर्मरणेषण्मा
सांतेविनायकशांत्याविवाहः अतिसंकटेमासांतेशांतिद्वयंकृत्वोद्वाहः यत्तु प्रमीतौपितरौयस्यदेहस्तस्या
शुचिर्भवेत् नदैवंनापिपित्र्यंवा यावत्पूर्णोनवत्सरइति पित्रोर्मृतौवर्षपर्यंतंसर्वशुभकर्मनिषेधवचनं
तदाकुवाङ्गिःस्थया पित्रोर्मृतौसंकटाभावेवाज्ञेयं भार्यामरणेमासत्रयांतेवाश्रीपूजनादिशांतिः भ्रा
तृमरणेसार्धमासांतेमासांतेवाविनायकशांतिः पुत्रमृतौसार्धमासंवाप्रतीक्ष्यश्रीपूजनादिशांतिः।
पितृव्यमरणेमासांतेविनायकशांतिः पितामह्याभ्रातृभगिन्याश्चमरणेमासांतेश्रीपूजनादिशांतिः एत
दन्यत्रिपुरुषसपिंडमरणेमासांतेश्रीपूजनादिशांतिः ततोविवाहः गुणवत्तरमातुर्मृतौषण्मासेनमनः
स्वेदापगमेवर्षप्रतीक्षा एवंगुणवत्तरभार्यायाःषण्मासपर्यंतंप्रतीक्षा ज्योतिःप्रकाशेतुअतिसंकटच

द्धकर्त्तारंपुरुषमारभ्यजनकचतुःपुरुषीजन्मचतुःपुरुषीसंतानभेदेचतुःपुरुषीसगोत्रागृह्यते
तथाचनांदीश्राद्धकर्त्तुःपितृपितामहप्रपितामहाःपत्नीसहिताः कर्त्तुर्भार्यापुत्रप्रपौत्रास्तद्भार्या
श्चभ्रातास्तत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याःपितृव्यतत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याश्चप्रपितामहाश्चप्रपितामहपुत्रपु
त्रपौत्रप्रपौत्रास्तद्भार्याश्चैतेषांमृतानामनुमासिकांतप्रेतकर्माकरणेमंगलंनकार्यमित्यर्थः नां
दीश्राद्धकर्त्तानमुख्यएवग्राह्योनतुमातुलादिगौणः मृतपितृकस्योपनयनादौसंस्कारमारभ्यैव
१पुरुषी चतुःगणनामातामहादेर्भिन्नगोत्रत्वेपिनांदीश्राद्धदेवतात्वात् प्रेतकर्माभावेमंगलंनभवति माता
महादेःस्वातंत्र्येणदेवताहाभावाद्ग्रहणंतत्कर्माभावेपिमंगलप्रतिबंधोनास्तिइत्संस्कर्माभावनि
मित्तकमंगलप्रतिबंधनिर्णयः मौंजीविवाहयोर्नांदीश्राद्धमारभ्यमंडपोद्वासनपर्यंतंमध्येदर्शादिनं
यथानपतेत्तथाकार्यं दर्शाद्य पित्रोःक्षयाहादिश्राद्धदिनंयदिज्ञानादज्ञानाद्वापतति तदात्रिपुरुषस
पिंडैर्विवाहादिमंगलमाभ्युदलं श्राद्धंकार्यं एवंचदर्शादेव्यश्राद्धस्यैवविवाहादिमध्येनिषेधः नतु
दर्शवत् श्राद्धरहितस्यापिश्राद्धतिथिमात्रस्यअतेविवाहपरतस्तुकुर्याच्छ्राद्धमित्याहुरुक्तेः एतेनसंक्रां
तिमन्वाद्याष्टकादिदिनानांश्राद्धदिनत्वाद्दर्शवन्मध्येपातोनिषिद्धइतिशंकानिरस्ता तेनषण्ण
वतिश्राद्धकर्तृभिःसपिंडैर्मध्येपतितमन्वादेःप्रायश्चित्तादिनासंपत्तिःसंपाद्या इतिचतुर्थकर्म

[OrderDescription]
,CREATED=06.01.20 15:15
,TRANSFERRED=2020/01/06 at 15:41:40
,PAGES=124
,TYPE=STD
,NAME=S0002458
,Book Name=M-2534-DHARMSINDHU
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,